

Het beroep van predikant als legitieme voedingsbodem

Een kwalitatieve verkenning
van de beroepsspiritualiteit van predikanten
in de Protestantse Kerk in Nederland

Alex DE VREUGD

20 juni 2022

Thesis

ingediend voor de graad van Master of Arts
aan de Protestantse Theologische Universiteit
te Amsterdam

binnen de Praktische Theologie

Begeleider:

Dr. H.M. VAN DEN BOSCH

Woord vooraf

Meer dan twee jaar geleden toonde mijn vader een aantal bestanden van een oude computer uit huize De Vreugd. Hij was namelijk gestuit op een afbeelding die ik als achtjarig kind in tekenprogramma Paint had gemaakt (26 december 2005). Op de tekening is een bruine preekstoel te zien waarop een dominee staat. De kansel is omgeven door twee gekleurde glas-in-loodramen en de predikant draagt een zwarte toga. Terwijl hij voor de geopende Schrift zijn beide armen heeft uitgestrekt, zegt de dominee: “God is bij jou.” Het lijkt me sterk dat ik op die jonge leeftijd al met het predikantschap bezig was, maar een dominee op een kansel intrigeerde mij blijkbaar wel. Deze basale nieuwsgierigheid vormt ook een drijfveer voor dit onderzoek onder predikanten.

In mijn tienerjaren is eveneens het verlangen gegroeid om theologie te studeren. Dit verlangen werd uiteindelijk bevestigd: allereerst door de bachelor aan de Evangelische Theologische Faculteit te Leuven en vervolgens door de master aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam. Mijn studieloopbaan mag ik nu als het ware bekronen met deze masterthesis.

Terugblikkend is het opvallend dat ik in Leuven tijdens het eerste semester van mijn eerste studiejaar voor het vak *Christelijke Spiritualiteit* een interview moest houden met een geestelijke over zijn of haar spiritualiteit. Het houden van een interview met twee hervormde predikanten uit Katwijk aan Zee zou mijn eerste kennismaking met kwalitatief onderzoek binnen de academie worden. Wat dat betreft vormt deze masterthesis een inclusio van mijn studie theologie.

Bij de totstandkoming van deze masterthesis hebben diverse mensen een rol gespeeld. Deze betrokken personen wil ik hier bedanken. Allereerst dr. H.M. van den Bosch voor zijn motiverende begeleiding en het tussentijds geven van waardevol advies en feedback op basis van zijn expertise. Ook dank aan dr. T.T.J. Plezier als beoordelaar en die ons als deelnemers in het werkgezelschap Praktische Theologie op weg hielp in de onderzoeksmethodologie. Daarnaast bedank ik dr. F. Stark en dr. A.C. Mulder voor hun feedback bij de aanvang van het onderzoek. Verder noem ik dr. A.L.Th. de Bruijne, ds. K. Dijkstra, dr. J.R. Douma, dr. T.L. Hetteema, Tamar Karman, ds. F.A.H.A. de Kok, dr. A.J. Kunz, Bram Maarleveld en dr. A.J. Plaisier, voor het wijzen in de juiste richting of het bevestigen ervan doorheen de verschillende fasen van het onderzoek. Ik dank in het bijzonder de zeven gemeentepredikanten die aan mijn onderzoek hebben deelgenomen. Hun openhartigheid is heilzaam voor mijn eigen voorbereiding op het predikantschap en de daarbij behorende beroepsspiritualiteit. Eveneens bedank ik mijn medestudenten binnen het werkgezelschap voor de onderlinge ontmoetingen en de daarmee gepaarde relativering en aanmoediging. Dit laatste geldt ook voor de leden van G.T.S.V. Voetius en mijn huisgenoten van convivium De Hooge Stoep.

Wanneer het gaat om mijn eigen spiritualiteit, dan ben ik dank verschuldigd aan mijn ouders. Jullie hebben mij in de geloofsopvoeding geleerd wat het betekent om Jezus Christus te volgen met een dankbare en vreugdevolle houding. Hoewel jullie realiseren dat de studie theologie en het predikantschap de nodige uitdagingen en moeiten met zich meebrengen – wat ook blijkt uit deze masterthesis –, ben ik jullie dankbaar voor de onvoorwaardelijke steun tot op de dag van vandaag. In het bijzonder dank ik Anne-Saar. Dank voor jouw geduldig bijstaan in de afronding van de studie en bovenal voor het aanwakkeren van het verlangen naar vreugde en eenvoud door telkens weer onze ogen te richten op Christus.

Alex de Vreugd
Amsterdam, juni 2022

Inhoud

Woord vooraf		1
Inhoud		2
DEEL 1: THEORETISCH KADER EN METHODE		
1	Inleiding	4
1.1	Aanleiding	4
1.2	Relevantie	4
1.3	Probleemveld	6
1.4	Begripsverheldering	8
1.5	Onderzoeksvraag	10
1.6	Methodologie	10
1.7	Overzicht van de inhoud	12
2	Methodiek	13
2.1	Methode	13
2.2	Selectie van respondenten	13
2.3	Werving van respondenten	14
2.4	Respondentgegevens	14
2.5	Interviewen	15
2.6	Validiteit, betrouwbaarheid en generaliseerbaarheid	16
2.7	ATLAS.ti	16
DEEL 2: BESCHRIJVING EN ANALYSE		
3	Het predikantschap en spirituele praktijken	18
3.1	Het begrip 'spiritualiteit' verstaan	18
3.2	Spirituele praktijken in private en publieke domein	19
3.2.1	Inspiratie door kerkdiensten en preken	19
3.2.2	Inspiratie door Schrift en gebed	21
3.2.3	Inspiratie door natuur en lichamelijke beweging	23
3.2.4	Inspiratie door architectuur en kunst	23
3.2.5	Inspiratie door muziek	24
3.2.6	Inspiratie door literatuur en studie	25
3.2.7	Inspiratie door ontmoeting met mensen	27
3.3	Spirituele praktijken gerelateerd aan de beroepskerntaken	28
3.3.1	Het voorgaan in de kerkdiensten	28
3.3.2	De bediening van de sacramenten	29
3.3.3	De verkondiging van het Woord	30
3.3.4	Het leiden van rouwdiensten	33
3.3.5	De vorming en de toerusting	34
3.3.6	Het pastoraat	36
3.3.7	Het leidinggeven	37
4	Het predikantschap en spiritualiteit	38
4.1	Onderscheid en verwevenheid tussen het private en publieke domein	38
4.1.1	Onderscheid tussen het private en publieke domein	38
4.1.2	Verwevenheid tussen het private en publieke domein	39

4.2.	De predikant als beroepsgelovige	41
4.2.1	Voordelen	41
4.2.2	Uitdagingen	43
DEEL 3: INTERPRETATIE EN DISCUSSIE		
5	Conclusies en aanbevelingen	
5.1	Beantwoording van de onderzoeksvraag	51
5.2	Discussies	52
5.3	Aanbevelingen voor academie en kerk	54
Bijlagen		56
1.	Uitnodiging voor deelname aan onderzoek	56
2.	Informatiebrief	57
3.	Consentformulier	59
4.	Interviewrichtlijn	60
5.	Codelijst	62
Bibliografie		64
Verklaringenblad		66
Datamanagementplan		67
Transcripties		71
1.	Predikant A	71
2.	Predikant B	89
3.	Predikant H	106
4.	Predikant K	120
5.	Predikant S	140
6.	Predikant V	164
7.	Predikant Z	182

1. Inleiding

1.1 AANLEIDING

Met genoegen denk ik terug aan de cursus *Theoloog wordt predikant* op Nieuw Hydepark in Doorn (21 juni – 2 juli 2021). Als studenten van de Master Gemeentepredikant aan de Protestantse Theologische Universiteit mochten wij twee weken lang ons bezinnen op de invulling van het ambt van predikant. Aangezien er binnen de Protestantse Kerk in Nederland geen gedeelde ambtsvisie bestaat,¹ werden wij als studenten geconfronteerd met de vraag waar het primaat van ons ambtsstandpunt ligt. Alhoewel mijn ambtsvisie nog steeds in wording is, heb ik intussen geleerd dat het niet zo gemakkelijk en vanzelfsprekend is om de drie predikantsrollen van *ambt* (bevoegdheid), *persoon* (geschiktheid) en *beroep* (bekwaamheid) te integreren.² Tijdens de verschillende sessies op Nieuw Hydepark maakte ik kennis met verschillende gezichtspunten op het ambtsdragerschap, waaronder beroepsethiek, kerkorde, collegialiteit en spiritualiteit. Wat betreft dit laatste perspectief verwees Henk van den Bosch naar een studie van Tone Stangeland Kaufman,³ waarin zij onderzoek heeft gedaan naar de manier waarop protestantse predikanten in Noorwegen hun spirituele levens leiden vanuit persoonlijk en professioneel oogpunt.⁴ Dit wekte mijn nieuwsgierigheid op naar de spirituele voedingsbodem van predikanten binnen de Nederlandse context en op deze manier is mijn interesse naar dit onderzoeksthema gegroeid. Het kwalitatief onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten in de Kerk van Noorwegen door Kaufman vormt dan ook het uitgangspunt voor mijn eigen onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland.

1.2 RELEVANTIE

Uit het probleemveld (paragraaf 1.3) zal blijken dat ik naar aanleiding van het desideratum van Kaufman⁵ gehoor geef aan het belang van empirisch onderzoek naar de spiritualiteit van de predikant. Hierdoor wordt de lacune binnen en buiten de theologie en in het bijzonder in de discipline van christelijke spiritualiteit ook gevuld aangaande de Nederlandse context. Het feit dat dit kwalitatief onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten relevant is voor de academie, blijkt ook uit mijn eigen context als student.

Ten aanzien van haar visie om kerk, academie en samenleving te inspireren en te vernieuwen laat de Protestantse Theologische Universiteit “zich leiden door vier kenmerken: diep geworteld, breed georiënteerd, scherp van geest en rijk aan spiritualiteit”.⁶ Om theologen te ontwikkelen die rijk aan spiritualiteit zijn, wil de universiteit dat “studenten gevoed en gevormd worden door teksten en praktijken uit Schrift en traditie in heden en verleden”.⁷ Mijn kwalitatief onderzoek kan een bijdrage leveren aan de manier waarop er academisch gekeken kan worden naar spirituele voeding binnen het predikantschap, in het bijzonder in de context van de Nederlandse samenleving. Een aantal studenten kunnen hier eveneens baat bij hebben in hun voorbereiding op het predikantschap in de Protestantse Kerk in Nederland.

Het kwalitatief onderzoek naar de spiritualiteit van de predikant is niet alleen van belang voor de academie, maar ook voor de kerk. Wanneer het gaat om de spiritualiteit van de predikant in

¹ Dienstorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, *De toekomst open tegemoet, Beleidskader voor de dienstorganisatie van de Protestantse Kerk bij de visienota ‘Van U is de toekomst’* (8 januari 2021), p. 12.

² Gerben Heitink, *Biografie van de dominee* (Uitgeverij Ten Have: Baarn, 2001), p. 181.

³ Henk van den Bosch, “Theoloog wordt predikant: Introductie” (college, Protestantse Theologische Universiteit, Nieuw Hydepark te Doorn, 21 juni 2021).

⁴ Tone Stangeland Kaufman, *A New Old Spirituality? A Qualitative Study of Clergy Spirituality in the Nordic Context* (Eugene, Oregon: Pickwick Publications, 2017), p. 3.

⁵ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 15.

⁶ Protestantse Theologische Universiteit, *Theologisch kleur bekennen: Instellingsplan Protestantse Theologische Universiteit 2021-2026* (7 september 2021), p. 14.

⁷ *Theologisch kleur bekennen*, p. 26.

Nederland is het boek *Dichter bij het Onuitsprekelijke* een klassieker te noemen. Gideon van Dam, voormalig predikantenbegeleider bij de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland, schreef dit boek met het oog op het belang van geestelijke begeleiding voor en door predikanten.⁸ Het is een voorbeeld van “de nieuwe aandacht voor geestelijke begeleiding” rond de tijd van de millenniumwisseling volgens Gerben Heitink.⁹ Tegenwoordig is de aandacht voor de spiritualiteit van de predikant niet meer nieuw, maar daarentegen wel het hameren op het belang daarvan. De kerk is namelijk geen vanzelfsprekende entiteit meer in de Nederlandse samenleving waarin meer dan de helft van de bevolking niet-gelovig is.¹⁰ De traditionele kaders van het predikantschap vallen door deze ontwikkeling voor een deel ook weg, waardoor het gevaar voor predikanten bestaat om te bezwijken onder de druk van verwachtingen.

Rond de millenniumwisseling is er sprake van een “toegenomen professionalisering van het predikantschap”.¹¹ Volgens Johan van Holten is hier samenvattend het volgende mee gepaard gegaan, namelijk “de geconstateerde rolonduidelijkheid bij de predikanten en een gebrekkige ontwikkeling van de persoonlijke spiritualiteit die inhoud geeft aan de roeping”.¹² In dit verband spreekt Van Dam over het gemis van een “doorleefde beroepsidentiteit”¹³ en heeft Rein Brouwer al eerder gewezen op het belang van het “transcendent roepingsbesef”¹⁴ van predikanten: “Wat ik echter bepleit is een verworteling van het ambt en de professionaliteit van de predikant in zijn spiritualiteit.”¹⁵ Brouwer ziet roeping als een belangrijke ondersteuning van de beroepspraktijk: “Het functioneert alleen als een basis van zelfvertrouwen en innerlijke vrijheid in hem zelf: roeping als element van een bredere spiritualiteit, die de bedding vormt voor het zelfbeeld van de predikant.”¹⁶ Brouwer heeft in zijn empirisch onderzoek nadrukkelijk aandacht gegeven aan de betekenis van de spiritualiteit van de predikant voor zijn beroepspraktijk, waaruit hij afleidt “dat spiritualiteit voor de professionaliteit van het pastorale beroep een onmisbaar gegeven is”.¹⁷ Dit gegeven wordt ook bevestigd door de onderzoeksresultaten van Kaufman aangaande de spiritualiteit in de beroepsuitoefening van het predikantschap, waarbij de roeping door God een belangrijke factor is.¹⁸ Uit mijn eigen onderzoek zal nog moeten blijken of roeping als zodanig een rol speelt in de spiritualiteit van de predikant.

De Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland werkt sinds 2021 met een nieuw dienstverleningsmodel, waaronder een nieuwe programmalijs Vitale Roeping.¹⁹ Om toekomstgericht kerk te zijn wil de Dienstenorganisatie zorg dragen voor predikanten, kerkelijk werkers en pioniers, aangezien zij eraan wil bevorderen “dat werkers op een duurzame manier –

⁸ Gideon van Dam, *Dichter bij het onuitsprekelijke: Over geestelijke begeleiding voor en door pastores* (Baarn: Ten Have, 2003).

⁹ Heitink, *Biografie van de dominee*, p. 246.

¹⁰ Kim Putters, “Voorwoord” in *Religie in een pluriforme samenleving: Diversiteit en verandering in beeld, Deel 3: Buiten kerk en moskee*, redactie door Joep de Hart, Pepijn van Houweling en Willem Huijnk (Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag, 2022), p. 5.

¹¹ Johan van Holten, *Rol en roeping: Een praktisch-theologisch onderzoek naar de rol opvatting van aanstaande, beginnende en oudere predikanten, gerelateerd aan hun roepingbegrip* (PhD Dissertatie, Protestantse Theologische Universiteit, 2009), p. 3. En zie: Richart Huijzer, *De binnenkant van het ambt: Een groundedtheory-onderzoek naar de ambtsbeleving en levensbeschouwelijke identiteit van protestantse pastores in zorginstellingen, in dialoog met Paul Ricoeur* (Delft: Uitgeverij Eburon, 2017), p. 31.

¹² Van Holten, *Rol en roeping*, p. 4.

¹³ Van Dam, *Dichter bij het onuitsprekelijke*, p. 19.

¹⁴ J.A. Keizer, *Aan tijd gebonden: Over motivatie en arbeidsvreugde van predikanten* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1988), p. 77. En zie: Rein Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht: Een studie naar de professionalisering van het hervormde predikantschap* (Zoetermeer: Boekencentrum, 1995), p. 336.

¹⁵ Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht*, p. 338.

¹⁶ Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht*, p. 339.

¹⁷ Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht*, p. 339.

¹⁸ Kaufman, *A New Old Spirituality*, pp. 106–112.

¹⁹ Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, *De toekomst open tegemoet, Beleidskader in het kort* (22 april 2021), p. 8

gevoed door geloof, hoop en liefde – kunnen bijdragen aan de roeping van de kerk”.²⁰ Een van de redenen voor deze nieuwe lijn is een onderzoek onder bijna honderd predikanten waaruit blijkt dat er onder andere behoefte is aan meer ondersteuning bij “het vasthouden van vitaliteit en geestelijk elan”.²¹ Blijkbaar is het nog niet zo gemakkelijk voor predikanten om de levenskracht en spirituele energie vast te houden. Florida de Kok, predikant en teamleider van programmalijs Vitale Roeping, vraagt zich ook af wat de predikant het meest nodig heeft om met ‘vrucht en vreugde’ het predikantswerk uit te voeren, in die zin dat het werk enerzijds iets oplevert en anderzijds dat het werk ook met plezier gedaan wordt.²²

De aandacht voor de spiritualiteit van de predikant in deze huidige tijd wordt eveneens onderstreept door het pleidooi van Arjan Plaisier, voormalig scriba van de Protestantse Kerk in Nederland: “Met alle pogingen om hindernissen uit de weg te ruimen en God bij de tijd te brengen zijn we vermoeid en belast geworden. [...] De voorganger van morgen is de *mystagoog*, die inwijdt in het geheim van het geloof waar hij of zij ook zelf door is gegrepen. Het vraagt om voorgangers die bidden en mediteren, die ademen in de liturgie en zich deel weten van het volk van God, die de stem van de Heer hebben gehoord en bereid zijn die stem te volgen.”²³ Naar aanleiding van deze oproep is vanuit studenten aan de Protestantse Theologische Universiteit in het voorjaar van 2020 het initiatief ontstaan om samen met Arjan Plaisier op zoek te gaan naar bronnen van christelijke spiritualiteit. Al meer dan twee jaar lang word ik al lezend door oude en recente spirituele teksten geïnspireerd en geeft het mij eveneens een hernieuwd zicht op Jezus Christus. Uit deze bronnen put ik niet alleen zelf maar mag ik ook delen met anderen.

Tot de oproep tot beoefening door Plaisier weet ik mijzelf als student dus ook aangesproken. Het is mijns inziens van essentieel belang om mij te blijven oefenen in spiritualiteit en eveneens te zoeken naar nieuwe vormen en wegen om mijn eigen spiritualiteit levend te houden. Ik herken bij mezelf dan ook een verlangen naar een doorleefde spiritualiteit, waarbij de ziel in een ontvankelijke houding tot God wil leven. Kortom, ik hecht belang aan reflectie op mijn eigen spirituele praktijken en ik voel eveneens de noodzaak van een robuuste en levendige spiritualiteit aan. In dit onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten speelt dus ook mijn eigen basale nieuwsgierigheid een rol, in die zin dat ik hoop dat de gesprekken met de geïnterviewde predikanten eveneens heilzaam zullen zijn voor de ontwikkeling van en inzichten op mijn eigen spiritualiteit als (toekomstig) predikant.

1.3 PROBLEEMVELD

Met de richting van mijn onderzoek naar de spiritualiteit van de predikant begeef ik mij, net als Kaufman, op het terrein van de praktische theologie en in het bijzonder in de discipline van christelijke spiritualiteit. Zowel binnen als buiten het disciplinaire krachtenveld van christelijke spiritualiteit merkt Kaufman een hiaat op wat betreft de *status quaestionis* van het empirisch onderzoek naar de spiritualiteit van geestelijken. Samen met Kaufman kan hierover het volgende geconcludeerd worden: “There are countless books on spirituality and spiritual formation, but these include very few empirical studies on clergy spirituality, and most of them are less academic and more inspirational in their approach to spirituality.”²⁴ Kaufman verwijst in haar verkenning van de literatuur wat betreft empirisch onderzoek naar de spiritualiteit van geestelijken naar een drietal studies: een Brits kwantitatief onderzoek naar de spiritualiteit van rooms-katholieke priesters en twee Amerikaanse dissertaties over de spiritualiteit van het gezinsleven bij rooms-katholieke

²⁰ Dienstorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, *De toekomst open tegemoet, Beleidskader voor de dienstorganisatie van de Protestantse Kerk bij de visienota ‘Van U is de toekomst’* (8 januari 2021), p. 22.

²¹ *De toekomst open tegemoet, Beleidskader voor de dienstorganisatie van de Protestantse Kerk bij de visienota ‘Van U is de toekomst’*, p. 12. En zie: Dienstorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, *Onderzoeksrapport van klassicale focusgesprekken met predikanten rond ‘vitale roeping’* (2020).

²² Florida de Kok, “Op de grens van oud naar nieuw,” Nieuwsbrief van Stichting Ruimzicht (30 december 2021).

²³ Arjan Plaisier, *Zorg voor de ziel: Spiritueel leven vanuit de christelijke traditie* (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2020), p. 207.

²⁴ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 11.

diakenen en over het belang van de relatie met God voor het welzijn van geestelijken.²⁵ Echter zijn deze studies niet verricht op grond van kwalitatief onderzoek. Kaufman kent dus verder geen ander onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten op basis van data aan de hand van kwalitatief onderzoek.²⁶ Al met al wil ik in navolging van Kaufman deze lacune binnen de discipline van christelijke spiritualiteit vullen.

Kaufman biedt voor het onderzoek naar de spiritualiteit van de predikant een analytisch model. Op grond van haar eigen onderzoek presenteert ze in haar boek *A New Old Spirituality?* een theoretisch kader “that seeks to analyze pastoral spirituality in way that acknowledges that clergy draw from various sources to nurture their spiritual lives and ministries”.²⁷ Op basis van dit analytisch model met twee assen – “a horizontal one running from *private* to *professional*, and a vertical going from *embedded* to *intentional*”²⁸ – identificeert Kaufman drie plaatsen en bronnen van spirituele voeding voor de predikant: 1. “vocational spirituality” (in het beroep), 2. “everyday spirituality” (in het alledaagse leven) en 3. “intentional spiritual practices” (in de marges van het alledaagse leven).²⁹ Op grond van haar studie beweert Kaufman dat predikanten uit bronnen putten van alle drie de plaatsen, waarbij er een voortdurende verschuiving is over de twee hierboven genoemde assen.³⁰ Desalniettemin kunnen de drie plaatsen van spirituele voeding voor de predikant van elkaar worden onderscheiden. In mijn eigen onderzoek richt ik mij op een van deze drie plaatsen, namelijk de spiritualiteit van de predikant die is ingebed in de beroepspraktijk, oftewel *beroepsspiritualiteit* (*vocational spirituality*).

In de beschrijving en analyse van deze beroepsspiritualiteit van protestantse predikanten in Noorwegen heeft Kaufman een aantal bevindingen gedaan: de predikanten ervaren verwevenheid van het private en publieke domein in de roeping tot het predikantschap en in de afhankelijkheid van God, waarbij het belang van persoonlijke integriteit wordt onderstreept.³¹ De predikanten worden aangaande de kerntaken van het beroep spiritueel gevoed door de openbare eredienst, de verkondiging en de interactie met mensen in pastorale zorg en het streven naar sociale gerechtigheid.³² Kaufman heeft in haar eigen onderzoek dus in ieder geval een samenhang tussen het beroep van predikant en de spiritualiteit van de predikant ontdekt: “The fact that the majority of the interviewees mentioned they were inspired and refreshed spiritually and professionally by the ministry itself, made me explore more in depth ways in which ministry is experienced as a spiritual source to the pastors in my sample.”³³ Voor mijn eigen onderzoek ben ik benieuwd of dit verband door een kwalitatief onderzoek onder een aantal predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland bevestigd kan worden.

De keuze van mijn onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten is mijns inziens niet vanzelfsprekend. Kaufman stelt terecht de volgende vraag: “Should pastoral spirituality be embedded in ministry itself, or does the pastor rather need to look for spiritual sources *in addition*

²⁵ Kaufman, *A New Old Spirituality*, pp. 11–12. En zie: Stephen H. Loudon en Leslie J. Francis, *The Naked Parish Priest: A Survey among Roman Catholic Parish Clergy in England and Wales* (London: Continuum, 2003). En zie: Richard Douglas Shewman, *Grace Overflowing: Deaconal Spirituality in the Context of Marriage and Ordained Ministry* (PhD Dissertatie, Saint Mary Seminary and Graduate School of Theology, 2005). En zie: Mary Ellen Hughes, *Maintaining the Well-Being of Clergy* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988).

²⁶ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 14.

²⁷ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 57.

²⁸ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 58.

²⁹ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 58. In de primaire nascholing van predikanten, die namens de Protestantse Kerk in Nederland wordt verzorgd door de Protestantse Theologische Universiteit, wordt er gewerkt met een vierdeling van Catherine Albanese, te weten: (1) *knowing through the body: the path of ritual*, (2) *knowing through the heart: the path of feeling and emotion*, (3) *knowing through the will: the path of prophesy and social action*, en (4) *knowing through the mind: the path of metaphysics*. Zie: Catherine L. Albanese, *American spiritualities: A Reader* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2001), pp. 1–13.

³⁰ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 59.

³¹ Kaufman, *A New Old Spirituality*, pp. 105–120.

³² Kaufman, *A New Old Spirituality*, pp. 120–145.

³³ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 6.

to the ministry?”³⁴ Alhoewel hierover de wegen uiteengaan,³⁵ betoogt Kaufman in ieder geval dat beroepsspiritualiteit een legitieme en belangrijke spirituele voedingsbodem is voor de geïnterviewde predikanten.³⁶ Dit inzicht van Kaufman is voor mij vernieuwend. Uit de relevantie voor dit onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten is overigens wel gebleken dat er ook in de Nederlandse context een samenhang wordt ontdekt tussen de beroepspraktijk en de spiritualiteit van de predikant. Desalniettemin is de beroepsuitoefening van het predikantschap als voedingsbodem voor de spiritualiteit van de predikant, voor zover ik weet, nog onbekend binnen het academisch onderzoek in Nederland.

Tijdens de studieweek ‘Gereformeerd theoloog in deze tijd’ (2021) voor (aanstaande) theologiestudenten, georganiseerd door het hoofdbestuur van de Gereformeerde Bond, had ik een lezing gehoord van ds. J.C. Schuurman. Hij sprak aan de hand van het boek *Dragende delen* van Eugene Peterson over bronnen waaruit een gereformeerd theoloog zou moeten putten om te kunnen volharden in zijn of haar geestelijke roeping.³⁷ Toen maakte hij wat betreft het bezig zijn met de Schrift ook een persoonlijke noot: “De prediking heeft mij zelf altijd op de been gehouden.”³⁸ Mijns inziens is dit een voorbeeld van de manier waarop de beroepspraktijk, in dit geval preken, een voedingsbodem kan zijn voor de spiritualiteit van de predikant. Nu rijst de vraag in hoeverre een beroepspraktijk als preken ook voor meerdere predikanten herkenbaar is als spirituele praktijk. Dit onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten bouwt dus voort op het essentiële inzicht dat ook het predikantschap als beroep een legitieme voedingsbodem kan zijn voor de spiritualiteit van de predikant. Desalniettemin vraagt dit kwalitatief onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland een nadere begripsverheldering, zodat duidelijk is wat het vertrekpunt van dit onderzoek zal zijn. Dit zal ik nader uitwerken in de volgende paragraaf.

1.4 BEGRIPSVERHELDING

Rond spiritualiteit als concept bestaat een spraakverwarring, in die zin dat het niet voor de hand ligt welke betekenissen spiritualiteit fenomenologisch en vakmatig wel of niet kan hebben. Wanneer het gaat om spiritualiteit als fenomeen, weet Sandra Schneiders de meerduidigheid hiervan eigenaardig te typeren: “Spirituality is, in a sense, a phenomenon which has not yet been defined, analyzed, or categorized to anyone's satisfaction.”³⁹

Op grond van een verkenning van het begrip spiritualiteit stuit Kaufman op de vraag naar de verhouding tussen algemene spiritualiteit en religieuze.⁴⁰ In haar onderzoek veronderstelt

³⁴ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 59.

³⁵ De positie van de praktisch theoloog Halvard Johannessen uit Noorwegen is voor Kaufman leidend: “According to his position, the spiritual life of the pastor should primarily, though not exclusively, be nurtured by the overall pastoral ministry itself, and by presiding in public worship.” Zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 61. En zie: Halvard Johannessen, “Pastoral spiritualiteit I endring,” *Halvårsskrift for praktisk teologi* 27, nr. 1 (2010): pp. 3–14.

³⁶ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 58.

³⁷ Eugene H. Peterson, *Dragende Delen, Pastor zijn op authentieke wijze* (Gorinchem: Ekklesia, 1993).

³⁸ J.C. Schuurman, “Bij U is de bron van het leven...” (lezing, “Gereformeerd theoloog in deze tijd,” Studieweek voor theologiediensten, Gereformeerde Bond, Conferentiecentrum Mennorode, 26 augustus 2021), p. 11.

³⁹ Sandra M. Schneiders, “Theology and Spirituality: Strangers, Rivals, or Partners?” *Horizons* 13 (1986) nr. 2, p. 253.

⁴⁰ Volgens Kaufman zijn er minstens twee hoofdbenaderingen ten aanzien van de verhouding tussen religie en spiritualiteit. In de eerste benadering staat spiritualiteit in contrast met religie. Een belangrijk voorbeeld hiervan is de positie van sociologen Paul Heelas en Linda Woodhead: zij betogen dat de klassieke religie haar tijd heeft gehad en dat nieuwe spiritualiteit ruimte moet krijgen. In de tweede benadering is er sprake van een samenhang tussen religie en spiritualiteit. Deze samenhang kan betekenen dat religie een dimensie van spiritualiteit is; dat spiritualiteit een dimensie van religie is; of dat zowel religie als spiritualiteit een dimensie van elkaar zijn. Een belangrijk voorbeeld van de interdependentie tussen religie en spiritualiteit is de positie van Schneiders. Deze laatste positie van onderlinge afhankelijkheid wordt ook gevolgd door Kaufman. Zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, pp. 28–33. En zie: Paul Heelas en Linda Woodhead, *The Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way to Spirituality*, *Religion and Spirituality in the Modern World* (Malden, MA: Blackwell, 2005). En zie: Sandra M. Schneiders, “Religion vs. Spirituality: A Contemporary Conundrum” *Spiritus* 3 (2003) nr. 2, pp. 170–171. Op grond van een verkenning van het begrip spiritualiteit stuit Bram de Muynck eveneens op de vraag naar de verhouding tussen religieuze spiritualiteit en spiritualiteit in algemene zin. Zie:

Kaufman een samenhang tussen individuele spiritualiteit en geïnstitutionaliseerde religiositeit, want de overlapping tussen spiritualiteit en religie komt namelijk naar voren in het brandpunt van haar onderzoek naar de spiritualiteit van de predikant: “Its focal point is on *individual* spirituality within an *institutionalized* religion.”⁴¹ Los van de vraag of deze positie van onderlinge afhankelijkheid wel of niet zou moeten worden aangehangen, vraagt de term ‘christelijke spiritualiteit’ om begripsverheldering en een eventuele afbakening.

Aan de hand van recente literatuur aangaande christelijke spiritualiteit als vak en als fenomeen identificeert Kaufman elf kenmerken van hedendaagse christelijke spiritualiteit.⁴² Door deze kenmerken van christelijke spiritualiteit in ogenschouw te nemen concentreert Kaufman zich vervolgens tot haar eigen traditie en die van de geïnterviewde predikanten, namelijk Lutherse spiritualiteit. Uiteindelijk komt Kaufman met betrekking tot haar onderzoek tot een werkdefinitie van christelijke spiritualiteit: “The way in which a person experiences the relationship to God, and nurtures and expresses his or her faith with a special emphasis on Christian practice.”⁴³ Vervolgens wordt deze werkdefinitie het uitgangspunt voor haar empirisch onderzoek naar de spiritualiteit van de predikant.

Alhoewel de christelijke spiritualiteit in de protestantse context van Nederland wellicht om een andere werkdefinitie zou vragen,⁴⁴ wil ik in het vervolg van mijn onderzoek deze definitie eveneens hanteren. De werkdefinitie van Kaufman is mijns inziens toereikend genoeg om de (beroeps)spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland in kaart te brengen. Gezien de gegeven werkdefinitie dien ik wel bewust te blijven van Kaufmans keuzes voor bepaalde termen en begrippen, met name als het gaat om ‘praktijk’ (in plaats van ‘ervaring’)⁴⁵ en in het bijzonder ‘christelijke praktijk’,⁴⁶ ‘de uitdrukking van geloof’,⁴⁷ de ‘integratie tussen het geloof en het geleefde leven’⁴⁸ en ‘geloof’.⁴⁹ In het verlengde hiervan is ‘spirituele praktijk’ dus een open categorie: spirituele praktijken behelzen verschillende christelijke en niet-christelijke activiteiten en kan zowel betrekking hebben op het private als het publieke domein.

1.5 ONDERZOEKSVRAAG

Vanuit het voorgegeven theoretisch kader stelt Kaufman in haar kwalitatief onderzoek aangaande de beroepsspiritualiteit van predikanten de volgende vraag: “How do the interviewees experience

Bram de Muynck, *Een goddelijk beroep: Spiritualiteit in de beroepspraktijk van leraren in het orthodox-protestantse basisonderwijs* (Uitgeverij Groen: Heerenveen, 2008), p. 71.

⁴¹ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 32.

⁴² Kaufman identificeert de volgende elf kenmerken van hedendaagse christelijke spiritualiteit: 1. na de millenniumwisseling worden (spirituele) *belevingen* essentieel; 2. sinds een aantal decennia komt er een grotere nadruk op (christelijke) *praktijken*; 3. christelijke spiritualiteit heeft betrekking op zowel *contemplatie* als *sociale gerechtigheid*; 4. het is in het *alledaagse leven* ingebed; 5. het is *relationeel*; 6. het gaat gepaard met een zoektocht naar *zelftranscendentie* en *authenticiteit*; 7. het is *oecumenisch* georiënteerd; 8. het heeft een nadruk op *context* en *contextualiteit*; 9. het is *holistisch*; 10. het waardeert *esthetiek* en *kunst*; en 11. christelijke spiritualiteit is een spiritualiteit van *zoeken* geworden in plaats van *wonen*. Zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, pp. 38–42.

⁴³ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 53.

⁴⁴ Henk van den Belt geeft terecht twee verschillende benaderingen van het begrip ‘(christelijke) spiritualiteit’ weer: een brede insteek zoals die van Schneiders – “die nog niet eens theïstisch is” – en “een meer specifiek christelijke benadering” zoals die van Philip Sheldrake. Zie: H. van den Belt, “Gereformeerde spiritualiteit: Leven uit het Woord en door de Geest,” in *Jan Hoek: Theoloog tussen preekstoel en leerstoel*, redactie door M. van Campen en P.J. Vergunst (Zoetermeer: Boekencentrum, 2015), p. 116.

⁴⁵ “In my view, then, the particular perspective of spirituality is made up of the individual’s concrete *experience* of being involved in *practices* and relationships that constitute an intentional way of life.” Zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 51.

⁴⁶ “The term ‘Christian practice’ is an open category, and does not refer to any exhaustive list of practice. [...] I here understand Christian practice as ‘a cluster of activities that are both concerned with relating to the sacred as well as addressing fundamental human needs, and that, woven together, form a way of life.’” Zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 54.

⁴⁷ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 52.

⁴⁸ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 52.

⁴⁹ “Faith includes *belief* (doctrine, content, *fides quae*) as well as *trust and commitment* (*fides qua*).” Zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 53.

the intertwining of the private and the professional related to their spirituality, and how do they relate to God and express and nurture their faith in terms of spiritual practices intrinsic to the core tasks of their vocation as pastors?”⁵⁰ Met deze vraag verkent Kaufman “what it entails to have a job that involves the continual expression and practice of one’s faith.”⁵¹

Onder beroep (*vocation*) verstaat Kaufman het volgende: “The term *vocational* includes pastoral ministry or the office, to which the pastor is ordained.”⁵² Alhoewel de clericalisering van het predikantschap binnen de Protestantse Kerk in Nederland verondersteld wordt (art. V-1 KO),⁵³ ben ik evenals Kaufman geïnteresseerd in de vraag op welke manier het predikantschap als beroep een rol speelt in de spiritualiteit van de predikant.⁵⁴ Hierbij ligt eveneens in mijn eigen onderzoek de nadruk op spirituele praktijken die zijn gerelateerd aan de beroepsuitoefening van het predikantschap en daarbij behorende kerntaken.⁵⁵ In hoeverre het predikantschap als een spiritueel beroep wordt ervaren en welke voordelen en uitdagingen dit met zich meebrengt dient daarbij ook de nodige aandacht te krijgen. Dit leidt tot een formulering van de volgende onderzoeksvraag:

Op welke manier speelt het predikantschap als beroep een rol in de spiritualiteit van de geïnterviewde predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland?

Om deze hoofdvraag te beantwoorden zal ik op de volgende deelvragen antwoord geven:

1. Wat verstaan de geïnterviewde predikanten onder het begrip spiritualiteit?
2. Door welke spirituele praktijken – in het bijzonder gerelateerd aan de beroepsuitoefening – worden de geïnterviewde predikanten gevoed?
3. In hoeverre ervaren de geïnterviewde predikanten aangaande hun spiritualiteit een verwevenheid tussen het private en publieke domein?
4. Welke voordelen en uitdagingen brengt de beroepsuitoefening als gelovige volgens de geïnterviewde predikanten met zich mee?

Al met al wordt uit het voorgaande het belang van een robuuste spiritualiteit voor de predikant in de huidige context van kerk en samenleving onderstreept door verschillende stemmen uit academie en kerk. Het is Kaufman die een analytisch model aanreikt waaruit blijkt dat deze spiritualiteit van de predikant gelegen kan zijn in de beroepspraktijk. De uitkomsten van dit empirisch onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland kunnen dus vergeleken worden met de bevindingen van Kaufman. Maar deze uitkomsten kunnen ook gelegd worden naast de geconstateerde kwetsbaarheid van het predikantschap en de noodzaak van een robuuste spiritualiteit. Van hieruit kunnen er lijnen worden getrokken naar de opleiding en de kerk. In het vervolg zal ik daarom uitwerken hoe ik het kwalitatief onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten methodisch en strategisch aanpak.

1.6 METHODOLOGIE

Vanuit de relevantie van het onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten sluit ik op academisch vlak aan bij de definitie van christelijke theologie van Maarten Wisse: “Een wetenschappelijke discipline die bijdraagt aan het begrijpen en vernieuwen van de christelijke

⁵⁰ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 105.

⁵¹ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 105.

⁵² Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 105. De vertaling en betekenis van de Engelse term ‘vocation’ is niet eenduidig. Zo vertaalt Rein Brouwer dit woord met ‘roeping’ bijvoorbeeld. Zie: Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht*, p. 339.

⁵³ *Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland* (Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019), pp. 15–16.

⁵⁴ Kaufman, *A New Old Spirituality*, pp. 105–106.

⁵⁵ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 105.

traditie met het oog op kerk, academie en samenleving.”⁵⁶ Vanwege het empirische karakter van het onderzoek kan eveneens worden gesteld dat de “praktische theologie bijdraagt tot het begrijpen en vernieuwen van de christelijke traditie vanuit concrete hedendaagse geleefde overtuigingen en praktijken”.⁵⁷ Door aan te sluiten bij deze definitie wordt dus het theologisch gehalte van dit onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten bevestigd.

Met het onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland begeef ik mij dus, net als Kaufman, op het terrein van de praktische theologie en in het bijzonder in de discipline van christelijke spiritualiteit: “It makes use of qualitative research methods from the social sciences, and can be described as an interdisciplinary empirical study of clergy spirituality in a Christian context.”⁵⁸ Hieronder geef ik aangaande mijn onderzoek een verantwoording van de benaderingen die ik binnen de praktische theologie en christelijke spiritualiteit als disciplines hanteer.

In navolging van Kaufman plaats ik mijn onderzoek in het methodologisch model van John Swinton en Harriet Mowat. Op basis van hun model van de praktische theologie – “fundamentally hermeneutical, correlational, critical en theological”⁵⁹ – stellen zij een onderzoeksmethode voor, genaamd “mutual critical correlation”.⁶⁰ Dit betekent het volgende: “Mutual critical correlation sees the practical-theological task as bringing situations into dialectical conversation with insights from the Christian tradition and perspectives drawn from other sources of knowledge (primarily the social sciences).”⁶¹ Met de correlatiemethode van Paul Tillich als onderliggende structuur staan Swinton en Mowat dus voor een hermeneutische benadering.⁶² Op basis van dit paradigma stel ik vast dat ik mijn eigen onderzoek kan en zal verrichten als theoloog, waarbij ik dus theologisch commentaar geef op wat ik in de werkelijkheid waarneem. Alhoewel het transformatieve doel een rol speelt binnen het paradigma van Swinton en Mowat, zal ik mij in het onderzoek beperken tot een descriptieve (hermeneutisch) en normatieve benadering (theologisch). Overigens speelt de normatieve benadering maar een kleine rol in mijn onderzoek en ligt de nadruk sterk op de descriptieve benadering.

Binnen de zelfstandige discipline van christelijke spiritualiteit is het materieel object ‘de geleefde ervaring van het christelijk geloof’,⁶³ in die zin “wat bestudeerd wordt”.⁶⁴ Het formeel object van de discipline, in die zin “het gezichtspunt waaronder iets onderzocht wordt”,⁶⁵ is ‘de ervaring als ervaring’.⁶⁶ In het onderzoek naar de geleefde ervaring van het christelijk geloof bij predikanten richt ik mij op “formulations about or reflections on this lived reality” (“the actual lived experience of faith”).⁶⁷ Terecht stelt Kees Waaijman aangaande het materieel object de vraag: “Is de notie ‘ervaring’ kritisch genoeg?”⁶⁸ Daarom hanteert Kaufman de alledaagse benadering van ‘ervaring’

⁵⁶ Maarten Wisse, “Kleine encyclopedie van de theologie” (Versie 3, Protestantse Theologische Universiteit, 30 september 2020), p. 3.

⁵⁷ Wisse, “Kleine encyclopedie van de theologie,” p. 6.

⁵⁸ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 2.

⁵⁹ John Swinton en Harriet Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*, 2nd ed. (London: SCM Press, 2016), p. 76.

⁶⁰ Swinton en Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*, p. 77. En zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 17.

⁶¹ Swinton en Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*, p. 77.

⁶² Swinton en Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*, p. 77.

⁶³ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 19. En zie: Schneiders, “Approaches to the Study of Christian Spirituality,” p. 19.

⁶⁴ Kees Waaijman, *Spiritualiteit: Vormen, grondslagen, methoden* (Kampen: Kok, 2000), p. 306.

⁶⁵ Waaijman, *Spiritualiteit*, p. 306.

⁶⁶ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 19. En zie: Sandra M. Schneiders, “Spirituality in the Academy” in *Theological Studies* 50 (1989) nr. 4, p. 692.

⁶⁷ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 35. En zie: Michael Downey, *Understanding Christian Spirituality* (New York: Paulist, 1997), pp. 42–43.

⁶⁸ Waaijman, *Spiritualiteit*, p. 306. En zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 136.

door Michael Downey⁶⁹: “This understanding of experience includes reflection as well as the original immediacy of the encounter with all that enter our lives.”⁷⁰

Ondanks de bestaande overeenkomsten tussen de disciplines van praktische theologie en christelijke spiritualiteit,⁷¹ brengt christelijke spiritualiteit als discipline een bepaalde complexiteit met zich mee. Deze bijzondere plaats van christelijke spiritualiteit in het disciplinaire krachtenveld – binnen en buiten de theologie – wordt overigens door meerdere wetenschappers opgemerkt.⁷² Een gevolg van het interdisciplinaire karakter is het bestaan van verschillende visies omtrent het gebruik van een methodologie uit een andere discipline.⁷³ Deze diversiteit is samen te vatten in drie verschillende benaderingen om christelijke spiritualiteit te bestuderen: een historische, een theologische en een antropologische benadering.⁷⁴ “But the contemporary study of Christian spirituality is interdisciplinary by nature and fundamentally inductive and hermeneutical in methodology,” vervolgt Sandra Schneiders.⁷⁵ Wanneer het gaat om het bestuderen van christelijke spiritualiteit volg ik eveneens deze hermeneutische onderzoeksstrategie van Schneiders, namelijk “thick description, critical analysis, and constructive interpretation”.⁷⁶ Deze drietraps werkwijze wordt nader uitgewerkt in de methodiek (hoofdstuk 2).

1.7 OVERZICHT VAN DE INHOUD

In dit eerste hoofdstuk is het theoretisch kader en de methodologie van het onderzoek geschetst. Vanwege het empirische karakter van dit onderzoek werk ik in het tweede hoofdstuk de gevolgde methodiek nader uit. Op basis van de deelvragen weergeef ik daarna een beschrijving van en kritische analyse op het verstaan van het begrip spiritualiteit door de geïnterviewde predikanten en zet ik uiteen door welke spirituele praktijken – in het bijzonder gerelateerd aan de beroepsuitoefening – de geïnterviewde predikanten worden gevoed (hoofdstuk 3). Vervolgens beschrijf en analyseer ik in hoeverre de geïnterviewde predikanten aangaande hun spiritualiteit een verwevenheid ervaren tussen het private en publieke domein, waarna ik in kaart breng welke voordelen en uitdagingen de beroepsuitoefening als gelovige volgens de geïnterviewde predikanten met zich meebrengt (hoofdstuk 4). De resultaten van deze analyse zullen vervolgens tot een beantwoording van de onderzoeksvraag leiden (hoofdstuk 5). Nadat ik de resultaten in gesprek heb gebracht met het theoretisch kader en de achtergrond van dit onderzoek, doe ik een aantal aanbevelingen voor academie en kerk.

⁶⁹ “Experience is a term used to describe whatever enters into the actual living of our lives, whether it be religious, mystical, theological, ethical, psychological, political, or physical [...] events, stories, relationships, commitments, sufferings, hopes, tragedies, and so on. Our lives are shaped by our response to and engagement with all of these factors as we encounter them. And so is our spirituality.” Zie: Downey, *Understanding Christian Spirituality*, p. 91. En zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 36.

⁷⁰ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 36.

⁷¹ “Their focus on the *particular* instead of the general, as well their point of departure in *human experience* and its desire to reflect on that experience. Third, they are both *interdisciplinary*, drawing on methodological approaches and literature from other disciplines.” Zie: Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 17.

⁷² Sandra M. Schneiders, “The Study of Christian Spirituality: Contours and Dynamics of a Discipline” in *Minding the Spirit*, p. 7. En zie: Philip Sheldrake, *Spirituality: A Brief History*, 2nd ed, Wiley-Blackwell Brief Histories of Religion Series (Hoboken: John Wiley & Sons, 2013), p. 9. En zie: Dreyer en Burrows, *Minding the Spirit*, pp. 1–2.

⁷³ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 14.

⁷⁴ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 37. En zie: Sandra M. Schneiders, “Approaches to the Study of Christian Spirituality” in *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*, redactie door Arthur Holder (Malden, MA: Blackwell, 2005), pp. 19–29. En zie: Bernard McGinn, “The Letter and the Spirit: Spirituality as an Academic Discipline” in *Minding the Spirit: The Study of Christian Spirituality*, redactie door Elizabeth A. Dreyer en Mark S. Burrows (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005), pp. 25–41.

⁷⁵ Schneiders, “Approaches to the Study of Christian Spirituality,” p. 6.

⁷⁶ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 37. En zie: Schneiders, “The Study of Christian Spirituality,” p. 7. En zie: Sandra M. Schneiders, “A Hermeneutical Approach to the Study of Christian Spirituality” in *Minding the Spirit*, p. 49. En zie: Sandra M. Schneiders, “Spirituality in the Academy,” p. 693.

2. Methodiek

2.1 METHODE

Uit het voorgaande is gebleken dat het empirisch onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland nog braakliggend terrein is, waardoor ik met dit onderzoek dus primair geïnteresseerd ben in de spiritualiteit van de predikant en op welke manier deze gevoed wordt vanuit de beroepspraktijk. Dit onderzoek heeft daarom een kwalitatieve benadering, waarbij gebruik wordt gemaakt van de inductieve werkwijze: “De brede informatie – verzameld in het veld – vormt de basis om tot een specifiek beeld te komen, met een daarbij passende indeling of kerncategorie.”⁷⁷ Bovendien blijkt uit de methodologie dat ik bij het bestuderen van christelijke spiritualiteit de hermeneutische benadering van Schneiders volg, namelijk “description–critical analysis–constructive appropriation”.⁷⁸ Deze werkwijze bestaat dus uit drie fasen: “The first phase is essentially descriptive and intends to surface the data concerning the experience being investigated. [...] The second phase is essentially analytical and critical, leading to an explanation and evaluation of the subject. [...] The third phase is synthetic and/or constructive, and leads to appropriation.”⁷⁹ Overigens realiseer ik mij dat deze werkwijze een cyclisch proces betekent. Uit de verantwoording in het vervolg blijkt op welke manier de data is verworven en geanalyseerd.

2.2 SELECTIE VAN RESPONDENTEN

Aangaande de onderzoekspopulatie, bestaande uit gemeentepredikanten binnen de Protestantse Kerk in Nederland, was het mijn voornemen om de gegevens van een *sample* van zeven personen te verwerken. Graag wilde ik binnen een institutionele inbedding de predikanten benaderen zodat een ongeschikte (of eenzijdige) selectie kon worden voorkomen.⁸⁰ Aangaande de selectie van predikanten heb ik eveneens aandacht gehad voor diversiteit: *dienstverband* (fulltime/voltime en parttime/deeltijd); *leeftijd* (jong en oud); *geslacht* (man en vrouw) en *modaliteit* (Gereformeerde Bond, Evangelisch, Vrijzinnig, Confessioneel en Midden-orthodox).⁸¹ Wat betreft *regio* (Noord, Oost, Midden, Zuid en West – provincie en stedelijke context) richt het onderzoek zich tot de geografische ligging van de Randstad. Alhoewel de Randstad meerdere classes van de Protestantse Kerk in Nederland behelst, wilde ik uit praktische overwegingen mij beperken tot de volgende vier: classis Noord-Holland, classis Utrecht, classis Zuid-Holland Noord en classis Zuid-Holland Zuid.

Bij de selectie van predikanten heb ik eveneens rekening willen houden met de verscheidenheid aan predikanten die werkzaam zijn binnen de Protestantse Kerk in Nederland. Volgens het synoderapport *Geroepen om te dienen* is begin 2021 sprake van “1.506 gemeentepredikanten voor gewone werkzaamheden, met een gemiddeld contract van 0,83 fte, met in totaal 1.246 fte”.⁸² Dit zal naar verwachting tot 2030 afnemen tot om en nabij 940 predikanten (dat is de komende acht jaar een daling van 38%). Dit betekent dat medio 2030 ongeveer 38% van het predikantencorps 58 jaar of ouder is. Naast deze gemiddelde leeftijd te zijner tijd is bekend dat ongeveer 30% van de predikanten vrouw is en dat deze groep vaker werkzaam is in een deeltijdaanstelling. Alhoewel de verdeling in modaliteiten niet scherp is geregistreerd, zou een grove indeling kunnen zijn dat er

⁷⁷ J.C. Evers, *Kwalitatief interviewen: Kunst én kunde* (Amsterdam: Boom Lemma uitgevers, 2015), p. 8.

⁷⁸ Schneiders, “Spirituality in the Academy,” p. 695.

⁷⁹ Schneiders, “Spirituality in the Academy,” p. 695.

⁸⁰ Evers, *Kwalitatief interviewen*, p. 53.

⁸¹ Deze indeling is gebaseerd op de mogelijke voorkeuren aangaande de werkzaamheden van een persoon binnen het extranet van de Protestantse Kerk in Nederland. Wat betreft de diverse richtingen qua modaliteit ben ik mij ervan bewust dat deze niet verabsoluteerd moeten worden. In de bevraging ben ik alert geweest op deze fluiditeit. Daarentegen is mogelijkkerwijs een correlatie te vinden tussen de modaliteit en de spiritualiteit van predikanten.

⁸² Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, *Geroepen om te dienen, Een onderzoek naar kerkelijk werkers en predikanten in de kerk* (maart 2022), p. 6.

predikanten wel of niet zich rekenen tot de Gereformeerde Bond.⁸³ De weergave van bovenstaande gegevens suggereert overigens geen representativiteit van mijn onderzoeksgegevens, maar bevestigt wel de diversiteit en grove indeling. Op basis hiervan heb ik geprobeerd een zo divers mogelijke onderzoekspopulatie te selecteren.

2.3 WERVING VAN RESPONDENTEN

Voor dit onderzoek heb ik uiteindelijk twaalf predikanten via een mail uitgenodigd om deel te nemen aan het onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland (zie bijlage 1). Vijf predikanten hebben geen bereidwilligheid gevonden om deel te nemen aan het onderzoek. Een van deze vijf predikanten zag geen kans om mee te doen aangezien ze veel werk had liggen vanwege een aantal vacante plekken in de gemeente. Een tweede kon niet meedoen door een te drukke fase in het werk met aandacht voor een fusie en de sluiting van een kerkgebouw. Een derde was zo druk dat hij even geen nieuwe dingen erbij kon nemen. Een vierde had geen gelegenheid voor een gesprek wegens een uitgebracht beroep door een andere gemeente. En een vijfde heeft verder geen reden gegeven. Alhoewel deze vijf predikanten een legitieme reden hadden om geen medewerking te verlenen, bevestigt de werkdruk van drie van de vijf predikanten mijns inziens ook de achtergrond van dit onderzoek (paragraaf 1.2).

Uiteindelijk hebben zeven predikanten per mail of telefonisch hun medewerking toegezegd. Nadat een predikant was ingegaan op mijn uitnodiging, heb ik de informatiebrief met bijbehorend consentformulier toegestuurd (zie bijlage 2 en 3). In overleg hebben we vervolgens een geschikt moment gevonden voor het interview. Als voorbereiding op het interview heb ik bovendien drie vragen als richtlijn van het interview per mail naar de desbetreffende predikant verstuurd.⁸⁴ Dit is een uiting van respect naar de respondenten geweest, in die zin dat zij enig idee zouden hebben van wat ze konden verwachten tijdens het interview.

De interviews zijn afgenomen in de periode van donderdag 12 mei tot en met maandag 30 mei 2022. Ik heb aan de predikanten overgelaten in welke ruimte het interview gehouden kon worden. Vijf interviews hebben plaatsgevonden in een pastorie en twee interviews in een kerkgebouw.

2.4 RESPONDENTGEGEVENS

Aan het onderzoek hebben zeven predikanten uit de Randstad deelgenomen, waarvan vijf een voltijds dienstverband hebben en twee een deeltijds dienstverband (0,5 fte). De overige gegevens van de respondenten zijn in onderstaande tabel inzichtelijk gemaakt:

Predikant	Dienstverband	Geslacht	Leeftijd	Regio	Modaliteit ⁸⁵
A	Voltijds	Man	40 – 55	Stad	CF / MO
B	Voltijd	Vrouw	55 >	Dorp	MO
H	Voltijd	Vrouw	40 – 55	Stad	EV / CF
K	Voltijd	Man	55 >	Dorp	MO
S	Deeltijd	Man	55 >	Stad	MO
V	Deeltijd	Man	< 40	Stad	GB
Z	Voltijd	Man	< 40	Dorp	GB / CF

Bovenstaande gegevens zijn aan het begin van het interview bij de desbetreffende respondent geverifieerd.

Door de betrokkenheid van de (groot)ouders bij de kerk zijn de predikanten van jongs af aan bekend geweest met de kerk, op predikant S na. Predikanten A en H zijn ‘Gereformeerd Synodaal’

⁸³ Klaas Dijkstra, e-mail bericht naar auteur, 2 mei 2022.

⁸⁴ Enkele vragen als richtlijn van het interview: 1. Wat verstaat u onder spiritualiteit? Hoe beleeft u het en waar krijgt u inspiratie van? 2. Wat denkt u over uzelf als beroepsgelovige én als persoon? 3. Welk deel van uw werk ziet u aan als het meest betekenisvol / inspiratievoedend?

⁸⁵ Gereformeerde Bond (GB), Evangelisch (EV), Vrijzinnig (VR), Confessioneel (CF) en Midden-orthodox (MO).

opgegroeid en predikanten B, K, V en Z in de Nederlandse Hervormde Kerk. Alleen predikant B is kind van een predikant.

Predikanten V en Z zijn langer dan vier jaar werkzaam in hun eerste gemeente. De andere predikanten hebben al meerdere gemeenten gediend.

2.5 INTERVIEWEN

Het kwalitatief onderzoek kent een open en explorerend karakter, waarbij door middel van interviewen als onderzoekstechniek empirische data is verzameld. De desbetreffende predikanten heb ik “in levenden lijve”⁸⁶ individueel geïnterviewd. Tijdens deze interviews richtte ik mij aan de hand van de interviewrichtlijn hoofdzakelijk op de onderzoeksvraag en de bijbehorende deelvragen (zie bijlage 4). De data werden dus gegenereerd door semigestructureerde interviews als instrument te gebruiken.⁸⁷

Voorafgaand aan de interviews hebben de respondenten het consentformulier ondertekend (zie bijlage 3).⁸⁸ Hieruit blijkt dat de respondenten hun vrijwillige deelname aan het onderzoek hebben bevestigd. Eveneens blijkt uit deze ondertekening dat de respondenten akkoord zijn gegaan met de opname van het interview als geluidsbestand en de geanonimiseerde transcriptie van het interview.

Aangezien spiritualiteit een persoonlijk of zelfs gevoelig thema kan zijn, begon ik in lijn met Kaufman tijdens de interviews met een “innocuous note” door te vragen hoe een werkweek van de desbetreffende predikant er over het algemeen uitziet.⁸⁹ Om de overstap te maken naar de thematiek van spiritualiteit stelde ik een vraag naar de betekenis van de ruimte waar het interview plaatsvond.

Overigens wilde ik tijdens de interviews geen voorgegeven begrip van spiritualiteit geven. Uit het onderzoek van Brouwer bleek bijvoorbeeld dat de geïnterviewde predikanten niet overweg konden met de omschrijving van spiritualiteit volgens Jacob Firet en daarom uiteindelijk zelf betekenis gaven aan het begrip spiritualiteit.⁹⁰ De vraag naar wat de predikanten onder het begrip ‘spiritualiteit’ verstaan vormt dan ook de eerste richtlijn van het interview. In het verlengde hiervan werd er gevraagd naar de beleving van spiritualiteit door de predikant en naar diens voeding. Ook kwam de keerzijde, namelijk het gebrek aan inspiratie, ter sprake.

De vraag of de desbetreffende predikant zich kan voorstellen hoe het geloof eruit zou zien als hij of zij geen predikant zou zijn geworden vormde de opmaat naar de tweede richtlijn van het interview: de verhouding van het private en publieke domein gerelateerd aan de spiritualiteit van de predikant. De hiermee gepaarde verwachtingen als beroepsgelovige en de verhouding tussen de persoonlijke spiritualiteit en de beroepsspiritualiteit kwam hierbij ook ter sprake.

De derde richtlijn van het interview richt zich op de vraag door welke beroepskerntaken en - praktijken de predikant wordt gevoed. Als inleiding op deze richtlijn refereerde ik aan de werkweek die de desbetreffende predikant al eerder had geschetst aan het begin van het interview. Op basis van de gegeven antwoorden kon dan verder worden doorgevraagd. Tot slot werd nog een reflectieve vraag gesteld aangaande de ontwikkeling in de eigen spiritualiteit gaandeweg de beroepsuitoefening van het predikantschap.

⁸⁶ Evers, *Kwalitatief interviewen*, p. 53.

⁸⁷ R.R. Osmer, *Practical Theology: An Introduction* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2008), p. 62.

⁸⁸ Bij het opstellen van het consentformulier heb ik als voorbeeld gebruik gemaakt van het informed consentformulier dat wordt gehanteerd voor het postdoctoraal onderzoek “Vorming door primaire bronteksten”. Zie: A.J. Kunz en W. Reijnoudt-Klein, “Op weg met een auteur als reisgenoot: Onderzoeksverslag van het postdoc onderzoek naar de invloed van bronteksten op de persoons- en beroepsvorming van pabostudenten in de laatste fase van de lerarenopleiding voor basisonderwijs” (Gouda: Driestar hogeschool, 2021), p. 119.

⁸⁹ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 87.

⁹⁰ Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht*, p. 149. En zie: Jacob Firet, “Wat is ‘spiritualiteit?’” in *Spreken als leerling: Praktisch-theologische opstellen* (Kampen: J.H. Kok, 1987), pp. 151–166.

Door middel van semigestructureerde interviews stonden de drie richtlijnen vast, maar kon daaromheen op een prettige wijze worden doorgevraagd naar de ervaringen, gedachten en gevoelens van de predikanten en in het bijzonder ook naar concrete voorbeelden.

Doorheen de interviews was ik mij ook bewust van mijn eigen rol als interviewer, in die zin dat ik mij realiseerde dat de collegiale gemeenschappelijkheid vanwege mijn toekomstig predikantschap mogelijk het interview zou kunnen beïnvloeden. Daarnaast maakte het ook uit waar het interview plaatsvond en was ik mij bewust van de lichaamstaal van zowel de predikant als die van mijzelf. Tijdens het interview werd dit niet alleen door mij waargenomen en soms ook benoemd, maar ook door de desbetreffende geïnterviewde predikant. Predikant A benoemde bijvoorbeeld dat ik begon te stralen toen ik sprak over mijn verlangen om de pastorie in te gaan (P. A, r. 438–439).

Alhoewel ik in eerste instantie van plan was mijn basale nieuwsgierigheid naar de (beroeps)spiritualiteit van de predikanten voorop te stellen, merkte ik bij mezelf af en toe ook een gevoel van vervreemding op. Een goed voorbeeld hiervan is het interview met predikant S, waarbij het tijdens het interview enige tijd duurde om te begrijpen dat de desbetreffende predikant het predikantschap als een ambachtelijk beroep ervaart en geenszins als spiritueel beroep (P. S, r. 924). Hierdoor realiseerde ik mij des te meer de vooronderstelling van mijn onderzoek, namelijk dat de beroepsuitoefening van de predikant intrinsiek verbonden is met christelijke spiritualiteit.

Al met al heb ik ervan genoten om de zeven predikanten te interviewen. Ik hoopte van tevoren dat de gesprekken ook heilzaam zouden zijn voor mijn eigen (beroeps)spiritualiteit en dit verlangen is ook beantwoord. Het is bovendien driemaal voorgekomen dat na het stopzetten van de geluidsopname als afsluiting van het bezoek – op verzoek van de predikant – met elkaar gebeden werd. Dit heb ik zeker gewaardeerd, in die zin dat we samen concreet een spirituele praktijk beoefenden voor het aangezicht van God. Wat dat betreft ben ik tijdens de interviews ook uitgenodigd om ‘op heilige grond’ te staan.⁹¹

2.6 VALIDITEIT, BETROUWBAARHEID EN GENERALISEERBAARHEID

Gezien de kwaliteitscriteria van kwalitatief onderzoek kunnen er vragen worden gesteld naar de validiteit, de betrouwbaarheid en de generaliseerbaarheid van dit onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten.⁹² De validiteit van het onderzoek komt tot uiting in de verificatie van de transcripties door de desbetreffende respondenten. Eveneens wordt het onderzoek valide door de “thick descriptions”⁹³ en de diversiteit van de onderzoekspopulatie. Bovendien is voorafgaand aan de interviews nadrukkelijk gezegd dat er niet gewerkt wordt met een verwachtingspatroon of bepaalde ijkpunten. Hierdoor is een open en veilig klimaat tijdens de interviews geboden en daarmee zijn hopelijk ook wenselijke antwoorden van respondenten voorkomen. Aangezien het onderzoek niet gepaard gaat met specifieke metingen wordt de betrouwbaarheid van het onderzoek gestaafd. Eveneens wordt de betrouwbaarheid bevestigd door de gespreksopnamen, de transcripties en het bijhouden van een eigen onderzoeksdagboek. Alhoewel de generaliseerbaarheid van het onderzoek geen doel op zichzelf kan zijn, is er wel de mogelijkheid van herkenning bij andere predikanten (“transformative resonance”).⁹⁴

2.7 ATLAS.TI

De zeven geanonimiseerde transcripties van de interviews zijn verwerkt in het computerprogramma *ATLAS.ti*. Doordat de predikanten zijn weergegeven met verschillende letters bleef tijdens de analyse het onderscheid tussen de respondenten gewaarborgd. De data-analyse bestond uit drie fasen.

In de eerste fase ben ik vooral vertrouwd geraakt met de tekst door de transcripties meerdere malen te lezen. Door open te coderen heb ik geprobeerd om dicht bij de tekst te blijven. In dit

⁹¹ Eileen R. Campbell-Reed en Christian Scharen, “Ethnography on Holy Ground: How Qualitative Interviewing is Practical Theological Work,” *International Journal of Practical Theology* 17 (2013) nr. 2, p. 67.

⁹² Swinton en Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*, p. 70.

⁹³ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 97.

⁹⁴ Swinton en Mowat, *Practical Theology and Qualitative Research*, p. 47.

explorerende en tentatieve stadium had de open codering een enigszins pragmatische insteek, in die zin dat ik niet steevast regel-voor-regel heb gecodeerd. Soms is een bepaalde gedachte of uitspraak, dat meerdere zinnen behelst, gecodeerd. Daarnaast hebben sommige fragmenten ook meerdere codes gekregen en zijn codes ook herhaaldelijk gebruikt. In het verlengde hiervan werd, na de open codering van twee interviews, axiaal gecodeerd. Dit betekende een abstrahering van de verschillende codes, in die zin dat de codes werden gecategoriseerd: open codes werden “samengevoegd, hernoemd, of gesplitst om zo tot de ultieme duiding van elke categorie te kunnen komen”.⁹⁵ Deze categorieën zijn vervolgens toegepast op het coderen van de andere vijf interviews, waarbij zo nodig nog aanpassingen zijn gemaakt in de categorisering, bijvoorbeeld in de naam van een categorie.

De tweede fase stond in het teken van selectief coderen. Dit betekende dat ik op basis van kernbegrippen (vanuit de open en axiale codering en eveneens vanuit het theoretisch kader) een aantal kerncategorieën heb geselecteerd. Onder de kerncategorieën kwamen dus meerdere subcategorieën te staan. In deze fase konden bepaalde begrippen ook met elkaar in verband worden gebracht en werd gaandeweg ook duidelijker welke begrippen en (kern)categorieën het belangrijkste zijn in het kader van de deelvragen. Bij het opstellen van de (kern)categorieën heb ik eveneens codelijsten van andere onderzoekers als voorbeeld gebruikt.⁹⁶

Aangezien het transcriberen en de codering in dezelfde periode viel als het houden van de interviews, kan er gesproken worden over een cyclisch proces. Dit betekende dat ik tijdens het laatste interview gerichtere vragen kon stellen ten opzichte van het eerste interview. Uiteindelijk heb ik 179 codes (bestaande uit 737 citaten) verdeeld onder 15 kerncategorieën (zie bijlage 5).

In de derde fase werd het mogelijk om bepaalde kern- en subcategorieën overtuigend met elkaar te verbinden. Door deze onderlinge relaties werd het mogelijk om tot een beantwoording van de deelvragen te komen. Op deze manier kwam de data-analyse ook steeds dichterbij een beschrijving van en een kritische analyse op de (beroeps)spiritualiteit van de predikanten.

Bij de eerste en tweede fase van de data-analyse heb ik aangaande de codering en categorisering overeenstemming gezocht bij een medestudente. Aangezien zij voor haar bachelor scriptie eveneens een data-analyse verrichtte aan de hand van *Atlas.ti*, hebben we elkaar een dienst kunnen bewijzen aangaande de intersubjectiviteit van onze analyses.

⁹⁵ J.C. Evers, *Kwalitatieve analyse: Kunst én kunde* (Amsterdam: Boom Lemma uitgevers, 2015), p. 98. En zie: Hennie Boeije, *Analyseren in kwalitatief onderzoek, Denken en doen* (Amsterdam: Boom Lemma uitgevers, 2014), p. 125.

⁹⁶ De Muynck, *Een goddelijk beroep*, pp. 468–471. En zie: T.T.J. Pleizier, *Religious Involvement in Hearing Sermons: A Grounded Theory study in empirical theology and homiletics* (Delft: Eburon Academic Publishers, 2010), pp. 301–303. Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht*, p. 371.

3. Het predikantschap en spirituele praktijken

In dit derde hoofdstuk geef ik een beschrijving van en een kritische analyse op de resultaten die betrekking hebben op de eerste twee deelvragen (zie paragraaf 1.5). Nadat is weergegeven wat de geïnterviewde predikanten verstaan onder het begrip ‘spiritualiteit’ (deelvraag 1), wordt in kaart gebracht door welke spirituele praktijken – in het bijzonder gerelateerd aan de beroepsuitoefening – de geïnterviewde predikanten worden gevoed (deelvraag 2). Zoals eerder is aangegeven heb ik ervoor gekozen om tijdens de interviews geen voorgegeven begrip van spiritualiteit te geven (zie paragraaf 2.5). De vraag naar het verstaan van dit begrip sluit dan ook aan bij het open karakter van het onderzoek. In het verlengde hiervan wordt aan de hand van verschillende spirituele praktijken duidelijk hoe deze spiritualiteit wordt beleefd door de geïnterviewde predikanten in zowel het private als het publieke domein en in het bijzonder gerelateerd aan de beroepskerntaken.

3.1 HET BEGRIP ‘SPIRITUALITEIT’ VERSTAAN

Hoewel predikanten S en Z tijdens het interview hadden verwacht een voorgegeven definitie van spiritualiteit van mij te krijgen, was het voor alle geïnterviewde predikanten niet gemakkelijk om een omschrijving van het begrip te geven. Spiritualiteit wordt door de predikanten ook wel een ‘containerbegrip’ (P. A, r. 201; P. S, r. 293), een ‘heel breed begrip’ (P. B, r. 238), een ‘heel algemeen woord’ (P. H, r. 215) of een ‘parapluterm’ (P. Z, r. 139) genoemd. Een tweetal predikanten maakt hierbij dan ook expliciet onderscheid tussen christelijke spiritualiteit en spiritualiteit in het algemeen, want iemand die ‘aan yoga doet’ (P. B, r. 239) of ‘met Boeddha bezig is’ (P. H, r. 223–224) is volgens hen ook spiritueel.

Predikant Z zal niet ontkennen dat er ook niet-bijbelse inspiratiebronnen zijn, maar voeding in het geloof – christelijke spiritualiteit – moet voor hem te maken hebben met God (P. Z, r. 674). Dat christelijke spiritualiteit allereerst te maken heeft met God wordt ook door de andere predikanten bevestigd, zij spreken namelijk over: voeding voor ziel en geest, waarbij uiteindelijk de geest teruggaat naar God (P. A, r. 203); een connectie tussen de menselijke geest en God (P. H, r. 220); omgang zoeken met God (P. K, r. 299); de levende relatie met God die het hele leven doortrekt (P. V, r. 178); en God die groter is dan wat dan ook en naar de mensen omziet (P. B, r. 251–252). Hoewel predikant A dit laatste aspect erkent, wil hij het liefst zwijgen over de rol van God (in spiritualiteit), aangezien hij op geen enkele manier het mysterie van God zou willen ‘verdingelijken’ in taal (P. S, r. 385).

Christelijke spiritualiteit – in het vervolg simpelweg aangeduid als spiritualiteit – heeft ook betrekking op het subject. Predikanten A en H maken daarin onderscheid tussen ziel, geest en lichaam. Spiritualiteit heeft te maken met voeding voor ziel en geest, maar de ziel sterft en de geest gaat terug naar God (P. A, r. 203–206). Predikant H weet het onderscheid nog scherper aan te brengen: het lichaam is een omhulsel, de ziel is de persoonlijkheid en de geest is het geweten (P. H, r. 217–220). Hoewel predikant A de termen ziel en geest vaak gebruikt, blijven deze termen nog steeds vage aanduidingen voor hem. Daarom spreekt hij ook wel over het ‘binnenste’ of ‘zelfbeeld’ (P. A, r. 211). Andere predikanten spreken over zichzelf als subject dat in nauw verband staat met het geloof (P. B/V/Z). Predikant K merkt overigens op dat er in zijn studietijd enkel werd gesproken over ‘vroomheid’ (P. K, r. 262).

Daarnaast worden er door de geïnterviewde predikanten verschillende uitdrukkingen gebruikt om aan te geven wat het subject in spiritualiteit ervaart, namelijk: ademhaling, beleving, beweging, bezieling, connectie, contact, geraakt worden, geestelijk leven, gesterkt, gewild, inspiratie, in leven worden gehouden, opladen en voeding. Overigens bedoelt predikant B met ‘bezielen’ dat ze “weer blij verder kan, weer enthousiast verder kan” (B, r. 261). Wanneer predikant S geestelijk gevoed of geraakt wordt, dan heeft hij het gevoel “er ook weer even tegenaan te kunnen, verder te kunnen” (S, r. 297). In het vervolg van dit hoofdstuk zal ik voor het gemak de uitdrukking voeding of inspiratie gebruiken.

Bij de gegeven omschrijvingen van het begrip spiritualiteit is het opvallend dat predikanten V en Z expliciet spreken over spiritualiteit dat gepaard gaat met concrete uitdrukkingen van het geloof die beoefend worden. Predikant V zegt dat bij deze geconcentreerde momenten de levende relatie met God ook de kern van de aandacht is: “Dat zijn voor mij als het ware dan ook momenten waarvoor mijn ogen opengaan inderdaad voor de aanwezigheid van God in mijn leven” (P. V, r. 221). Predikanten A en B spreken eerder over ‘het zien van God op allerlei manieren’ (P. A, r. 223) en ‘door kleine dingetjes ontdekken dat God ons leven omvat’ (P. B, r. 251). Reden des te meer om in de volgende twee paragrafen te weergeven door welke praktijken de predikanten daadwerkelijk worden geïnspireerd.

3.2 SPIRITUELE PRAKTIJKEN IN PRIVATE EN PUBLIEKE DOMEIN

In deze tweede paragraaf worden de verschillende spirituele praktijken beschreven die betrekking hebben op zowel het private als het publieke domein van de geïnterviewde predikanten. De ene spirituele praktijk heeft dus in zekere zin meer te maken met de beroepsuitoefening van het predikantschap dan de andere spirituele praktijk. Aangaande de reconstructie van de spirituele praktijken wordt dus geen onderscheid gemaakt tussen het private en publieke domein, aangezien de meeste predikanten een verwevenheid tussen de domeinen ervaren.

In deze paragraaf komen de volgende spirituele praktijken aan bod: inspiratie door kerkdiensten en preken, inspiratie door Schrift en gebed, inspiratie door natuur en lichamelijke beweging, inspiratie door architectuur en kunst, inspiratie door muziek, inspiratie door literatuur en studie en inspiratie door ontmoeting met mensen. Bij de weergave van deze spirituele praktijken is overigens geen sprake van een bepaalde volgorde in importantie.

3.2.1 Inspiratie door kerkdiensten en preken

De kerkelijke betrokkenheid is er bij zes van de zeven geïnterviewde predikanten al van jongs af aan geweest (P. A/B/H/K/V/Z): zo waren de grootouders van predikant A “gewoon trouwe kerkgangers” (P. K, r. 97); was predikant B zelf dochter van een predikant; hebben de vaders van predikanten K en V zelf in de kerkenraad gezeten; en waren de ouders van predikant Z “altijd heel betrokken gemeenteleden” (P. Z, r. 34). De wekelijkse kerkgang nam bij hen een vanzelfsprekende rol in. Het grootgebracht worden in het geloof en de kerk was voor predikant B “een hele prettige vanzelfsprekendheid” (P. B, r. 495) en was voor predikant V zelfs “buitengewoon vanzelfsprekend” (P. V, r. 50): “Uit een gezin waarin het totaal nooit ter discussie heeft gestaan of je wel of niet naar de kerk gaat. Je bent gewoon hervormd dus je gaat naar de kerk, twee keer per zondag. Dat vormt het ritme van je leven” (P. V, r. 46–48). Hoewel predikant A als kind weleens door zijn ouders is ‘meegesleurd’ naar de kerk (P. A, r. 89) en predikant B het de ene keer “meer vervelend vond om naar de kerk te gaan dan de andere keer” (P. B, r. 49–50), wordt bij vijf van deze zes predikanten duidelijk dat er bij hen ook geen sprake is geweest van een strijd, gevecht of opstand ten opzichte van het geloof en de kerk. Predikant H heeft zich daarentegen “door een ingrijpende ervaring van overlijden [...] echt tegen God verzet en daarmee ook tegen de kerk” (P. H, r. 40–41) en is later in haar tienerjaren in een evangelische gemeente “tot een bewuste toewijding gekomen” (P. H, r. 46–47).

Hoewel zijn moeder wel bevriend was met een aantal predikanten, is predikant S pas op latere leeftijd in de kerk betrokken geraakt. Het is daarbij opvallend dat niet alleen predikant S maar ook andere predikanten werden geïnspireerd door het bijwonen van de kerkdiensten en het luisteren naar de voordracht van de predikant:

En die dominee heeft mij, ja, die was... [...] En ik zat naast mijn opa en oma. En ik vond het wel mooi wat die zei... Het was iemand die echt sprak vanuit... Heel orthodox, hoor, dat was echt: “Hij is voor onze zonden gestorven.” Maar hij legde ook uit wat het dan allemaal betekent. Maar gewoon als mens... (P. A, r. 96–101).

Maar ook, mijn vader werd ontroerd bij het zingen van psalmen in de kerk. Dat vonden wij als kind niet zo prettig, want dan ging alles bij hem trillen, hij ging te hard zingen. [...] Maar dat heeft mij altijd wel ervan doordrongen: geloven dat is iets voor het hele leven en het is iets van groot belang. En daarbij hadden wij een predikant die echt als een soort Mozes op de kansel stond en vol vuur preken hield. Ik weet natuurlijk absoluut niet meer wat hij gezegd heeft, maar dat deze man begeistert was, dat heeft mij altijd wel... dat is mij bijgebleven [...] En dat raakte mij. Dat riep iets in mij wakker (P. K, r. 101–466).

Ik ben ergens geraakt geweest door de kerkdiensten van {.}. En toen ik terugkwam heb ik jarenlang bij hem veelvuldig onder zijn gehoor gezeten in de {.}. Ik heb daar ook in de cantorij gezongen. Dus ik ben er eigenlijk vanzelf min of meer in terechtgekomen. [...] Maar ik ben wel geraakt en geïnspireerd door wat daar gebeurde, door zijn preken, zijn uitleg, zijn verhalen. Geïnspireerd door de kerkelijke muziek die daar klonk en de architectuur – zeker niet te vergeten (P. S, r. 96–103).

De kerkelijke betrokkenheid – door middel van het bijwonen van kerkdiensten en het luisteren naar preken – heeft bij sommige predikanten overigens ook het verlangen doen groeien om theologie te studeren of predikant te worden (P. A/K/S).

Uiteindelijk geven alle zeven predikanten nog steeds uiting aan hun kerkelijke betrokkenheid door middel van de zondagse kerkgang. Daarbij dient te worden opgemerkt dat de inspiratie door kerkdiensten en preken niet alleen in beroepsmatige zin gebeurt (zie paragraaf 3.3.1 en paragraaf 3.3.3), maar ook in de privésfeer door zelf kerkdiensten te bezoeken en te luisteren naar preken van collega-predikanten.

Predikant S spreekt met zijn collega's nog weleens over wat hij vanuit zijn opleiding had meegekregen, namelijk: “‘Je moet ook ervoor zorgen dat je jezelf oplaadt.’ En dat doe ik als het gaat om zelf naar de kerk gaan te weinig” (P. S, r. 214–215). Vanwege zijn eigen preekbeurten doet hij ongeveer drie- of viermaal per jaar een kerkdienst aan. Hij zou willen dat dit vaker gebeurt, omdat hij juist wordt gevoed door de kerkdienst te ondergaan als participant:⁹⁷

Ik kom in {.} daar zijn we lid van de {.}. Dat is wel een plek waar ik diensten heb meegemaakt en denk: hè, hier knap ik nou echt van op; echt een goede preek gehoord, prachtige muziek gehoord. Nou, dat je echt naar buiten komt en dat je denkt: ja, ik kan er echt weer... dat je er helemaal van op kikkert, dat ken ik. Ik kies dat wel uit... (P. S, r. 531–530).

Predikant H heeft het ook nodig om op een vrije zondag naar de kerk te gaan en ze gaat dan ook het liefst naar haar eigen gemeente, hoewel dat ook weer energie vraagt vanwege de gesprekken met haar gemeenteleden na de kerkdienst. Predikant K gaat op een vrije zondag het liefst niet naar zijn eigen gemeente:

Ik ga wel naar de kerk als ik een vrije zondag heb, ja. Niet altijd moet ik zeggen. Ik doe dat dan ook het liefst niet in mijn eigen gemeente. En dat ligt ook aan de drukte. Als ik echt zin heb om er even los van te komen, dan kijk ik hem weleens en dan zit ik thuis en dan kijk ik hem (P. K, r. 980–982).

Als predikant K in de kerk zit, dan wordt hij op zijn minst gevoed door de zegen:

En de zegen vind ik een... Mijn moeder zei dan altijd: “Nou, dan heb je tenminste nog de zegen gekregen,” als ze dan kritisch was op de preek. Nee, daar doen we het niet voor... Nou, dat zou ik er nu wel voor doen. Als ik in de kerk zit en ik word geraakt door de zegen – of gaat er niet eens om dat ik geraakt word – dat vind ik een moment... dat is voor mij een heel voedend moment (P. K, r. 751–755).

Meerdere predikanten worden gevoed door het luisteren naar preken van (bevriende) collega-predikanten, al dan niet op een vrije zondag (P. A, H, K, S):

⁹⁷ “Als ik een kerkdienst leid, ben ik geen participant” (P. S, r. 537–538).

Ik luister preken van collega's via internet, want tegenwoordig is alles gewoon gestreamd. Dus lukraak naar Hengelo of naar Maastricht. [...] Dan ga ik gewoon luisteren... En dan zegt hij "amen" en dan gaat hij weer uit. Dan ga ik niet zitten luisteren "dat had ik anders gedaan". Nee, dat doe ik niet zo. Ik ga gewoon luisteren. Soms hoor ik iets en dan denk ik: wauw, leuk. En soms hoor ik iets: oké, dat is niet voor mij. Dus... Dus dat is een beetje een wisselwerking (P. A, r. 767-776).

En ik had hier een dienst willen leiden in deze kerk. [...] Dus er was een collega ingevallen. Toen heb ik digitaal die dienst meegevierd: ik vond het een hele goede preek van die man, heel doorwrocht, heel... ja, daar heb ik dan echt wat aan. Ja, en ik vind het... ja, dat doet mij goed. Dus ik ken het. Ik ben van kerkdiensten opgeknapt en ik ben op kerkdiensten afgeknapt (P. S, r. 531-535).

Een aantal predikanten wordt ook gevoed door het luisteren naar kerkdiensten en preken in het buitenland (P. H/V/Z). Zo luistert predikant H naar diensten van Holy Trinity Brompton Church in Londen en luistert predikant Z als invulling van zijn stille tijd naar meditaties van president Craig Barnes van Princeton Theological Seminary.

Predikant V heeft onlangs zelfs een reis gemaakt naar het Verenigd Koninkrijk, waar hij wordt gevoed door zich te voegen aan 'het ritme van de kathedraal':

Wat ik dan doe is: ik voeg me in het ritme van de kathedraal: morgengebed besloten met communie, evensong; volgende dag, volgende dag weer, volgende dag weer. Nou, dat is een ritme waarin ik veel ontvang om meerdere redenen. Ik hoef daar niks te bedenken. Je krijgt het allemaal geschonken. En ook de woorden hebben een voorgegevenheid vanuit de liturgische traditie. Ik merk dat als ik het avondmaal vier als predikant dan ben ik vrijwel alleen maar logistiek en praktisch bezig. Dan vier ik het mee, maar heb ik het haast niet door. Dus dan maakt dat een hoop goed om dan dagelijks dat te doen en dan dus daarbij stil te staan. De schoonheid van muziek komt dan heel sterk op me toe. En een element van lichamelijke speelt daar een grotere rol dan ik hier in de gemeente gewend ben – en dat aspect spreekt mij aan: om de eerbied niet alleen te bedenken, maar de eerbied ook uit te voeren door te knielen, door te buigen, door een kruis te staan, door te staan op vaste momenten, door je oostwaarts te keren bij het uitspreken van de geloofsbelijdenis (P. V, r. 402-412).

Predikant Z herkent evenals predikant V het belang van deelname aan het avondmaal als kerkganger: "En ik probeer ook een keer in het jaar – lukt niet altijd – een keer in het jaar als kerkganger in de avondmaalsdienst te zitten, om ook even aan de andere kant te zitten. Want het is niet alleen... Maar dat is wel meer vormend, dat je daarin ontvangt, dan bij andere diensten" (P. Z, r. 616-618).

3.2.2 Inspiratie door Schrift en gebed

De meeste predikanten laten zich inspireren door de bijbel en het gebed dat is ingebed in de beroepspraktijk, waaronder de preekvoorbereiding en de vorming en de toerusting (zie paragraaf 3.3.3 en paragraaf 3.3.5). Wanneer het gaat om bijbellezen en bidden – al dan niet in de beroepspraktijk – verwijzen drie van de zeven geïnterviewde predikanten op een al dan niet verontschuldigde manier naar andere collega-predikanten die het op een andere manier vormgeven dan zij zelf doen (P. A/B/S): "En ik ben ook te ongeduldig als ik alleen maar lees omdat ik wil lezen. Dus... er zijn collega's die het heel goed kunnen. Maar ik kan dat niet" (P. A, 765-766). Predikant A laat zich graag voeden door podcasts als *Eerst Dit* (van de EO en IZB). Wanneer bepaalde omstandigheden in het persoonlijk leven of in het werk veel van predikant B vragen, dan gaan er bij haar "heel veel gebedjes naar boven, ja... tussen de bedrijven door" (P. B, r. 458):

Dus... ja, waarin ik toch wel – al fietsend, bij wijze van spreken, of al lopend met de hond – een soort van in gesprek ben met God. Ja, waar ik het uiteindelijk dan toch wel van verwacht. Ik verwacht dan toch wel dat ik daar dan... Want dan denk ik ook: ja, Heer, ik ben toch uiteindelijk ook wel een werktuig in uw hand – hoe krakkemikkig soms ook –, dus u zult het ook wel een beetje met mij moeten doen, dus help me daar dan ook bij. En dat helpt ook wel, ja, dat helpt ook wel (P. B, r. 462-467).

Predikanten K en S zijn in het bijzonder gevoed door kloosterretraites (met gemeenteleden of collega-predikanten). Predikant S merkt dat het aansluiten bij het ritme van het kloosterleven hem “heel veel goed doet” (P. S, r. 241). Predikant K beleefde als ‘oer-protestant’ eens in het klooster “een veel spirituele manier van geestelijkheid” (P. K, r. 382). Naar aanleiding van deze ervaring als inspiratiebron is hij zelf kloosterweekenden met gemeenteleden gaan organiseren en is hij ook een persoonlijk gebedsritueel begonnen:

En een aantal jaren geleden heb ik daar een gebedskussentje – het wordt voor zen-meditatie gebruikt – heb ik gekocht. En ik heb mij voorgenomen om op mijn studeerkamer... Ik heb daar een paaskaars staan – ooit uit de kerk gekregen – die steek ik dan aan. En dan ga ik in die meditatiehouding zitten op dat kussentje, dan ben ik eerst een kwartier stil. En dan lees ik daarna een tekst uit een boekje, een gebedenboekje. Of ik doe nu korte stukjes uit een boekje over dus... *Leren geloven met Bonhoeffer*, en dan overdenk ik dat. Maar ik moet eerlijk zeggen dat bij mij discipline wel een slechte... Ik heb het nu alweer een tijdje niet gedaan. Maar ik doe het van tijd tot tijd, maar onregelmatig. Ik houd niet dagelijks stille tijd (P. K, r. 403–411).

Een drietal predikanten ‘zoekt’ met regelmaat naar momenten om het Woord van God te ontvangen en om woorden tot God uit te spreken (P. H/V/Z): zo zorgt predikant H ervoor dat ze “een stukje geestelijk begin” heeft gehad voordat haar werkdag start (P. H, r. 186); heeft predikant V zijn eigen huisliturgie gevonden; en wil bij predikant Z de vorm van zijn stille tijd nog weleens veranderen:

Sowieso start mijn dag... zo standaard wel ga ik om 6:30 uur altijd wandelen of hardlopen. [...] Dus ik luister ook weleens naar *The Bible in One Year* van Nicky Gumbel. Of ik zet gewoon... Je hebt ook ingesproken apps met de bijbel. Dus die zet ik ook gewoon aan tijdens het hardlopen. En dan heb ik voor mij soort combinatie tussen lichamelijke oefening en geestelijke bij elkaar. Dat is voor mij echt iets voor mezelf. Dan ben ik even met mijn lichaam bezig en met mijn geest. Dat is voor mij echt wel iets waar ik heel erg naar hang, wat ik nodig heb om even los te worden van alle rompslomp en lekker fris de dag in te gaan. En dan probeer ik ook echt hier thuis nog wel uit Gods Woord te lezen en daarmee bezig te zijn, gebedsmomenten te hebben. Dus ik wil dat niet alleen maar in die drie kwartier propen wanneer ik even kan hardlopen. Ik wil ook echt wel graag Gods aangezicht zoeken in het traditionele gebed. Dus dat ik alleen ben en bid, met gevouwen of open handen, liggend, knielend of zittend, hoe dan ook (P. H, r. 182–241).

Zo gelovig ben ik niet uit mezelf. Ik moet het steeds weer ontvangen, denk ik. (...) Dus spiritualiteit is voor mij dus dat hele doorgaan, maar waarin je dus wel echt die voeding concreet moet zoeken om te ontvangen en waarin ik ook leren moet: waar kan ik het vinden? Ik vind het in een vaste structurering. Ik vind het in een liturgie met vaste teksten, voor mijzelf voor het morgen- en avondgebed, en daarin ook de doorgaande lezing van de Schrift als de basiscomponent. [...] Ik begin met dat ik een kruis sla en daarmee mezelf toewijd aan God. Ik spreek ’s morgens bewust het votum voor mijzelf uit, de Apostolische Geloofsbelijdenis – dat ik weer weet wat ik geloof. Ik word stil in een gebed bij de opening van de Schrift. En dan lees ik de Schrift. Dat doe ik het liefst geknield, omdat dat een houding is die ik anders niet aanneem. Dus dat is een houding die mijn lichaam laat weten: je zit nu in een bepaalde concentratie op wat geestelijke activiteit. Dat lees ik hardop – bijbellezen doe ik eigenlijk altijd hardop – en daar denk ik over na. Dan geef ik terug in het gebed wat ik heb gehoord, wat mijn verlangen daarbij is of mijn verlegenheid. En dan zijn er ook de vaste gebedspunten. Dan sluit ik af met de lezing van een of enkele psalmen. Met het *Book of Common Prayer* ga ik maandelijks de psalmen door. En door af te sluiten met een lofprijzing. Dat is een beetje de vaste structuur voor zo’n morgen gebed. Dat herhaalt zich een klein beetje rondom de maaltijden, in een beknopte vorm. Dat ik dan vaak wat lees aan de hand van een dagboekje of een leesrooster. En rondom de maaltijden zing ik ook. En dat zijn weer woorden die met mij meegaan (P. V, r. 187–208).

Dus ik denk dat ikzelf bij spiritualiteit denk aan... wat er aan verschillende vormen, die ik opzoek of uitoefen, waarmee ik... ja, mijn geloof tot een concrete uitdrukking probeer te krijgen. En dan niet door zelf vooral heel veel dingen te gaan doen. Maar spiritualiteit is dan ook dat ik even niet iets hoef

te geven, maar dat ik mag ontvangen. (...) En dat kan op allerlei manieren. En ik ben ook wel iemand die steeds verschillende manieren probeert op te zoeken. Dus ik ben niet iemand die sinds begin van het predikantschap elke dag op dezelfde manier daar invulling aan geef. Ik denk wel dat je de manieren waarop ik dat doe kunt scharen onder stille tijd – ik noem dat zelf, denk ik, vooral stille tijd. Maar de manier waarop ik dat invul is verschillend en dat wisselt ook weleens per periode. En als ik merk dat het wat in het slop raakt, dan zoek ik ook wel weer naar andere vormen. Dus soms lees ik een stukje uit een boek. Daar achter jou ligt een dagboek uit de Anglicaanse traditie, die ik nu af en toe pak, *Celtic Daily Prayer*. Ik lees daar dan een Engelse bijbel bij. En daarna bid ik dan een gebed uit een gebedenboek. [...] Ik ben daar wel wat ontspannen in. Ik probeer mezelf wel steeds met de haren bij te slepen. Ik moet niet hebben dat er een hele week niks gebeurt. Dus ideaal gezien begint een werkdag daarmee (P. Z, r. 139–163).

Alle drie de predikanten (P. H/V/Z) vinden het ‘zoeken’ van momenten waarin de spirituele praktijken van Schrift en gebed plaatsvinden belangrijk en hebben dat ook nodig. Zij ervaren bovendien een eigen verantwoordelijkheid om dit soort momenten te praktiseren. Overigens is het opmerkelijk dat ook predikant H “enorme geestelijke voeding” heeft gevonden in de Anglicaanse traditie (P. H, r. 110–111).

Wanneer het gaat om spirituele praktijken als bijbellezen en bidden lijkt de ontvankelijke houding bij een aantal predikanten een belangrijke rol te spelen (P. A/H/K/V/Z). Deze spirituele praktijken gaan eveneens gepaard met stilte, lichamelijke en een ontvankelijke houding. Daarbij kan het dus bijvoorbeeld voorkomen dat ze worden verwonderd of verrast door een bepaalde tekst, waardoor zij vervolgens worden gevoed: “Het is meer dat je een moment daar even stil voor wordt en een woord van dank uitsprekt hardop of in gedachten en je dat verder met je meedraagt. Dat maakt het leven gewoon wat mooier” (P. V, r. 276–278).

3.2.3 Inspiratie door natuur en lichamelijke beweging

Een aantal predikanten (P. B/S/V) kan geïnspireerd of verwonderd raken door de natuur. Predikant B herkent zich in een uitspraak van schilder Rien Poortvliet: “Wat moet God ongelooflijk creatief zijn” (P. B, r. 248–249). Wanneer zij ’s morgensvroeg in de stilte loopt, de vogels hoort of kijkt naar “de natuur zoals het zich allemaal ontwikkelt” (P. B, r. 245), dan wordt zij soms geïnspireerd en denkt zij: “We zijn niet op aarde in de leegte, we worden omvat en er is iemand, groter dan wat dan ook, die naar ons omziet” (P. B, r. 251–252). Overigens ‘haalt’ predikant B het niet allemaal uit de natuur en spreekt zij liever over de natuur als schepping: “In de mooie dingen van de schepping ervaar ik iets van God” (P. B, r. 335).

Ook kan predikant S genieten door de dynamiek van verschillende landschappen tijdens een lange fietstocht. Predikant S is bovendien een fietsliefhebber en het fietsen is voor hem “zowel fysiek als mentaal een bron van inspiratie” (P. S, r. 454). Zo fietste hij bijvoorbeeld van Amsterdam naar Brussel: “Het is heerlijk om buiten zijn, om die rit te maken, 100 kilometer te fietsen, van alles onderweg te zien, maar ook niet hele spectaculaire dingen” (P. S, r. 455–456). In ieder geval wordt zijn blik telkens weer gericht op allerlei details die hij van tevoren niet weet. In het verlengde hiervan is dus ook het maken van reizen voor hem een inspiratiebron.

Lichamelijke beweging (wandelen, hardlopen of fietsen) is voor een aantal predikanten dus ook een middel om gevoed te worden (P. A/B/H/Z): zo is voor predikant K het gaan naar de sportschool een manier om meer rust te nemen; kan predikant A door buiten te lopen ook kippenvel krijgen doordat hij iets moois ziet of een bepaalde tekst op een bord ziet staan; en is voor predikant Z het wandelen een manier om dicht bij God te zijn.

3.2.4 Inspiratie door architectuur en kunst

Een drietal predikanten wordt in het bijzonder geïnspireerd door architectuur en kunst (P. A/S/V). Predikant V kan spontaan verwonderd raken door “architectuur waarin iets ligt” (P. V, r. 249). Dit kan voor hem verrassend moment zijn. Predikant S heeft altijd al belangstelling gehad voor architectuur en hij heeft het zelfs willen studeren. Wat dat betreft is architectuur voor hem een inspiratiebron en wordt hij erdoor geraakt. Als voorbeeld noemt hij niet alleen de beroemde

ontworpen kerk Sagrada Família van Antoni Gaudí, maar ook Park Güell dat door hem ontworpen is in Barcelona. Vooral van de meanderende bank van mozaïek door het park was predikant S diep onder de indruk: “En je raakt niet uitgekeken. Steeds opnieuw is het boeiend” (P. S, r. 326). In het bijzonder hebben kerkgebouwen hem altijd al geboeid. Hij vindt de kerkarchitectuur als onderdeel van de christelijke cultuur in West-Europa van grote waarde. Een kerkgebouw is als ‘gesamtkunstwerk’ namelijk “bedoeld voor mensen om elkaar en God te ontmoeten” (P. S, r. 264). “Een goede kerk heeft onmiddellijk het gevoel van dat je daar ergens toch voor God staat of voor het aangezicht van God” (P. S, r. 269–270).

Overigens spreekt ook predikant A over de setting van de kerkzaal met kleurige ramen. Door de ogen van het geloof is er bij hem dan sprake van de aanwezigheid van God, waardoor hij over het kerkgebouw van stenen kan zeggen: “Het heeft hier wel iets heiligs” (P. A, r. 187). Predikant A is daarnaast dol op kunst en dan met name schilderkunst. Hij is bijvoorbeeld fan van Salvador Dalí:

Geweldige kunst heeft die man gemaakt. En ik ben erin gedoken tijdens mijn studieverlof ook. Ach, ik heb er zo van genoten, joh. Hoe die man... hij is atheïst, is op een gegeven moment christen geworden en hij heeft een paar prachtige schilderijen gemaakt. En hij heeft een hele mooie visie op het leven. [...] Iemand vroeg aan hem: “Wat is nou God voor jou?” Hij zegt: “Dat is de kracht die dus de atomen bij elkaar houden.” Je hebt een atoom: neutronen, protonen en de elektronen. En die tussenruimte, volgens Dalí, dat is God. Dus hij is overal. Dus dat houdt ons op spanning. Dat vind ik een hele mooie gedachte: God houdt ons op spanning, op allerlei manieren. Want als de atomen uit elkaar vallen, dan heb je dus een hoop energie en ellende. Dus dat is wel heel inspirerend. Dat is dus in de kunst (P. A, r. 285–293).

Naast architectuur wordt predikant S ook gevoed door kunst. Als voorbeeld noemt hij de afwisselende patronen op vloerkleden uit bijvoorbeeld Marokko of Tunesië en ook hier geldt dat de afwisseling ervoor zorgt dat hij blijft kijken.

3.2.5 Inspiratie door muziek

Alle zeven predikanten kunnen geïnspireerd raken door muziek te spelen of te luisteren, al dan niet tijdens het voorbereiden of het leiden van de kerkdienst (zie paragraaf 3.3.1). Vier van de zeven geïnterviewde predikanten spelen een muziekinstrument (P. A/B/V/Z).

Predikant Z, die een piano in zijn studeerkamer heeft staan, zegt: “Dus muziek is voor mij ook wel heel belangrijk, om naar te luisteren of om zelf te beoefenen. En soms is dat de manier waarop ik stil wordt voor God of mij laat inspireren.” En dit soort muzikale momenten zoekt hij ook bewust voor zichzelf op:

Kijk, daar beleef je dan ook iets aan, in de muziek, ik alleen op dat moment. Dus dat doe ik alleen voor mezelf en dat heeft niet direct iets te maken met de gemeente of iets dergelijks. Maakt niet uit wat ik dan speel of wat ik opensla. En ik denk dat dat een heel goed voorbeeld daarvan is. Ja, maar goed, je moet hem wel aanschaffen en je moet er wel achter kruipen. Je moet het wel doen (P. Z, r. 492–495).

Predikant A speelt ook graag piano, soms ook samen met zijn kinderen. Hij houdt er ook van om naar verschillende soorten muziek te luisteren en hij ontmoet graag nieuwe muziek. Spotify is voor hem “zo’n heerlijke bron om uit te putten” (P. A, r. 255). Muziek is voor hem heel belangrijk en hij ervaart daarin ook kippenvelmomenten:

Maar dat moment van kippenvel. Als bepaalde muziek dan zo binnenkomt. En soms is het heel verrassend. Dan zit ik ook gewoon te typen. En dan hoor ik muziek ergens, dan vind ik dat mooi en dan zet ik het wat harder. Dan ga ik het nog een keer luisteren. En dan opeens vraag ik me af: “Wat gebeurt er nou?” Dat vind ik heel mooi, dat ik persoonlijk geraakt word. Dat is ook iets van God, merk ik. [...] En dat kippenvel herken ik met God: dat geraakt worden, dat dicht op de huid zitten. Dat is wel mooi. (P. A, r. 277–284).

Predikant S werd geïnspireerd door de kerkelijke muziek en de cantorij waarin hij zelf als jongvolwassene heeft gezongen. Van klassieke muziek kan hij ook genieten. Hij mag soms ook de evangelistenrol bij de Nederlandstalige Matthaüs Passion vervullen, waarbij hij dan ook de demagoog in zichzelf moet toestaan. Hoewel hij tijdens de uitvoering er niet zelf in ondergedompeld kan worden, krijgt hij wel energie als de samenwerking lukt en de mensen achteraf enthousiast reageren. Daarentegen kan hij de muzikale uitvoering wel ondergaan als hij zelf als deelnemer het beleeft. Een uitvoering van de Vijfde Symfonie van Mahler vindt hij bijvoorbeeld fenomenale muziek: “En waarom? Omdat die van het ene in het ander, en je wordt helemaal meegenomen, en dan weer dat en dan weer zus en zo” (P. S, r. 346–347). Maar ook na een kerkdienst kan predikant S prachtige muziek hebben gehoord waardoor hij weer helemaal opkikkert (P. S, r. 530).

Op donderdag heeft predikant V steevast zijn vrije avond die hard nodig is. Dan speelt hij hoorn bij de plaatselijke muziekvereniging. Tijdens het spelen kan hij ook geraakt worden: “Daar ben ik totaal niet bezig met mijn werk. Maar dan ontvang je ook vaak wel in schone muziek – moet je daar wel je best voor doen – toch wel iets wat... ja, wat je ontroert aan, aanraakt... wat lucht geeft, ja” (P. V, r. 251–254). Het was onlangs gebeurd dat predikant V verwonderd raakte omdat hij een muziekstuk moest spelen dat hij als veertienjarige eens had gespeeld:

Maar we speelden het opnieuw en ik was er verwonderd over hoe dat muzikale brein toch in elkaar zit, want met dat we het speelden wist ik alweer wat komen ging. Luikje voor luikje gingen al die noten weer open, waande ik mij weer even terug in die mooie tijd [...]. En wat mij bijna nooit gebeurt, maar gingen de tranen over mijn wangen lopen; gewoon van pure ontroering over muzikale herinnering en hoe dat werkt. Nou, muziek is voor mij een van de eerste gaven vanuit de schepping. Mogelijkerwijs zelfs voor de schepping van de mens uit. Dus de schoonheid daarvan en hoe dat mij in geest en lichaam raakte, maakt mij weer opnieuw verwonderd wat voor een grote gave dit is. Want God had ons ook zo kunnen scheppen dat er geen muziek is. Maar gelukkig heeft hij het anders gedaan (P. S, r. 287–295).

Predikanten H en V worden in het bijzonder ook gevoed door zelf geestelijke liederen te zingen of te luisteren. Zijn morgen- en avondgebeden worden met een lofprijzing afgesloten en ook rondom de maaltijden overdag zingt predikant V. Predikant H knapt op door het luisteren naar aanbiddingsliederen: “Omdat muziek toch iets in je raakt wat je weer opheft en wat je ook weer geestelijk opent” (P. H, r. 230).

3.2.6 Inspiratie door literatuur en studie

De meeste predikanten worden geïnspireerd door het lezen van literatuur en theologie. Overigens vindt predikant B weinig momenten waarin zij aan lezen toekomt. Predikant V ziet zichzelf niet echt als ‘een grote lezer’ en wordt door lezen over het algemeen ook niet gevoed – waarschijnlijk ook omdat hij dyslectisch is, zoals hij zelf aangeeft (P. V, r. 431). De katern *Opinie & Debat* van NRC is dan wel weer een goed voorbeeld voor zijn inspiratie, in die zin dat het fungeert als een soort slijpsteen voor de geest. Overigens leest predikant V wel artikelen die betrekking hebben op “vragen rondom wetenschap en geloof” (P. V, r. 461) en bereidt hij een studiereis voor collega-predikanten voor.

Predikanten A en B worden geïnspireerd door poëzie. Zo leest predikant A graag gedichten en is hij bijvoorbeeld ook fan van Marieke Lucas Rijneveld. Daarnaast wordt een aantal predikanten geïnspireerd door allerlei literatuur (P. A/Z/V). Op zondag probeert predikant Z bijvoorbeeld te lezen, maar dan zeker geen theologie, want “dan zit je voor je het weet dus weer met je hoofd bij de gemeente. Dus dan pak ik liever een ander boek of iets van geschiedenis ofzo, of iets wat er helemaal niet mee te maken heeft” (P. Z, r. 504–506).

Predikant Z wordt in zijn persoonlijke omgang met God ook gevoed door boeken te lezen, maar hij probeert dit eveneens wel los te koppelen van zijn gemeente:

Kijk, zodra ik iets ga lezen wat ook heel erg te maken heeft met gemeente-zijn bijvoorbeeld. Kijk, ik kan heel geïnspireerd raken door een boekje van René van Loon, *Lente in de kerk*, maar dan zit je gewoon op elke bladzijde aan je eigen gemeente te denken. Dus voor je persoonlijke omgang met God is dat niet echt een aanrader, denk ik. Hoewel je dus wel geïnspireerd kunt raken. Dus ik probeer – als het dan gaat over iets voor mezelf – als ik daarvoor een boek gebruik, dan pak ik een boek waarvan ik denk: nou, maar hier heb ik zelf iets aan zonder dat ik er gelijk iets mee moet. En dus niet een boek dat aansluit bij het bijbelboek waar ik momenteel uit preek ofzo (P. Z, r. 470–478).

De meeste predikanten worden geïnspireerd door het blijven studeren in de theologie (P. A/H/K/S/Z). Predikanten K en Z zien het bovendien als een belangrijk onderdeel van hun werk, hoewel het niet gemakkelijk is om er tijd voor vrij te houden: “Dus studie vind ik wel gewoon binnen de werktijd horen” (P. K, r. 244).

Door hun studie theologie aan de universiteit worden predikanten A en K nog steeds geïnspireerd door het lezen van dogmatische werken van theologen als Karl Barth, Kornelis Heiko Miskotte en Oepke Noordmans. Bovendien willen zij ook theologisch op de hoogte blijven en lezen zij boeken van diverse snit. Zij laten zich uitdagen door bijvoorbeeld boeken van Yuval Noah Harari te lezen of een boek als *Onzeker weten*.⁹⁸ Predikant A wordt hierdoor opgescherpt: “Om ook steeds bij mezelf na te gaan wat ik nu geloof en wat ik belangrijk vind” (P. K, r. 57–59).

Predikant H heeft daarentegen een eenzijdige theologie aan de universiteit ervaren en kan daar nog steeds boos over zijn. Ze is blij en vrijmoediger geworden doordat ze in de loop der jaren theologische handvatten heeft gekregen aangaande de boodschap van het evangelie: “En ik kan het nu uitleggen, verwoorden en zelfs wetenschappelijke onderbouwingen daarbij vinden” (P. H, r. 589–590). Verder heeft predikant H ook zoveel ‘gave boeken’ om te lezen die ook een bron kunnen zijn waardoor God spreekt en waardoor zij wordt gevoed (P. H, r. 270). Een voorbeeld hiervan is het boek *Wake up!* van Arno Lamm en Emile-André Vanbeckevoort.⁹⁹ Dit heeft te maken met de tijdslijn in de bijbel en dit kan zij eveneens gebruiken bij het leiden van een bijbelkring.

Aangezien predikant K door de jaren heen heeft ontdekt dat hij in de eerste plaats een ontvankelijk mens is, hecht hij steeds meer waarde aan het lezen van literatuur met aandacht voor het innerlijke leven:

Ik las altijd alleen maar dogmatiek. Ja, ik vind het veel belangrijker om ook nu te lezen over zo’n Arjan Plaisier, *Zorg voor de ziel*. Ja, dat zijn gewoon een aantal portretten van Pascal en... ja, dat helpt mij toch wel enorm. En daar lees ik ook dingen die landen in mijn innerlijk in plaats van in mijn hoofd. [...] Dus de aandacht voor de innerlijkheid en ook voor de mystieke kant, die heb ik zelf wel verwaarloosd in mijn studie en ook wel in mijn eerste jaren van het predikantschap. En die staan nu natuurlijk volop in de aandacht en dat is niet voor niets (P. K, r. 960–968).

Hoewel het studeren een belangrijke spirituele praktijk is voor predikanten K en Z, merken zij wel op dat de studeerkamer onderdoet aan het pastoraat of op zijn minst in verbinding moet staan met de mensen buitenshuis:

Maar dat heeft er wel mee te maken dat ik dacht dat van: ja, dat geloof is niet iets voor de studeerkamer. Dus in die zin heeft – en dat vind ik nog steeds... Eigenlijk vind ik dat die studeerkamer, hoewel ik heel graag theologie lees, die studeerkamer verliest het van mij altijd van het pastoraat. Ik ken ook predikanten bij wie het omgekeerd is. Ja, dat... Als iemand je roept, dan laat je je boeken liggen (P. K, 364–368).

Ja, dit is de werkplaats. Wel gekscherend gezegd: de keuken van de Heilige Geest. Maar dat bedoel ik ook wel met alle eerbied. Ja, het is sowieso heel fijn om een eigen plek te hebben waar ik me kan

⁹⁸ Rikko Voorberg, Gerko Tempelman en Bram Kalkman, *Onzeker weten, Een inleiding in de radicale theologie* (Utrecht: KokBoekencentrum, 2022).

⁹⁹ Arno Lamm en Emile-André Vanbeckevoort, *Wake Up! Gods profetische kalender in tijdslijnen en feesten* (Doorn: Uitgeverij Het Zoeklicht, 2014).

terugtrekken om rustig te werken. Dit is de plek waar een deel van het werk gebeurt, en dan met name dat deel wat dan in mijzelf ook gebeurt, denk ik. Ook in de vorm van studie, maar vooral ook van verstillig, denk ik. [...] Het is misschien goed om gelijk te verhelderen. Ik zei dat hier een deel van het werk gebeurt. Het andere deel van het werk gebeurt namelijk buitenshuis, dus in de wereld. Ik denk dat ik dat wel belangrijk vind om te benoemen. Ik heb niet de illusie dat als ik alleen deze werkruimte zou hebben, dat ik dan iets gedaan zou krijgen als gemeentepredikant of dat ik een goede preek zou hebben. Dus het moet wel altijd in verbinding zijn met wat erbuiten gebeurt. Dus ik moet zeker de helft van de tijd ook wel daar zijn waar de mensen zijn. En in die verbinding gebeurt er iets (P. Z, r. 109–122).

3.2.7 Inspiratie door ontmoeting met mensen

Alle zeven predikanten worden geïnspireerd door de ontmoeting met mensen. Dit wordt ook zichtbaar in de vorming en de toerusting en in het pastoraat (zie paragraaf 3.3.5 en paragraaf 3.3.6). De verhalen van mensen die in de ontmoeting worden gedeeld speelt hierbij een belangrijke rol. Zo concludeert predikant A ten aanzien van zijn spiritualiteit bijvoorbeeld: “Maar ik ben nu zo gevoed door al die verhalen en hoe mensen de zelfredzaamheid, het opveren, de veerkracht van mensen, dat vind ik magisch” (P. A, r. 482–483).

De meeste predikanten worden gevoed als in deze ontmoeting met mensen zich een verrassing aandient: “Maar ook gewoon door ontmoeting met mensen random” (P. H, r. 423). Deze verrassing heeft dan ook vaak te maken met God en het geloof (zie paragraaf 3.3.6). Predikant B maakte bijvoorbeeld een paar jaar geleden een wandeling die voor haar tot bezieling heeft geleid:

En de inspiratiebronnen zijn voor mij ook de verhalen van mensen die ik hoor [...] Het is dus ook een voordeel dat je een hond hebt – ik vind het te flauw voor woorden, maar het is echt wel waar, hoor. Want ik kom natuurlijk daardoor zoveel mensen tegen die ik anders niet direct zou spreken en die mij ook niet direct zouden spreken. Maar ik kwam twee jaar geleden, vlak voordat corona de kop opstak, een jonge vrouw tegen. Toen ik in het park liep ’s morgensvroeg tegen achten. En zij had net haar vierde kind gekregen, dus die was de conditie aan het opkrikken. En ik kende haar vaag. [...] Ze was oorspronkelijk ooit wel gereformeerd ingeschreven geweest, maar ze had zich uit laten schrijven. En toen liep ze met mij op, dus ik zei gedag en ik liep door. Toen liep ze met me op en ze zei ze om kwart voor acht op een ochtend: “Nu ik u zie zou ik u wat willen vragen. Een van mijn kinderen wil graag gedoopt worden.” En ze vertelde dat de anderen er dus niks mee hebben, want ze voedt ze wel op met van alles en nog wat, maar ze voedt ze verder niet christelijk op of zo – ze heeft haar kinderen wel naar een christelijk lagere school gedaan. En toen zei ze: “Zou dat kunnen?” En toen zei ik: “Ja, natuurlijk kan dat, maar het is heel apart dat een kind van acht dat dus zelf vraagt. Laat ik dan eerst eens een keer een gesprekje met hem hebben.” En zei ze: “Nou, dan neem ik nog contact op.” Ik denk: nou, ik ben benieuwd. Maar inderdaad, ze nam contact op. En we hebben een gesprek gehad. Dus die moeder kwam en dat jongetje kwam. En dat zat tegenover me – want ik had afgesproken in de oude kerk, want ik denk: dat is natuurlijk ook echt een kerk voor een kind. En hij keek me met grote blauwe ogen aan en toen zei ik: “Maar hoe kom je er nou toe om gedoopt te worden? Hebben je vader en moeder het daarover gehad?” “Nee,” zei die. Ik zeg: “Maar je zit op een christelijke school, heb je het er op school over gehad?” Want heel veel kinderen zijn natuurlijk ook niet meer gedoopt... “Nee,” zei die. Ik zeg: “Maar hoe kom je daar dan bij?” “Ja,” zei die, “ik wil graag ergens bij horen.” En toen heb ik met hem gesprekken gehad. Dus een aantal gesprekken voorafgaande aan zijn doop. En hij is tijdens de Paaswake gedoopt in coronatijd. En dat is dus heel bezielend. En daarna kom ik hem weleens tegen in het park. [...] Maar ik heb wel dat als ik in de stilte ’s morgensvroeg loop... Maar vooral ook juist de onverwachte ontmoetingen met mensen van wie je het niet verwacht, die je dus iets van God kunnen laten zien [...] Wat gebeurt er dan in die ontmoeting met mensen? (...) Dat ik dan het idee heb dat God daar bezig is. En ooit heb ik eens de uitdrukking gehoord: “Dat is een glimlach van de hemel.” Zo ervaar ik dat dan (P. B, r. 266–313).

Een aantal predikanten wordt ook gevoed door ontmoetingen met mensen die plaatsvinden op een gelijkwaardig niveau, in die zin dat hun eigen persoon binnen het predikantschap gekend wordt (P. A/S/V/Z). In deze ontmoetingen, bijvoorbeeld met vrienden of collega-predikanten – al dan niet

buiten de eigen kerkmuren om –, is er op basis van onderling vertrouwen ruimte voor het delen van hun eigen kwetsbaarheid en kan er in deze ontmoetingen ook voor elkaar worden gebeden. Overigens wordt het belang van de pastorale vraag “wie is pastor voor de pastor?” (P. Z, r. 337–338) herkend door een drietal predikanten (P. A/S/Z). Zo heeft predikant Z het nodig dat iemand anders voor hem bidt. De consistoriegebeden van zijn ouderlingen hebben bijvoorbeeld een belangrijke rol voor hem gespeeld: “Stuk voor stuk, voor ieder van hen – het waren er drie – gold echt dat: ik heb me door hun gebeden wel gedragen geweten. [...] Als predikant ben ik meestal degene die bidt voor een ander; ik heb ook nodig dat iemand bidt voor mij. Ik bedoel niet dat ik vind dat ik er recht op heb, ik heb dat gewoon nodig” (P. Z, r. 307–337). Volgens predikanten A en S is het ook voor elke predikant nodig om bij tijd en wijle een ‘tegenover’ te hebben: “Want in dat tegenover is ook God aanwezig. [...] Het is een ervaren collega die op een hele milde manier mij gewoon weer even terugbrengt bij de bron” (P. K, r. 421–423). De bereidwilligheid om zich te laten helpen speelt hierin ook een rol. De geestelijke begeleiding is daar dus een voorbeeld van (P. A/S). Predikant A weet het belang hiervan ook te schetsen aan de hand van het verhaal van Jezus in gesprek met de Samaritaanse vrouw (Johannes 4):

Denk maar aan het verhaal van die vrouw bij de bron. Het is middaguur, het is heet, en zij komt omdat zij zich schaamt voor de bevolking, want ze heeft verschillende mannen gehad. Dus ze heeft nogal een naam in het dorp. Zo kan ik me weleens voelen inderdaad. Dat ik dan... denk ik, schaamte, nou ja, ik wil toch drinken, dat doe ik dan maar even zo, dan hoeft niemand mij verder te zien, maar dan ben ik niet alleen. Dus... Jezus laat mij weer drinken. En ik kan weer terug het dorp in. Want ze wordt dan blij, hè. De vrouw wordt blij; ik heb Jezus gezien, zoiets volgens mij gebeurt er dan. Dus dan denk ik: nou, zo is het. Ik denk dat het voor elke predikant wel belangrijk is, dat je op een gegeven moment... er moet iets gebeuren, er kan je iets overkomen. En wat doe je dan? En ik heb voor mezelf echt gekozen: ik wil me laten helpen, omdat God ook op die manier... Ik ga het niet alleen doen. Ik wil me ook laten helpen, want die hulp is er gewoon (P. A, r. 423–433).

3.3 SPIRITUELE PRAKTIJKEN GERELATEERD AAN DE BEROEPSKERTAKEN

Nadat in de vorige paragraaf is beschreven welke spirituele praktijken plaatsvinden in zowel het private als het publieke domein, richt deze paragraaf zich uitsluitend op het laatste domein. Ik richt mij dus op de spirituele praktijken die gepaard gaan met de beroepsuitoefening van de geïnterviewde predikanten. Dit doe ik aan de hand van de kerntaken van het predikantschap zoals deze zijn weergegeven in de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland (ordinantie 3-2-9).¹⁰⁰ Hoewel het studeren in de theologie door sommige predikanten wordt beschouwd als belangrijk onderdeel van het werk (zie paragraaf 3.2.6), beperk ik mij dus tot het geboden taakveld van het ambt van predikant. Vanwege het open karakter van de interviews zijn overigens niet alle kerntaken ter sprake gekomen. Hoewel tijdens de interviews de geïnterviewde predikanten zelf hebben verteld welke kerntaken voor hen als voedend worden ervaren, heb ik hen daarna ook nog herinnerd aan een aantal andere kerntaken dat tot dusver nog niet besproken was. Door een viertal predikanten werd overigens nog een kerntaak aangedragen waar ik zelf van tevoren niet aan had gedacht, namelijk het leiden van rouwdiensten. Deze kerntaak zal dus ook beschreven worden. In deze paragraaf komen de volgende beroepskerntaken aan bod: het voorgaan in de kerkdiensten, de bediening van de sacramenten, de verkondiging van het Woord, het leiden van rouwdiensten, de vorming en de toerusting, het pastoraat en het leidinggeven. Aan deze verschillende kerntaken zijn dus verschillende spirituele praktijken verbonden. Bij het voorgaan en de verkondiging wordt overigens vooral de voorbereiding ervan als voedend ervaren.

3.3.1 Het voorgaan in de kerkdiensten

De meeste predikanten worden gevoed door de voorbereiding op de kerkdienst (P. A/B/H/K/V/Z). Wanneer predikanten A, B en V met de diensten bezig zijn dan betekent dit ook dat zij liederen moeten uitzoeken om te zingen in de gemeente en dat vinden zij fijn om te doen. In haar zoektocht

¹⁰⁰ Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland, pp. 52–53.

naar liederen komt predikant B soms prachtige – en soms ook bekende – liederen tegen waardoor zij wordt gevoed: de tekst dringt dan ineens op een andere manier tot haar door. Als een bepaald lied haar aanspreekt maar niet past bij de invulling van de desbetreffende dienst, dan kan ze op een later moment nog eens dit lied gebruiken. Bovendien vindt predikant B het vreugdevol om in voorbereiding op de kerkdienst de liederen op haar blokfluit te spelen. Indien een melodie te lastig blijkt te zijn, dan laat ze het lied in de dienst achterwege.

Predikant V wordt gevoed door zowel het voorbereiden als het voorgaan in de kerkdienst. Deze beide aspecten hangen voor hem ook nauw met elkaar samen:

Dat is het geheel van de kerkdienst inclusief de voorbereiding. Dus dat benoem ik bewust zo: dat is niet alleen dus de preek, maar het geheel van de liturgie. Ik houd ervan als een zorgvuldig voorbereide liturgie op een mooie manier tot uitvoering komt. Hier kan de gemeente bij tijden werkelijk waar tot de hemel toe zingen met begeleidende goede organisten. Ja, dat vind ik prachtig. Dan ben ik zo dankbaar. En ik was gisterenavond voor een gastpreekbeurt in een gemeente. Ik had Psalm 4 opgegeven en de berijming van Muus Jacobse om daarmee als avondlied af te sluiten, wat een prachtige tekst is, maar de organist ook heel verstillend en mooi uitvoerde, de gemeente dat heel netjes en vroom zong. Ja, dan ben ik heel dankbaar. Dan eindigt de dienst heel verstillend en passend bij een avond. Ja, daarom benoem ik bewust het geheel van de liturgie (P. V, r. 653–662).

Een bepaald lied of psalm van tevoren uitkiezen waar de organist vervolgens in de dienst op een bepaalde manier kracht aan geeft, is inspirerend voor predikanten A, B en V. Dit betekent dus ook dat zij tijdens het leiden van de dienst gevoed worden: “Maar wel omdat de dienst natuurlijk veel meer dingen behelst. En we hebben een hele geweldige organist en die het orgel werkelijke laat... Ik heb altijd wel bij de dienst dat ik denk: wat fijn om hier te zijn” (P. B, r. 759–762).

Predikant H vindt de afwisseling in het voorgaan tussen twee kerkgebouwen in haar stad aansprekend: in de ene (dorps)kerk is er sprake van een traditionele en ‘heerlijke oude sfeer’ en in de andere kerk kan zij voor haar gevoel helemaal ‘los gaan’ (P. H, r. 423–430).

Predikant K heeft na het voorgaan in een kerkdienst vaak pijn in zijn rug: “Omdat ik dan zo geconcentreerd ben dat ik niet meer op mijn houding let” (P. K, r. 748–749). Maar een enkele keer wordt hij tijdens het voorgaan wel gevoed:

En het moment van bidden in de kerkdienst vind ik... Je hoort dus het luisteren van de gemeente. En het niet-luisteren hoor je ook als dat zou gebeuren. [...] Je merkt natuurlijk ook of het woord iets doet. Dus ik zou zeker willen zeggen dat de dienst voor mij zelf ook voedend is (P. K, r. 749–757).

3.2.2 De bediening van de sacramenten

Hoewel predikant Z over het algemeen meer gevoed wordt door de voorbereiding op de kerkdienst dan de dienst zelf, geldt dit niet voor de bediening van de sacramenten: “Dan gebeurt er iets waar je zelf ook niet altijd woorden voor hebt. ‘Het heilige gebeurt,’ zegt Immink dan. Dus dat ervaar je dan ook” (P. Z, r. 608–610). Predikant A beleeft ook veel aan het leiden van een avondmaalsviering:

Kijk, doop en avondmaal, zeker de avondmaal vind ik heel mooi, daar beleef ik zelf ook heel veel aan. We hebben het tegenwoordig na corona zo ingericht dat mensen van die rondjes, offerbroodjes, halen. En dan nemen ze een glaasje wijn. Dat gaat mee de kerkbanken in, de kerkstoel in. Op een gegeven moment gaan we dan weer zitten. En dan geven we het signaal, en tegelijk nemen we dan een offerbroodje. Dat is heel mooi. Tegelijk eten we dan iets van het lichaam van Jezus. En ook de wijn. Dat vind ik heel mooi. Teken van vergeving, de voorsmaak van Gods Koninkrijk, vind ik heel mooi. Dat doet me heel veel. Daarom vind ik het zo jammer dat we het zo weinig vieren eigenlijk. Dat is een beetje zo in deze kerk (P. A, r. 796–803).

Tegenover deze ervaring van predikant A bestaat een ambivalentie vanwege het leiden van de praktische aangelegenheden in een avondmaalsviering. Zo merkt predikant Z namelijk op dat hij anders dan de kerkgangers een avondmaalsdienst ervaart: “Je bent ook liturg op dat moment, je

bent degene die de handelingen uitvoert en de goede dingen moet zeggen op het goede moment. Dus je zit er ook professioneel in. Dus dat is een beetje een dubbelheid” (P. Z, r. 619–621). Predikant V ervaart dit op eenzelfde manier: “Ik merk dat als ik het avondmaal vier als predikant dan ben ik vrijwel alleen maar logistiek en praktisch bezig. Dan vier ik het mee, maar heb ik het haast niet door” (P. V, r. 405–406). Ook voor predikant K is een avondmaalsdienst een ‘geregel’ waarbij hij moet denken aan de volgorde van de onderdelen van de liturgie. Hoewel predikant K het aantal avondmaalsvieringen in de gemeente heeft gehalveerd en weinig aan de avondmaalsviering beleeft, is dat bij het moment van de brooduitdeling anders: “En ik beleef pas wat als ik het brood... als de mensen dan komen en ik leg het in hun handen – en ik zie die mensen en ik ken ze en ik ken hun levensgeschiedenis – en dan zeg je: ‘Het lichaam van Christus.’ Dat is wel een moment” (P. K, r. 794–797).

3.3.3 De verkondiging van het Woord

De meeste predikanten worden gevoed door de voorbereiding op de prediking (P. A/B/H/K/V/Z). Predikant A merkt op dat zijn voeding door de kerkdiensten afhangt van de liturgische tijd van het jaar: “Ik merk met Pasen, en dan met name de kerkdiensten, dat die heel erg voedend zijn voor mijn manier van geloof. Ik heb veel minder met kerst. [...] Maar met Pasen dan gaat het ergens over” (P. A, r. 657–660). Predikant A volgt overigens bij de zondagse kerkdiensten geen leesrooster, maar probeert met bijbellezingen en de preek in te haken bij wat er in de gemeente speelt.

Predikant V vindt daarentegen juist de voorbereiding op kerkdiensten rondom hoogtijdagen een uitdaging: “Ik merk dat ik dat wel hele belangrijke momenten vind, maar dat ik dat ook juist moeilijke momenten vind, omdat daarin ook een hoger verwachtingspatroon ligt, dat het op die momenten excelleert. En als ik merk dat er een hoog verwachtingspatroon is, dan blokkeert dat mij wat. Dus een gewone zondag geeft mij soms wat meer ruimte om daar nog meer werk van te maken” (P. V, r. 675–678). Daarnaast heeft predikant V altijd het verlangen gehad om lange prekenseries te maken, maar aangezien dat praktisch onmogelijk blijkt te zijn richt hij zich nu vooral op de vraag: “Hoe kan hier het Woord ter sprake worden gebracht en hoe kun je daar vruchtbaar mee bezig zijn?” (P. V, r. 100–101). Dit laatste komt bij uitstek naar voren in de preekvoorbereiding.

De voorbereiding van de preek

Een aantal predikanten begint op maandagmorgen met de keuze voor een bepaalde bijbeltekst (P. A/B/H). Daarentegen maakt predikant Z liever een planning van tevoren, want als hij dit op maandag nog moet kiezen kan hij daar anders de hele dag mee bezig zijn: “Dus ik preek het liefst een beetje in series of binnen hetzelfde bijbelboek” (P. Z, r. 718–719).

Wat betreft de spiritualiteit van predikant K heeft deze “ook altijd wel in de voorbereiding van de diensten gezeten” (P. K, r. 382–383): “Je wordt natuurlijk enorm gevoed doordat je iedere week met een tekst bezig bent” (P. K, r. 650). Dit geldt ook voor predikant V, voornamelijk in perioden waarin hij minder inspiratie ervaart: “Er zijn tijden waarin dat helemaal weggeslagen wordt, waarin ik God dankbaar ben dat ik toch nog moet preken, want dan hoor ik zijn stem weer” (P. V, r. 311–313). Hoewel predikant Z opmerkt dat de voeding tijdens de preekvoorbereiding “niet altijd op dezelfde manier en ook niet altijd op hetzelfde moment” (P. Z, r. 641–642) plaatsvindt, kunnen er bij de verschillende predikanten wel bepaalde fasen in de preekvoorbereiding aangeduid worden waarin sprake is van inspiratie.

Bij aanvang van de preekvoorbereiding wordt bij een aantal predikanten allereerst de desbetreffende bijbeltekst gelezen en worden er meteen bepaalde emoties opgeschreven (P. A/K). Dat kan ‘heel inspirerend werken’ voor predikant A: “Bijvoorbeeld met een evangeliëverhaal in mijn studeerkamer. Gewoon eens een uur gaan kijken: wat haal ik hier nu uit? Ik ga in gesprek met de tekst” (P. A, r. 728–729). Terwijl predikant K de tekst in het Grieks of in het Hebreeuws leest, schrijft hij dit eveneens op: “Maar ik noteer ook altijd direct wat het op emotioneel vlak met mij doet. Dus ik noteer gelijk mijn enthousiasme of mijn geraaktheid of mijn vragen, zodat ik dat in het proces van doordenking en van boeken lezen [...] terug kan halen” (P. K, r. 660–665).

Bij meerdere predikanten gebeurt het dat er een bepaalde zinnsnede of een bepaald woord uit het tekstgedeelte blijft haken en vervolgens inspirerend werkt. Tijdens de voorbereiding kan dit ook op verrassende wijze hen overkomen:

Dat er bijvoorbeeld iets kan zijn wat blijft haken, waar je over doordenkt, iets waar je eigenlijk nooit bij stil gestaan hebt. Ik ben altijd meer van de verhalen dan van het abstracte, hoor. Maar dan kan dat dus blijven haken. En dat kan je dus ook bezielen. Omdat je dan ineens denkt: wat een mooie tekst is dat” (P. B, r. 715–718).

Omdat er iedere keer weer hele nieuwe dingen in de bijbel te vinden zijn, terwijl de tekst al eeuwenoud is. En terwijl je al heel vaak iets gelezen hebt en iedere keer weer iets nieuws ontdekt. Of iedere keer weer merkt, dat je toch geleid wordt, dat je toch Gods aanwezigheid voelt in het voorbereiden van... Hé, dit springt eruit en dit springt eruit, hier moet ik aan denken en daar moet ik aan denken. Dan heb ik het idee dat ik het toch echt samen met God doe” (P. H, r. 438–442).

Voor mij begint het springen van zulke momenten vaak al omdat je het bijbelgedeelte zorgvuldig leest in het Hebreeuws of Grieks. En dat er daar vaak dan ineens al een luikje open gaat. Meer dan eens dat gewoon een eenvoudig concordantieonderzoek op een woord mij eigenlijk al bepaald bij “hé, hier zit een belangrijke boodschap en een belangrijke lijn in”. [...] Maar ik merk daar wel iets van dat: als ik het ook zie, als het zich ook openbaart, als God zich zo ook openbaart in zijn Woord, dat helemaal navertellen lukt mij niet (P. V, 733–749).

Sommige predikanten nemen de tekst ook door de week heen met zich mee, zodat de tekst als het ware heeft ‘gesudderd’ (P. H, r. 449). Daardoor kan het ook voorkomen – niet alleen door studie – dat een bepaalde betekenis vanuit de tekst gaat oplichten. Deze nieuwe opgedane inzichten zijn verrijkend en voedend voor de predikanten. Overigens hoeft dit niet alleen de eerste associaties van de predikant te bevestigen, maar kan het dit ook tegenspreken: “Als een soort tweede naïviteit word je weer geraakt doordat je juist dat bestudeerd hebt” (P. K, r. 679–680). Hoewel predikant K streeft naar een bepaalde aanraking door de tekst, realiseert hij zich dat dit niet altijd gebeurt: “De ene tekst raakt je altijd, de andere tekst raakt je nooit. Daar zit je dan mee te worstelen: wat moet ik hiervan maken?” (P. K, r. 467–468).

De preekvoorbereiding gaat bij een aantal predikanten ook gepaard met bidden. Predikant A noemt “ook gewoon gebed” (P. A, r. 731). Voorafgaand aan de exegese of het uitschrijven van de preek spreekt predikant V vaak een kort gebed uit. Predikant H probeert eveneens in gebed te gaan: “Maar ik zal met alle eerlijkheid vertellen dat het soms ook nog weleens, omdat ik zo weinig tijd heb, dat ik gewoon die bijbeltekst in dender.” Overigens wordt het gebrek aan tijd in de preekvoorbereiding ook herkend door andere predikanten (P. A/H/Z). Maar bij tijdgebrek bidt predikant A alsnog tot God:

Nou, het kan wel voorkomen dat ik in voorbereiding op een preek specifiek apart biddend tot God ga en zeg: “Heer, u weet dat ik weer ongelooflijk weinig tijd heb, maar er moet toch weer wat liggen. Heer, vul mij alstublieft, laat mij zien wat u wilt, ik ga mij voorbereiden...” En dan start ik, en dan komen er weer zoveel dingen, waarbij ik denk: dank u, dat is toch weer wat er in heel korte tijd gekomen is. En dan ben ik vaak weer heel dankbaar als ik dan weer zie hoe het ook is gelopen in de diensten en dan vertrouw ik er maar op dat het door hem gegeven is (P. A, 459–464).

Predikant B en zijn kerkenraad zien het studeren en het bidden aangaande de bediening van het Woord als een kerntaak van het predikantschap. Samen met de kerkenraad bewaken zij ook de tijd die hiervoor genomen moet worden: “Maar ook dat een kerkenraad zich daarvan bewust is: ik kan als voorganger weinig geven als ik niet eerst heb ontvangen. Dus [...] op de langere termijn zeker, heb ik het ook nodig gevoed te worden in mijn geloof. Anders wordt het heel arm” (P. Z, r. 199–202). Predikant Z geeft de spirituele praktijk van het gebed als volgt vorm:

Soms hangt het ook af van waar ik in het proces zit en hoe goed het loopt en hoe druk ik ook ben doordeweeks met andere dingen. Maar het meest kenmerkend bij mij is, denk ik, op het moment dat ik de preek ga schrijven, dan steek ik een kaars aan en ik zet meestal muziek ook op en dan probeer ik de preek te schrijven. Lukt niet altijd zo, gaat ook niet altijd zo. Soms kom ik er hier helemaal niet uit en dan ga ik naar een cafeetje en dan ga ik in een cafeetje de preek schrijven – dat kan ook, dus dat is even helemaal de andere kant. Maar dat is in principe een beetje het gebruik dat ik handhaaf (P. Z, r. 691–697).

Aangaande de preekvoorbereiding van de geïnterviewde predikanten kan verder worden gedacht aan de spirituele praktijken uit de vorige paragraaf, waaronder wandelen, het lezen van poëzie of theologie, het luisteren naar muziek of het bekijken van kunst: “Als ik bijvoorbeeld een tekst heb over Openbaring, dan ga ik daarin grasduinen, dan ga ik googelen. Dat kan heel inspirerend werken, hoe een schilderij, hoe een kunstenaar of een dichter naar zo’n tekst kijkt” (P. A, r. 735–737).

Een aantal predikanten wordt ook gevoed als de voorbereiding op de preek ook concreet in relatie heeft gestaan tot gemeenteleden. Zo hield predikant V bijvoorbeeld een themadienst die was geïnspireerd door “een appje van een jongere met de vraag: ‘Oké, we geloven dat de Heilige Geest een goddelijk persoon is, maar waarom is dit belangrijk?’” (P. V, r. 788–790). Predikant B vindt het fijn als ze met de leiding van de kinderdienst in gesprek gaat over de tekst voor de preek: “Dat als je de tekst met elkaar doorneemt, dat je dan ook met elkaar over de tekst in gesprek kan raken” (P. B, r. 720–721).

De preek wordt zo nu en dan ook voorbereid door de desbetreffende bijbeltekst te lezen in een groep van gemeenteleden. Hier gebruikt predikant A ook weleens bibliodrama voor: “En dat is een manier van bijbellezen waarbij je echt het verhaal inkruipt. Dat vind ik prachtig. Dat werkt zo emotioneel, heel sterk” (P. A, r. 726–727).

Of de preekvoorbereiding nu alleen wordt gedaan of op basis van het concrete contact met gemeenteleden is voor predikant Z ook een duidelijk verschil. Een paar keer per jaar bereidt hij de preek dan ook met gemeenteleden voor:

En dan gebeurt hetzelfde eigenlijk als op een kring, namelijk: je gaat met elkaar in gesprek over een bijbelgedeelte en je stelt vragen en mensen komen met waar het raakt in hun leven, maar ook hoe ze vanuit hun persoonlijk geloof ertegenaan kijken of waar ze moeite ervaren. En dan kom je veel sneller op een bepaald spoor, ook van wat je wil gaan zeggen – dus niet alleen wat zij hebben aangedragen –, maar ook van wat je wil gaan zeggen dan als ik dat in mijn eentje zit uit te vogelen. En ik zei vanmorgen nog tegen iemand: “Op het moment dat ik de preekvoorbereiding alleen moet doen – en dat is toch heel vaak zo – dan heb ik in deze kamer ook allerlei stemmen om mij heen, in de boekenkasten als het ware, dus dan ga ik daar het gesprek mee aan.” Maar dat is meer een intellectuele exercitie dan dat je echt een gesprek hebt met je gemeenteleden. [...] In een groepje – het hoeft niet eens een groot groepje te zijn – dan heb ik die ervaring veel sneller dat je voelt waar het mensen raakt (P. Z, r. 650–658).

De voordracht van de preek

Bij de meeste predikanten is het houden van de preek in mindere mate inspirerend, aangezien zij al zijn gevoed in de voorbereiding: “Ik denk dat ik op dat moment toch iets meer bezig ben met verwoorden van wat ik heb ontdekt. [...] Op dat moment ben ik al gevoed. En doordat ik gevoed ben, kan ik daar ook weer van uitdelen” (P. Z, r. 630–638).

Desalniettemin kan een aantal predikanten ook geraakt worden wanneer zij op de preekstoel staan (P. A/K/V/Z). Dit heeft voornamelijk betrekking op de interactie met de gemeente: “Je hoort dus het luisteren van de gemeente. En het niet-luisteren hoor je ook als dat zou gebeuren” (P. K, r. 750–751). Tijdens de voordracht heeft ook predikant Z oog voor de aandacht van de gemeente: “En toch kun je wel tijdens het preken zien wat het met mensen doet. En je merkt ook wel of er aandacht is of niet. Dus dat doet dan wel iets met je” (P. Z, r. 628–630). Predikant V ervaart soms op het moment van de Woordbediening dat de woorden ‘nog eens een keer gegeven worden’:

Op het moment dat ik de preek houd gebeurt er vaak iets extra's, dat er een extra begeesting over komt, waarbij woorden waarvan ik van tevoren dacht: hmm, ik weet niet... [...] Dan ga ik hem toch maar houden en dan blijkt dat dat dus een goede preek te zijn. [...] Dan gebeurt er iets extra's, omdat je dan ook meer in gesprek bent met de gemeente. [...] Nou, dat ik toch wel wat enthousiaster raak in mijn lichamelijke, in mijn stem, dat er iets buiten het papier om gezegd wordt nog wat daarop voortbordurt wat dan op het moment zelf ontstaat (P. V, r. 690–704).

Het komt zo nu en dan ook bij sommige predikanten voor dat er door de hoorders achteraf een reactie op de preek wordt gegeven: “Dus ik word dan soms wel geraakt door reacties van mensen” (P. Z, r. 627). Dit is voor de meeste predikanten eveneens een belangrijke factor voor hun eigen voeding, waarbij de ontvangen inspiratie bij de hoorder ook als criterium zou kunnen gelden: “Ik ben ook altijd heel teleurgesteld als mensen zeggen: ‘Nou, ik heb weer veel geleerd.’ Dan denk ik: dat wil ik niet horen. Ik wil horen dat je geraakt bent” (P. K, r. 461–463).

3.3.4 Het leiden van rouwdiensten

Predikanten K, S, V en Z vinden het leiden van rouwdiensten voedend voor hun eigen spiritualiteit, in die zin dat zij het gevoel hebben “dat je echt wat voor mensen kunt betekenen” (P. S, r. 590). In de begeleiding van rouwdiensten wordt er bij hen niet alleen een beroep gedaan op hun vaardigheden, maar ook op hun eigen spiritualiteit.

Predikant K vertelt dat er tijdens zijn opleiding weinig aandacht was voor ‘persoonlijke spiritualiteit’ of ‘vroomheid’ (P. K, r. 288). In zijn eerste gemeente werd hij – met het eerste telefoontje dat hij kreeg – geconfronteerd met een overlijden van een zoon van iemand. En in die situatie was hij in eerste instantie onthand, want “dat doet een appel op andere bronnen dan dogmatische kennis of weten dat het bij Lucas zit en bij Johannes zo” (P. K, 346–347). Gaandeweg heeft predikant K meer geleerd om mensen met rouw te begeleiden vanuit zijn ‘mens-zijn’ en zijn ‘gevoel voor medemenselijkheid’, “en daar zit ook je geloof in, omdat dat goede woord van God of die goedheid van God daar ook mee te maken heeft voor mij... Er zijn voor mensen, ook als je niets meer weet te zeggen, en dan toch woorden vinden” (P. K, r. 361–364). Vanwege de professionele distantie kan predikant K tegenwoordig heel betrokken zijn bij mensen en is het leiden van begrafenisdiensten voor hem niet emotioneel uitputtend en die preken heeft hij ook in ‘no-time’ af: “Want daar gaat het er gewoon om: nou, dat iemand bij God is en in Gods liefde is opgenomen... Ik ga ook niet de tekst uit zitten leggen of exegetische vondstjes... De tekst spreekt via het leven van iemand, soms als een contrast, soms als een bevestiging, soms als...” (P. K, 765–767).

In voorbereiding op een rouwdienst trekt ook predikant Z intensief op met een bepaalde familie en probeert dan goed te luisteren, met name als er wordt verteld wat het geloof voor de overledene heeft betekend, hoewel mensen daar niet altijd veel woorden aan kunnen geven: “Dus dat vind ik wel echt heel bijzonder dat mensen in hele korte tijd best wel durven delen met je. En dat je vervolgens – ja, ik weet ook niet hoe ik dat dan voor elkaar krijg... maar dat zie ik dan wel ook als iets van inspiratie. En dat het dan lukt om daar een mooie overdenking bij te maken, waarvan mensen dan later zeggen: ‘U heeft echt precies gezegd zoals het is.’” (P. Z, r. 589–593).

Overigens vindt predikant K begrafenisdiensten ook heel missionair: “Daar wordt je ook niet populair van als je dat op een cursus missionair kerk-zijn zegt: ‘De meest missionaire activiteit van de kerk vind ik begrafenisdiensten.’ Ja, daar zitten mensen die komen voor die overledene en die denken: ‘Ja, zo’n kerk daar heb ik eigenlijk niet zoveel meer mee.’” (P. K, r. 805–808). Dit missionaire aspect in het leiden van rouwdiensten wordt ook zichtbaar bij predikanten V en H.

Predikant V kan ook gevoed worden door een rouwdienst te leiden. Hij komt na een overlijden heel dicht bij mensen en vervolgens mag hij met al zijn kunnen zich “inzetten om een goede rouwdienst te hebben, waarin allerlei mensen soms wat ontvankelijker zijn voor het evangelie” (P. V, 831–832). Hoewel hij na een begrafenis ‘bekaf’ is, wordt hij na een begrafenis gevoed aangezien “daarin zoveel bij elkaar komt en waarin je zulke wezenlijke dingen mag benoemen” (P. V, r. 834–835). Hij wordt dan ook zelf stilgezet bij het waar het in het leven voor een belangrijk deel om gaat, namelijk “dat je in je leven hebt leren sterven, dat wanneer je sterft je leeft” (P. V, 841). Het is voor hem

inspirerend dat daar dan woorden aan worden gegeven, bijvoorbeeld op de begraafplaats: “Het uitspreken van de geloofsbelijdenis bij een open graf heeft een extra dimensie” (P. V, r. 846). Voor predikant H is het inspirerend om bij drempelmomenten als die van rouw van dichtbij te zien hoe mensen hoop en kracht halen uit het evangelie en de navolging van Jezus:

Neem bijvoorbeeld alleen maar een begrafenis. Wat heb je uiteindelijk nog te bieden, wat kan je nou nog zeggen, als je begraven wordt? [...] En wat voor hoop er dan is door het evangelie. Dat heb ik eigenlijk door de praktijk wel, door mensen die ik ontmoet heb, door de situaties waar ik aanwezig moest zijn, niet altijd hele fijne, maar wel gezien dat door het evangelie in de ergste donkere tijd er nog licht gloort. En hoe mensen dus ook daardoor heen komen, samen met hem. [...] Dat zie ik ook bij gelovigen om mij heen die dan zo wonderbaarlijk krachtig zijn dat ze vasthouden aan hem (P. H, r. 145–155).

3.3.5 De vorming en de toerusting

Een aantal predikanten wordt geïnspireerd door de vorming en de toerusting in de gemeente (P. A/B/H/K/V/Z). Het onderlinge contact waarin levens- of geloofservaringen op een open manier worden gedeeld werkt voedend voor de meeste predikanten.

Een aantal predikanten worden in het bijzonder geïnspireerd door de jongeren (P. A/B/V/Z). Predikanten B werd bijvoorbeeld gevoed door een gesprek met een meisje in het kader van belijdeniscatechese: “En dat voedt mij ook, want dan heb je het ook ergens over. En dat kind is ontzettend eerlijk wat heel veel dingen betreft” (P. B, r. 653–654). De openheid waarmee er over de eigen geloofsbeleving wordt gesproken is voedend voor predikant B. Zo sprak predikant B weer eens de jongen die tijdens een Paaswake was gedoopt (zie paragraaf 3.2.7): “Ik zeg: ‘Merk je nog iets van de doop?’ En dan zegt hij: ‘Ja, dat ik wel dichter bij God ben.’ Nou, dus dat voedt mij ook” (P. B, r. 657–658).

Predikant V vindt het heerlijk om samen met leergierige catechesejongeren te graven in de Schrift en daarin dingen te ontdekken, aangezien zij volgens hem ‘minder belangen hebben’ en daardoor opener en nieuwsgieriger zijn: “Ze doen vaak niet zo moeilijk als hun ouders soms kunnen doen” (P. V, r. 663). Juist doordat predikant V mag delen in de vorming van de jongeren door de Schrift en de vragen die door hen worden gesteld, weet hij zich gevoed.

Het stellen van vragen wordt dus zeker gewaardeerd door een aantal geïnterviewde predikanten (P. B/V/Z). Door de gestelde vragen kunnen de predikanten niet alleen optrekken met de jongeren, maar worden zij zelf ook bepaald bij hun eigen roeping of geloof:

Over een paar weken hebben we bijvoorbeeld avondmaalscatechese voor de kinderen van groep acht, dat is van tien tot twaalf. [...] Maar om iets door te vertellen en dat ze dan vragen stellen. En dat ik dan denk: ja, leg dat nou maar eens uit. Maar dan moet je dus eens uitleggen wat je daarmee bedoelt. Dat is een beetje ingewikkeld voor een kind van elf soms. En dat vind ik echt heel leuk (P. B, r. 788).

Dus dat ze de openheid hebben dan om die vragen te stellen. [...] Zij geven gestalte aan een leerling zijn van Christus. Ik zie het ook als dat zij dan soms ook een middel van God zijn dat mij gegeven wordt om mij weer bij mijn roeping te bepalen. [...] Dus dat juist ook door middel van mensen heen ik geroepen word. Dat zie ik daarin gebeuren (P. V, 792–803).

Predikant A geniet eveneens van de manier van reageren door de jongeren en hij merkt ook hun leergierigheid om door de bijbel te bladeren. Hij wordt gevoed als bijvoorbeeld een jongere (al dan niet kerkganger) zich verwondert over de inhoud: “Dus dat is niet zozeer in wat ze zeggen, maar wat ze dan voelen. Dat vind ik heel leuk, inspirerend. Dan denk ik: zie je, God werkt op allerlei manieren” (P. A, r. 696–698). Zijn missionaire drijfveer speelt hierbij ook een rol: “En dan hoop ik maar dat God het zo in hun hart legt dat ze wel de kerkbetrokkenheid ervaren, ook al zie ik ze niet op zondagmorgen” (P. A, r. 702–703).

Terwijl de meeste predikanten kunnen genieten van de onderlinge openheid van jongeren in hun vragen en geloofsbeleving, wordt dit vaak gemist bij de oudere gemeenteleden. Daarom legt predikant Z in zijn kringwerk ook vaak de nadruk op het gevoel van samen: “En dat is wat ik dus vaak ook wel zeg: ‘We doen het met elkaar zo’n bijbelkring.’” (P. Z, r. 574):

Dus daarom vind ik het kringwerk altijd wel erg mooi, omdat mensen dan ook gelegenheid hebben om te reageren op wat je zegt. Je spoort mensen ook aan om met elkaar in gesprek te gaan, om vragen te stellen, om elkaars vragen ook te beantwoorden. En dan heb je veel meer die wederkerigheid, dus dat het over en weer gaat. Want dat houd ik mijn gemeenteleden ook wel voor: zij hebben net zo goed een heleboel in te brengen op basis van hun eigen levenservaring, hun eigen geloofservaring. En ja, ik leg iets uit en ik stel een vraag, en de ene reageert zus en een ander reageert zo. En die zegt van: “Ja, ik heb toen een keer dat gehoord...” En een ander zei: “Nou, ik had daar eens over gelezen, dat vond ik heel mooi.” En dan gebeurt er iets in een groep, waar iedereen ook iets aan beleefd en ik dan ook. Dus ik denk dat dat voor mij de meest voedende momenten zijn. En op catechisatie kan het ook gebeuren. Bij een groep die leuk meedoet of vragen stelt – daar heb je eigenlijk net zo’n effect (P. Z, r. 527–538).

Door dit ‘intermenselijk contact’ wordt predikant Z dus in het bijzonder gevoed. Wanneer tijdens een bijbelbring de geloofsbeleving openhartig wordt gedeeld met elkaar, dan is de avond als het ware voor hem geslaagd. Een vrouw bij de bijbelkring vertelde bijvoorbeeld onlangs hoe haar moeite met het zingen van gezangen – anders dan psalmen – is verdwenen en hoe ze het is gaan waarderen: “Nou, dan zit ik echt te genieten. [...] Maar door dat zo open in een groep te doen, dan denk ik: oké, nou ja; dan ervaar je ook iets van de ruimte die er is, de vrijheid om zo’n verhaal te delen. Je vertelt iets over hoe je de kerkdienst ervaart en dat is gewoon voor anderen ook weer een bemoediging” (P. Z, r. 558–563).

Predikant A wordt ook geïnspireerd door zijn bijbelstudiegroepen, want daar wordt hij eveneens bevraagd door mensen: “Ik heb een paar bijbelstudiegroepen en daarvan zijn er twee zeker vrijzinnig en bijna atheïstisch, maar ik ben blij dat ze er zijn. Omdat ze mij ook bevragen – op een goede en respectvolle manier: ‘Je zegt het wel zo, maar wat bedoel je daar nou mee?’ In plaats van dat het bevestigd wordt, wordt de vraag gesteld” (P. A, r. 79–83). Overigens hoort hij ook weleens uitspraken van gemeenteleden waar hij van opschrikt of zich aan irriteert. Het is dan juist zijn geloof die hem in balans houdt en hem een open houding geeft, want hij zich duidelijk laten inspireren door de ander – of diegene nu wel of niet gelovig is.

Predikant K wordt ook gevoed door zijn gesprekskringen. Desalniettemin is dit voor zijn eigen spiritualiteit weleens uitputtend, aangezien er vooral wordt gediscussieerd en kritische vragen wordt gesteld vanwege het ruimdenkende karakter van de gemeente: “Ik zit dus ook in een gemeente waar mensen heel goed kunnen zeggen wat ze niet meer geloven. Wat ze wel geloven, vinden ze veel moeilijker om te zeggen. [...] Probeer met elkaar ook eens te delen waarin het geloof je voedt” (P. B, r. 861).

Predikant H wordt ook gevoed door de toerusting in de gemeente, bijvoorbeeld door een aantal avonden te wijden aan het boek *Wake Up!* Wanneer een bijeenkomst een missionaire insteek betreft, dan wordt ze er weer bij stilgezet waar het in het predikantschap en in haar leven om draait, namelijk het evangelie delen met anderen. Zo wordt predikant H ‘echt helemaal gevoed’ bij het geven van de Alpha-cursus:

Bij specifiek Alpha heb ik dat erg, omdat het echt gaat over de basis van het evangelie. [...] Via de Alpha krijg je dus echt gewoon handvatten om uit te leggen waarom het christelijk geloof niet alleen een soort van vaag iets is waarin je dus zomaar gelooft, in die zin dat als je in een moslimland had gewoond dan had je in Allah geloofd. Maar dat ze dus ook echt zeggen: “Het is rationeel geloof, er is geloofsbewijs en we kunnen aantonen waarom redelijkerwijs dus ook aannemelijk is dat Jezus Christus heeft gedaan wat de bijbel zegt, dat de evangeliën betrouwbaar zijn. [...] Ik word sowieso al heel blij als ik gewoon het praatje houd (P. H, r. 392–406).

3.3.6 Het pastoraat

Niet elk pastoraal bezoek wordt als inspirerend ervaren. Van sommige gesprekken raken de predikanten eerder uitgeput. Sommigen worden in het pastoraat gevoed als zij (spiritueel) van betekenis konden zijn – dat al dan niet gepaard gaat met gebed en bijbellezen:

Maar ik merk, nu ik weer huisbezoeken doe, dat ik gewoon veel meer weer terugkrijg. [...] Dus onder vier ogen kan heel veel gebeuren. Daar sta ik ook open voor. Ik ga niet preken bij mensen. Ik ben vooral aan het luisteren. En ik probeer ook wel eens dingen uit. Dan hoor ik bijvoorbeeld iets en dan zeg ik: “Ik moet denken aan bijbelfiguur dit of aan een verhaal dat.” Mensen vinden dat dan mooi of zij herkennen zich daar niet in. Dat vind ik leuk. Dan krijgt het een beetje body. Iemand vertelt wat... en dan wordt het bijbelverhaal ook deel van het verhaal. Dat vind ik heel mooi (P. A, r. 234–242).

Ik zie heel veel relevantie in pastorale contacten waar ik ook echt geestelijk relevant bent. Die zijn er. [...] Dan is er een geestelijke klik geweest en dan heb ik geestelijk iets mogen geven, maar er kwam ook weer... Dus dan ben je wel geestelijk gevoed, dat wel... (P. H, r. 357–375).

Kijk, als je een gesprek hebt met mensen, met iemand alleen of met meerdere mensen, en je hebt het gevoel dat je echt wat voor mensen kunt betekenen. [...] Ik kan met hem een aantal dingen bespreken en dat helpt hem verder; dan vind ik dat fantastisch. Dus ik ben wat dat betreft echt wel verknocht aan mijn vak en ik vind dat mijn werk ook bij tijd en wijle heel boeiend is en dus ook heel voedend is (P. S, r. 589–596).

Ik vind een gebed intiemer en persoonlijker. [...] Ik vind het zelf als predikant ook spannend of ik de goede woorden weet te vinden. Ja, soms lukt dat niet en dan zeg je iets helemaal verkeerd. Daar heb ik een vreselijke hekel aan. Ik denk dat het meer op maat is, dat je kan zoeken naar: wat is er in het gesprek ter sprake gekomen, waar kan je God om bidden? Waar kan je iets verwoorden van wat iemand heeft aangedragen? En je laat ook altijd iets van je eigen spiritualiteit zien, daardoor is het ook kwetsbaarder (P. K, r. 699–714).

Predikant B merkt op dat er soms parels zitten tussen de een-op-een gesprekken. Een gesprek is voor haar voedend en zinvol wanneer het gaat over de manier waarop iemand in het leven staat en hoe iemand het geloof ervaart, “want dan gaat het dus ergens over” (P. B, r. 644–645).

Ook wanneer predikanten voor hun gevoel geen beslissende rol spelen in het gesprek, kan het dus nog steeds een belangrijke voedingsbodem voor hen zijn door gewoonweg naar de ander te luisteren – in plaats van te preken (P. A/K). Vooral wanneer er dan ook een bepaalde ‘klik’ of geestelijke verbondenheid wordt ervaren, keren de predikanten gevoed terug naar huis:

Bijvoorbeeld een hele wijze uitspraak die wordt gedaan door een mevrouw ver in de 80. Die komt altijd dan op een bepaalde manier binnen en gaat zitten. En dan is ze aan het praten en dan gaat er een lichtje in haar hoofd op. En dan doet ze mee en dan geeft ze een prachtige opmerking. En wat is dat? Dat is de Geest volgens mij. [...] Daar deel ik dus in. En dan denk ik: wauw, zo kun je er ook naar kijken. Nou, dat vind ik heel inspirerend. Daar kan ik dan dagen op kauwen (P. A, r. 671–680).

Voor predikant K is het pastoraat evident het meest voedzame deel van zijn werk. Wat hem betreft toont het pastoraat het “leven zonder oplossing voor het aangezicht van de Heer” (P. K, r. 732). Predikant K ervaart in het pastoraat “dat mensen hun levensverhaal met je delen en hoe geloven, God en kerk daarin van betekenis is voor hen” (P. K, r. 600–601). Hij wordt gevoed door de geloofservaringen van mensen, in die zin “wat God in hun leven voor hen betekent en voor hen gedaan heeft” (P. K, r. 622–623). “Maar ook het levensverhaal van mensen en hoe ze geworden zijn wie ze zijn” (P. K, r. 632) is voor hem inspirerend. Over het algemeen zijn de meeste predikanten gevoed door het aanhoren van bewonderenswaardige verhalen over het geloof en de veerkracht van mensen (P. A/B/H/K/V/Z). Door het pastoraat is ook de horizon van meerdere predikanten verruimd en heeft het eveneens hun eigen geloof verdiept en verrijkt (P. A/B/K). Predikant B vindt dit meelopen met mensen – ook in de moeilijke momenten – een “geschenk” (P. B, r. 815).

3.3.7 Het leidinggeven

Een aantal predikanten wordt geïnspireerd door het leidinggeven in de gemeente. Voor predikant A betekent geestelijk leiderschap ‘het visioen van Gods Koninkrijk levend houden’ door Jezus na te volgen (P. A, r. 821). Deze roeping probeert hij in alle activiteiten van zijn taakveld in het achterhoofd te houden.

Een tweetal predikanten is in het verleden ook gevoed door de wijze van leidinggeven door de kerkenraad of de voorzitter van daarvan (P. K/S). Zo werd predikant S eens geïnspireerd door een kerkenraadsvoorzitter die met ‘tact en humor’ wist leiding te geven: “Op een vriendelijke en rustige manier, maar hij confronteerde eventjes wel dertig mensen met hun eigen gedrag” (P. S, 855–856). Wat dat betreft kijkt predikant S graag de kunst af van goede bestuurders die hij heeft meegemaakt. Ook wanneer zijn eigen manier van leidinggeven wordt erkend en gewaardeerd door iemand anders (bijvoorbeeld uit de kerkenraad), dan kan hij daardoor ontroerd raken.

Predikant K vertelde tijdens het interview over een conflict in de gemeente van een aantal jaar geleden dat hem slapeloze nachten had bezorgd. Daarentegen is hij door deze gespannen situatie en mede door het leidinggeven door het moderamen ook gevoed:

Maar het heeft mij enorm ook gevoed in de zin van: dat het mij heel dicht bij de kern van mijn geloof bracht, waarin eerlijkheid en integriteit en zuiverheid en ‘kun je je tegenover God verantwoorden’ heel belangrijk is; dat het me wel heel erg... Maar dit is een... Nu spant het erom en nu komt het er ook op aan, en dan... Dat is in mijn hele leven zo: als het er op aankomt en het spant, dan ben ik geen seculier mens; en op al die andere momenten wel. Maar dan val ik dus terug op dingen die voor mij heel belangrijk zijn in mijn geloof: recht doen, geen verborgen agenda’s, “een man een man, een woord een woord”, confrontatie durven aangaan, eerlijk blijven, iemand niet kapot maken, maar uit zijn op... Dus dat conflict is spiritueel heel voedend voor mij geweest... Ik merkte opeens van: ja, hier kom ik aan de wortels van waar ik voor sta en wat ik geloof en wat ik... (P. K, r. 890–899).

Aangezien aan zijn integriteit als predikant werd getwijfeld door bepaalde gemeenteleden, wilde hij de desbetreffende gemeenteavond niet openen met gebed. Nadat er toenadering werd gezocht en verontschuldigheden werden aangeboden, kon predikant K de avond toch afsluiten met gebed: “Toen was ik zelf ook ontzettend emotioneel in dat gebed, omdat ik ook... Maar ik heb toch blijkbaar iets kunnen verwoorden of de Geest... wat ontzettend verbindend is geweest uiteindelijk. Mensen na afloop – later – die zeiden: ‘Ja, dat gebed was het keerpunt op de avond.’” (P. K, r. 921–924). Van deze ervaring heeft predikant K geleerd wat het betekent om gemeente van Christus te zijn: “Het gaat er niet om dat er geen ruzie zou zijn, het gaat erom hoe we met ruzie omgaan en daarin zou je moeten laten zien dat je een kerk bent en niet zomaar een willekeurige club” (P. K, r. 927–928).

4. Het predikantschap en spiritualiteit

In dit vierde hoofdstuk geef ik een beschrijving van en een kritische analyse op de resultaten die betrekking hebben op de laatste twee deelvragen (zie paragraaf 1.5). Nadat is weergegeven in hoeverre de geïnterviewde predikanten aangaande hun spiritualiteit een verwevenheid ervaren tussen het private en publieke domein (deelvraag 3), wordt vervolgens in kaart gebracht welke voordelen en uitdagingen de beroepsuitoefening als gelovige volgens de geïnterviewde predikanten met zich meebrengt.

4.1 ONDERSCHIED EN VERWEVENHEID TUSSEN HET PRIVATE EN PUBLIEKE DOMEIN

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden door welke spirituele praktijken, die al dan niet gepaard gaan met de beroepsuitoefening, de geïnterviewde predikanten gevoed worden. Tijdens de interviews is eveneens aan hen de vraag gesteld in hoeverre het predikantschap als spiritueel beroep wordt ervaren. In deze paragraaf wordt duidelijk dat een van de zeven predikanten het predikantschap geenszins als een spiritueel beroep ervaart maar als een ambacht. Hieruit blijkt het onderscheid tussen het private en publieke domein aangaande de spiritualiteit van de predikant. De andere zes predikanten beschouwen zichzelf wel als beroepsgelovige, in die zin dat zij een verwevenheid tussen het private en publieke domein ervaren.

4.1.1 Onderscheid tussen het private en publieke domein

Hoewel de vraag naar de ervaring van het predikantschap als spiritueel beroep wellicht als een retorische vraag opgevat zou kunnen worden, blijkt uit de interviews dit zeker niet het geval te zijn. Hoewel het predikant S over het algemeen “vrij goed lukt om mensen te blijven voeden en te inspireren,” zou hij met betrekking tot zichzelf het woord ‘beroepsgelovige’ nooit in de mond nemen (P. S, r. 653). Het predikantschap is voor hem een degelijk en klassiek beroep, net als die van verpleegkundige of timmerman: “Ik vind het een heel ambachtelijk beroep, heel ambachtelijk. Het is net een timmerman” (P. S, r. 924). Hoewel predikant S weet dat hij een geestelijk ambt bekleedt, ervaart hij zichzelf als ambachtsman: “Ik heb dus ook bijvoorbeeld weinig met dat ik hiervoor geroepen ben of zo. Dat zegt me allemaal niks (P. S, r. 939–942).

In het vorige hoofdstuk is al gebleken dat predikant S tijdens het leiden van een kerkdienst niet gevoed kan worden (zie paragraaf 3.2.1), aangezien hij als voorganger geen participant is. Hij kreeg eens de vraag van een vrouw die precies in de gaten had wat predikant S hiermee bedoelt: “Kun jij nou zelf in die zin echt die dienst die je leidt ondergaan? Of ben je toch vooral ook wel echt bezig met: waar ben ik nou in het geheel?” (P. S, r. 1035–1037). Het is voor hem onmogelijk om geraakt te worden op de preekstoel, aangezien hij als het ware als een piloot steeds bezig is met de volgende stappen. Hij voelt zich als een solist: “Maar als predikant ben je solist, hè. En soleren, echt solist zijn, is ook wel... ja, heeft in zekere zin ook zijn zwaarte” (P. S, r. 1130–1132). Overigens is de ervaring van distantie tijdens het leiden van een kerkdienst voor predikanten V en Z in het bijzonder herkenbaar tijdens avondmaalsdiensten, in die zin dat zij zichzelf dan voornamelijk als liturg beschouwen (zie paragraaf 3.2.1). Dit heeft eveneens tot gevolg dat zij, net als predikant S, behoefte hebben om ook als kerkganger aan een (avondmaals)dienst deel te nemen.

Predikant S kan wel ‘plezier’ beleven aan een pastoraal bezoek of kerkdienst, maar zich daaraan overgeven kan hij niet: “Als je maar in de gaten houdt dat ik daarin door niets gevoed wordt, zoals ik gevoed word als ik in een concert gewoon zit” (P. S, r. 1031–1032). Het gevoed worden door bijvoorbeeld het klussen in huis is voor hem in die zin anders, aangezien er dan geen vreemde ogen naar hem kijken. Het is voor predikant S dus een onmogelijkheid om ondergedompeld te worden in wat hij zelf leidt. Overigens kreeg predikant S in zijn jaargesprek met de kerkenraad te horen dat hij mogelijk faalangst heeft – wat hij ook enigszins herkent bij zichzelf: “Dus dat ik me in die zin niet zo kan overgeven aan een dienst en toch ook wel erg met de technische dingen bezig ben – meer dan goed zou zijn” (P. S, r. 1102–1104). Uiteindelijk spreekt predikant S liever in zijn predikantschap

over voeding in de zin van voldoening: “Het geeft mij altijd voldoening als je, of je nu een goede deur maakt als timmerman of dat je een goede uitvaart neerzet, waarbij allen na afloop zeggen: ‘Het was goed zo.’ Dus dat je gewoon heel ambachtelijk je werk doet” (P. S, r. 900–902).

Hoewel predikant S waarde hecht aan arbeidssatisfactie, wil hij daar geen inspiratie uit halen: “Ik vind dat je als predikant niet erop moet gokken of moet verwachten dat jij inspiratie krijgt uit je arbeidssatisfactie. Want dan misbruik je bijna het beroep. Je hebt een functie” (P. S, 1070–1072). Hij vindt dus dat hij zijn inspiratie elders moet halen en hij ontvangt die dan ook door spirituele praktijken in het private domein, zoals inspiratie door architectuur en kunst (zie paragraaf 3.2). Op de vraag of zijn spirituele ontwikkeling anders zou zijn verlopen zonder het predikantschap, antwoordt predikant S dan ook ontkennend.

Het onderwerp van arbeidssatisfactie in het private domein is tijdens de interviews met de andere predikanten overigens niet aan bod gekomen. Hoewel sommige predikanten spreken over voeding door het ontvangen van reacties van gemeenteleden naar aanleiding van het leiden van een kerk- of rouwdienst (zie paragraaf 3.3.3), is het de vraag in hoeverre daar dan ook sprake is van inspiratie door arbeidssatisfactie.

4.1.2 Verwevenheid tussen het private en publieke domein

In tegenstelling tot predikant S ervaren de andere zes predikanten aangaande hun spiritualiteit een zekere verwevenheid tussen het private en publieke domein. Tijdens de interviews refereren twee predikanten aan de drie binnen het predikantschap te onderscheiden aspecten (ambt, persoon en beroep). Predikanten A en Z ondervinden dat deze driehoek met elkaar verbonden is, met name als het gaat om hun spiritualiteit. Ook merkt predikant B dat haar leven nauw verwant is aan haar werk: “Het grootste deel van mijn leven... Dit klinkt heel schraal, maar het grootste deel van mijn leven bestaat natuurlijk uit mijn werk. Ik heb gelukkig ook nog wel een privéleven, maar dat is vergeleken met mijn werk toch maar een klein onderdeelje” (P. B, r. 357–360). Overigens betekent dit ook dat haar ‘inspiratieloosheid’ vooral komt door werk gerelateerde zaken (zie paragraaf 4.2). Predikant A kan aangaande zijn spiritualiteit geen onderscheid maken tussen het private en publieke domein: “Dat kan niet anders. Ik kan niet zeggen: ‘Thuis ben ik ik en in de kerk ben ik alleen predikant.’ Nee, het is het hele pakketje” (P. A, r. 751–752). In zijn beroepsuitoefening is authenticiteit van belang: “Ik moet wel achter staan wat ik geloof. En volgens mij wil de gemeente het ook zien” (P. A, r. 537–538). Het persoonlijk geloof is eveneens voor predikant K een vereiste voor zijn beroepsuitoefening:

Het beroep en het geloof zijn voor mij wel twee dingen. Die zijn natuurlijk helemaal op elkaar betrokken, die zijn heel geïntegreerd, maar ik vind het wel belangrijk om ze te blijven onderscheiden. Omdat ik mijn beroepsuitoefening alleen maar kan doen als ik persoonlijk geloof. Dus dominees die zeggen dat God niet bestaat, maar dat dat geen enkele invloed zou hebben; daar kan ik mij niets bij voorstellen. Als ik tot de conclusie kom dat God niet bestaat, dan houd ik op met mijn beroep. Ik vind niet dat ik dan predikant kan zijn. [...] Als je niet meer kan bidden, dan moet ik ophouden met mijn predikantschap – als ik ten diepste denk: dit is eigenlijk alleen maar ritueel. Ja, dus het heeft alles met elkaar te maken, maar het is niet hetzelfde. En mijn geloofsleven gaat ook niet op in mijn beroep (P. K, r. 510–521).

Predikant H zou de volgende woorden niet over haar lippen kunnen krijgen: “Als ik geen dominee was geweest dan had ik mijn geloof niet meer” (P. H, r. 160). Wanneer het predikantschap door iemand als kapstok wordt gezien om te geloven, dan vindt zij diegene ongeloofwaardig voor de gemeente. Daarentegen ziet zij het predikantschap eerder als aanleiding om het geloof te verliezen.

Predikant A wil zijn spiritualiteit ook niet laten afhangen van de omstandigheden in de gemeente: “Als ik ga zeggen: ‘Ja, de gemeente is negatief, dus ik verlies mijn geloof.’ Dat is niet de bedoeling natuurlijk. Ik wil ook zeggen: ‘Ik ben zelf verantwoordelijk hoe ik mijn eigen geloof onderhoud.’” (P. A, r. 529–530). Hij heeft voor de beroepspraktijk een persoonlijke voedingsbodem nodig “om

de ander te kunnen helpen om ergens op te kunnen staan” (P. A, r. 621–622). Het lukt hem dan ook om zijn geloof ‘positief’ te voeden en zijn geloof zorgt er ook voor dat hij in de beroepsuitoefening in balans wordt gehouden (zie paragraaf 3.3.5).

Doordat predikant K in zijn eerste gemeente zich in eerste instantie onthand voelde in bepaalde pastorale situaties werd hij zich bewust van het belang van zijn mens-zijn en zijn gevoel voor medemenselijkheid: “En daar zit ook je geloof in, omdat dat goede woord van God of die goedheid van God daar ook mee te maken heeft voor mij” (P. K, r. 361–363).

Overigens merkt predikant V op dat er af en toe zich ook dagen voordoen in het predikantsbestaan ‘waar je niet gelovig voor hoeft te zijn’: “Een namenlijst maken van catechisanten kan iedereen – gelovig of niet – en plannen hoe je ze kan bereiken en hoe je de uitnodigingen voor het nieuwe seizoen gaat rondbrengen. Dat kan iedereen” (P. V, r. 386–388).

Een tweetal andere predikanten spreekt ook, net als predikant S, expliciet over het predikantschap als ambacht (P. V/Z). Zo heeft predikant Z tijdens zijn vicariaat geleerd dat het predikantschap als ambacht ook “gewoon hard werken en ploeteren” (P. Z, r. 79) is en verwacht predikant V van zichzelf dat hij het ambt van predikant “op een ambachtelijke professionele manier uitvoert” (P. V, r. 522). Maar voor predikant Z is dit ambacht juist “een hele mooie manier om te dienen in het Koninkrijk van God” (P. Z, r. 81–82) en hoewel predikant V niet als persoon en als gelovige wil waarmaken wat het ambt is, wil hij wel “het liefst met hart en ziel” het ambt uitvoeren (P. V, r. 522–523). De manier waarop predikanten V en Z spreken over het predikantschap als ambacht is dus verweven met hun geloof en spiritualiteit.

Hoewel predikanten B en Z mede door hun vicariaat geleidelijk aan het predikantschap zijn ingerold, spreekt een viertal andere predikanten ook over een zekere roeping om predikant te worden. Deze roeping speelt nog steeds een belangrijke rol in de beroepspraktijk (P. A/H/K/V).

Predikant A ontving als zestienjarige via een droom een open roeping van God en wist onder andere daardoor dat hij dominee ging worden. Hij ervaart vandaag de dag de roeping van Jezus – de Grote Opdracht (Mattheüs 28) – als zijn taak op de plaats waar hij is gesteld is. Deze roeping wil hij samen met de gemeente navolgen: “Wij zijn kerk, niet vanwege het gebouw. Nee, wij zijn kerk, omdat we Jezus willen volgen. Die roeping, dat besef, daar ben ik steeds mee bezig” (P. A, r. 822–823).

Ook heeft predikant H “een soort roepstem van God” ervaren (P. H, r. 52). Zij zegt: “Kijk, ik ben tot geloof gekomen in Jezus Christus. En ik heb de roeping ervaren om op een leidinggevende positie in de kerk te staan, dus om dominee te worden, om op die manier het evangelie te kunnen delen. Het is gewoon een enorm voorrecht om je roeping die je als gelovigen allemaal hebt daar ook nog eens een keer je beroep van te maken” (P. H, r. 321–324). Het predikantschap is voor haar een voorrecht, aangezien ze in het gehoorzamen aan de zendingsopdracht “daar gewoon heel luxe nog eens voor betaald” wordt (P. H, r. 332).

Predikant K is van jongs af aan ervan doordrongen wat geloven betekent: “Geloven dat is iets voor het hele leven en het is iets van groot belang” (P. K, r. 117–118). Onder andere hierdoor besepte hij al als achtjarige – ‘vanuit een geroepen zijn door God’ – dat hij predikant wilde worden. Predikant K voelt zich geroepen om het evangelie ‘te leven’ en “om het evangelie recht te doen en mensen recht te doen en om te zoeken naar waar die bij elkaar kunnen komen” (P. K, r. 174–176). Vanwege zijn opvoeding met een ‘groot plichtsbesef’ ligt roeping voor predikant K ook dicht tegen verantwoordelijkheid aan: “Dus ik ervaar roeping het meest bij de dingen die ik liever niet doe. En dan denk ik: ja, maar... het gaat er niet om wat jij zo fijn vindt, je bent geroepen om...” (P. K, r. 152–153).

Voor predikant V is roeping ook een kernbegrip “rondom veel zaken in het leven maar ook het predikantschap” (P. V, r. 63–64). Roeping krijgt voor hem steeds weer opnieuw gestalte en dat komt nu tot uiting als Verbi Divini Minister door onder andere “concrete aanspraakmomenten vanuit het Woord” (P. V, r. 87). De roeping die hij als predikant ervaart heeft ook consequenties voor zijn geloofsleven: “Als je die roeping verzaakt word je daar gelovig niet gelukkiger van, denk ik” (P. V, r. 568–569).

4.2 DE PREDIKANT ALS BEROEPSELUVIGE

In de vorige paragraaf is beschreven op welke manier de geïnterviewde predikanten aangaande hun spiritualiteit zowel een verwevenheid als een onderscheid tussen het private en publieke domein kunnen ervaren. De zes predikanten die een verwevenheid ervaren bestempelen zichzelf dus als beroepseluvige, in die zin dat hun geloof (en roeping) geïnvolveerd is in de beroepsuitoefening. In deze paragraaf zal in kaart worden gebracht welke voordelen en uitdagingen de geïnterviewde predikanten als beroepseluvigen ervaren. Uit dit vervolg zal eveneens blijken dat het predikantschap voor hen zowel voedend als uitputtend kan zijn.

4.2.1 Voordelen

Uit de beschrijving van de spirituele praktijken (hoofdstuk 3) wordt duidelijk door welke kerntaken de geïnterviewde predikanten worden gevoed. Desalniettemin hebben de predikanten ook tijdens de interviews op reflectieve wijze aangegeven welke voordelen het predikantschap met zich mee brengt ten aanzien van hun spiritualiteit. Het predikantschap brengt de volgende voordelen met zich mee: het aangereikt krijgen van (theologische) woorden; het predikantschap werkt als een stimulans om te geloven; een uitdagende verhouding tot de gemeente; en het predikantschap zorgt voor een positieve ontwikkeling in de spiritualiteit van de predikant.

Het aangereikt krijgen van (theologische) woorden

Een drietal predikanten merkt dat zij door het predikantschap woorden aangereikt hebben gekregen voor het geloof (P. H/V/Z). Zo merkt predikant Z bijvoorbeeld ten aanzien van zijn geloof op: “Dus misschien dat het predikant zijn, het theoloog zijn, mij in staat stelt om daar op een bepaalde manier woorden aan te geven die ik anders misschien niet had gehad” (P. Z, r. 354–356). Predikant V zegt hetzelfde: “Het predikantschap heeft mij wel dermate veel mogelijkheden gegeven en de vorming daarvoor om mijzelf in geloofsopzicht te verstaan en bronnen te weten” (P. V, r. 360–361). Zo is bijvoorbeeld de betekenis van de doop meer voor predikant V gaan leven en is het ook een wezenlijk onderdeel van zijn spiritualiteit geworden: “Ook daarin juist vanuit: het is allemaal voorgegeven, het komt niet uit mij. Dat wist ik daarvoor ook al, maar nu heb ik daar concrete vorm en woorden voor” (P. V, r. 869). Door de mogelijkheid om concreet vormen en woorden te vinden vergelijkt predikant V zijn geloof ook wel met een boom die meer takjes heeft gekregen.

Predikant H merkt dat ze in de loop der jaren van het predikantschap vrijmoedigheid heeft gekregen om ergens voor te staan: “Ik heb in de loop der jaren woorden kunnen vinden en een handvat gekregen om te onderbouwen wat we doen als kerk. Dat de boodschap van het evangelie waar en echt is. En ik kan het nu uitleggen, verwoorden en zelfs wetenschappelijke onderbouwingen daarbij vinden” (P. H, r. 588–591).

Een stimulans om te geloven

Predikant B vindt het eerlijk gezegd niet altijd fijn om beroepseluvige te zijn vanwege een zekere dwang: “Ik moet wel met mijn geloof bezig zijn” (P. B, r. 479). Desalniettemin is ze van mening dat het predikantschap welbeschouwd haar geloofsleven voedt: “Zeker omdat ik bezig moet zijn met de Schrift. Ik moet bezig zijn met de diensten” (P. B, r. 517–518). In die zin ervaart predikant B de beroepspraktijk als een stimulans om met het geloof bezig te zijn. Dit wordt ook herkend door andere predikanten. Zo zegt predikant V: “Je bent veel bezig met de geestelijke zaak. Daarin krijg je veel mogelijkheden om daarmee bezig te zijn” (P. V, r. 383–384).

En predikant Z zegt: “Misschien dat het wel zo is dat predikantschap voor mij wel een extra prikkel is om met het geloof bezig te zijn” (P. Z, r. 358–359). Predikant Z is wat dat betreft ook dankbaar dat hij wordt betaald om te bidden en daardoor zich ook intensief kan bezighouden met het geloof. Door het predikantschap wordt predikant Z ook steeds weer aangespoord om zijn persoonlijke spiritualiteit te beoefenen (afzonderlijk van de beroepspraktijk), hoewel dat voor hem ook zoeken blijft (zie paragraaf 4.2.2).

De beroepspraktijk helpt ook predikant V om gelovig te zijn. Sommige elementen in het beroep zijn soms van wezenlijk belang om hem “levend te houden in geestelijk opzicht” (P. V, r. 447), bijvoorbeeld wanneer hij in een periode van leegte dankbaar is dat hij toch nog moet preken: “Want dan hoor ik zijn stem weer” (P. V, r. 312–313).

Een uitdagende verhouding tot de gemeente

De meeste predikanten vinden ook hun positie binnen de gemeente voedend voor hun spiritualiteit. Wat dat betreft speelt de context van de gemeente waarin de beroepspraktijk plaatsvindt een belangrijke rol in de spiritualiteit van de predikant. Zo heeft predikant K het nodig om zelf orthodoxer te zijn dan zijn gemeente: “Dat vind ik een ideale verhouding” (P. K, r. 80). Voor hem betekent dit concreet dat hij de schatten van de bijbel aan zijn ruimdenkende gemeente kwijt kan.

“Als de gemeente lekker in hun vel zit, dan gaan dingen gewoon goed,” zegt predikant A (P. A, r. 519). Predikant A merkt dat hij zelf oplaadt als er positieve energie is. Maar het mag van hem wel wat schuren: “Want als ik bijvoorbeeld constant bevestigd zou worden in mijn eigen gelijk, dan is dat ook niet inspirerend. [...] Het mag ook weleens een andere kant op gaan. Zonder wrijving geen glans” (P. A, r. 549–551). Daarom probeert predikant A ook een open houding te hebben, zodat hij van anderen kan leren en zo nodig ook kan meebewegen met de ander.

Predikant H is daarentegen blij dat ze inmiddels een gemeente dient waarmee ze een match heeft, ook wat betreft de verwachtingen vanuit de gemeente:

Ja, ik merk dat de wisselwerking tussen de verwachtingen en wie ik ben op dit moment hier in de gemeente best goed matchen. [...] Dat je een Geestvervuld iemand bent en dat je echt een relatie met Jezus hebt – en je mag het ook gewoon zo zeggen; eindelijk een gemeente waar ik het zo mag zeggen. En ik merk dat ik eigenlijk nog meer mezelf kan zijn daarin, in mijn eigen geestelijke leven, en dat dat heel erg aansluit – dat is ook niet bij iedereen, hoor... (P. H, r. 506–511).

Ze vindt het dan ook leuk om aan de verwachtingen te voldoen door bijvoorbeeld met Israël of de wederkomst bezig te zijn. Ze heeft dat in vorige gemeenten weleens anders meegemaakt, waarbij de gemeente niet wilde dat ze over de lichamelijke opstanding van Christus zou spreken. “En nu ben ik zo gezegend dat ik in een gemeente zit die veel activiteiten heeft waar ik zelf dus geestelijk vol van word,” aldus predikant H (P. H, r. 547–549).

Predikant V voelt wat betreft de liturgie in de kerkdienst de ruimte om iets meer van zijn ‘katholiek hoog-liturgische voorkeuren’ in praktijk te brengen in zijn eigen gemeente, aangezien hij als predikant niet geroepen is “om een product te zijn van de gemeente” (P. V, r. 432–433). Deze invulling van de kerkdiensten is voor hem ook voedend.

Een ontwikkeling in de spiritualiteit van de predikant

Op de vraag hoe de spiritualiteit van de predikant gaandeweg de beroepsuitoefening van het predikantschap is ontwikkeld luiden er verschillende antwoorden van de geïnterviewde predikanten: verdiept, verrijkt, doorleefd, veranderd, bescheidener en opener.

Predikant A merkt op dat zijn spiritualiteit door het predikantschap wel is veranderd: “Meer doorleefd. Is ook wel bescheidener geworden. Niet meer de wereldverbeteraar, maar gewoon de mensen helpen dicht bij het heil te blijven. Mensen van buiten de kerk en van binnen de kerk” (P. A, r. 887–889).

Voordat predikant B aan het predikantschap begon vroeg zij zichzelf af of haar geloof daar wel groot genoeg voor zou zijn. Hoewel ze het idee heeft dat ze door de leeftijd gaandeweg op emotioneel vlak sterker in haar schoenen is gaan staan, denkt zij dat haar geloof nu ook is verdiept en verrijkt, “ook door ontmoetingen met anderen, door gesprekken met anderen in de loop van al die jaren” (P. B, r. 813–814). Hoewel predikant B aan het begin van het interview denkt dat haar geloof authentiek of bezielder zou zijn geweest als ze een ander beroep had uitgeoefend, realiseert ze zich later dat haar geloof daarentegen juist verdiept is door de gesprekken die ze in

haar werk met mensen heeft gevoerd. Door het predikantschap heeft ze op het gebied van haar spiritualiteit uiteindelijk alleen maar gewonnen en is ze niets kwijtgeraakt.

Hoewel predikant K zich ervan bewust is dat hij een verantwoordelijk mens is, zorgt hij er voor dat hij hierdoor niet opbrandt: “Als je alleen maar altijd op je verantwoordelijkheid wordt aangesproken en je moet dit en je moet dat. Als daar tegenover niet een innerlijk leven staat, waarbij het niet is dat je van alles moet, maar dat je gedragen bent, dat je in de eerste plaats in je relatie met God ook een ontvangend mens bent in plaats van een moetend en een gevend... Nou, dat heb ik wel ontdekt” (P. K, r. 956–960).

Door het predikantschap is predikant Z minder star geworden en juist meer op zoek gegaan naar verschillende vormen van zijn eigen persoonlijke spiritualiteit. Het gaat hem daarbij niet zozeer meer om de vorm, maar om het bewust in het leven staan en met geloof bezig zijn. Deze verrijking komt ook door de geloofsbeleving van anderen, vertelt predikant Z in zijn studeerkamer:

En in het predikantschap leer ik ook dat mensen verschillend over dat geloof kunnen denken en dat dat oké is. Dus ik word steeds milder in hoe ik denk over geloofsbeleving van andere mensen. En dat is dus iets wat ik ook wel leer in het predikantschap. En dat heeft denk ik ook zijn uitwerking op mijn persoonlijke geloofsbeleving. Dus dat ik iets minder star vind dat ik daar één vorm voor moet hebben, maar dat ik het ook in andere dingen kan zoeken en vinden en dat dat dus ook oké is. En op het moment dat ik denk van: ja, ik moet toch even deze ruimte uit – waar het normaal gesproken gebeurt – en ik ga ergens een uur wandelen, dat dat dan ook goed is en dat dat ook een manier kan zijn om dicht bij God te zijn – en dat dat niet minder is dan een uur lezen in mijn bijbel (P. Z, r. 873–883).

4.2.2 Uitdagingen

De predikanten die zichzelf als beroepsgelovigen zien worden door het predikantschap niet alleen gevoed, maar ook uitgeput. Predikant K zegt bijvoorbeeld: “Het is allebei, vind ik” (P. K, r. 510). Wanneer predikanten uitputting ervaren aangaande hun spiritualiteit, dan gebruiken zij onder andere de volgende woorden en beelden: woestijn, afwezigheid van God, inspiratieloosheid, droogte, dorheid, schraalheid en slijtage. De beroepsuitoefening kent dus ook haar keerzijde. De geïnterviewde predikanten ervaren aangaande hun spiritualiteit in de beroepspraktijk de volgende uitdagingen: de aandacht voor persoonlijke spiritualiteit; het omgaan met eenzaamheid; het omgaan met verwachtingen; als voorbeeldfiguur transparant zijn en relativeren; de verzakelijking (en conflicten) te boven komen; en de afhankelijkheid van God.

Aandacht voor persoonlijke spiritualiteit

Het is opvallend dat bij een aantal predikanten sprake is van een wisselwerking tussen het ontvangen van voeding en het geven ervan (P. A/H/K/V/Z). Deze predikanten hechten daarin ook waarde aan hun persoonlijke spiritualiteit. Predikanten A en K beseften het belang hiervan tijdens de beroepspraktijk in hun eerste gemeente. Zij hebben toen ondervonden dat hun persoonlijke spiritualiteit in de beroepsuitoefening ertoe doet. Hoewel de gemeenteleden enthousiast waren over predikant A, zorgde de overweldigende dynamiek van het gemeente-zijn voor een moment waar het voor hem erop aan kwam: “Dan is het juist belangrijk om te weten: wat inspireert mij nou, wat houdt mij op de been?” (P. A, r. 859–860). Overigens merkt predikant A dat jonge predikanten nog precies hetzelfde meemaken.

Voor predikant Z, die momenteel in zijn eerste gemeente staat, is dit herkenbaar:

Ik denk dat je als predikant veel moet geven, maar dat kan niet zonder ook te ontvangen. En die wisselwerking moet er niet alleen zijn dat ik dus in mijn persoonlijke stille tijd, in mijn persoonlijke spiritualiteit, dingen ontvang en vervolgens dat dan in een soort werkcontext ga doorgeven. Volgens mij zou het idealiter zo zijn dat je ook gewoon binnen het werk meer een wisselwerking ervaart. Je hebt er alleen niet altijd de hand in. Want heel veel dingen overkomen je, net zoals heel veel mensen dingen overkomen in het leven. Dus je hebt er niet altijd grip op en je hebt toch een andere positie dan gemeenteleden ook. Dus hoezeer ik ook zou kunnen denken of wensen omwille van... Het zou

mooi zijn als er een goede wisselwerking is tussen wat ik geef en wat ik ontvang; er zit toch altijd wel verschil in. Wat mensen kijken toch naar mij. Ik ben toch degene die de preek voorbereidt en meer kennis heeft. En dat is ook zo. Dus ik moet toch wel degene zijn die daar... Ik word ervoor betaald zelfs. En dus ik moet degene zijn die daarin toch meer gevend is. Tegelijkertijd ben ik ontzettend dankbaar dat ik word betaald om te bidden – dus dat ik er ook intensief mee bezig kan zijn (P. Z, r. 430–442).

Het is opmerkelijk dat een drietal predikanten expliciet onderscheid maakt tussen spirituele praktijken die in het publieke domein plaatsvinden en spirituele praktijken die plaatsvinden in het private domein (P. H/V/Z). Zij zijn zich ervan bewust dat zij gevoed kunnen worden in het publieke domein, maar de voeding in het private domein mag voor hen niet ontbreken. Het ontvangen van inspiratie in het private domein lijkt een voorwaarde te zijn voor het geven van inspiratie in het publieke domein. Overigens wordt dit aan de hand van verschillende spirituele praktijken duidelijk, met name als het gaat om bijbellezen en bidden.

Predikant H merkt bijvoorbeeld dat ze haar dagelijkse ‘geestelijk begin’ nodig heeft: “Dus daarom wil ik ook echt absoluut dus vasthouden aan de start van mijn dag. Dat ik denk van: ja, dat wil ik zeker niet van mij af laten pakken; dan vergaat alles echt helemaal in de bezigheden van het leven” (P. H, r. 254–257). Wanneer zij dit niet doet, wordt zij ook niet gevoed (P. H, r. 270). Zij heeft deze voeding in haar leven dus naast het predikantschap nodig.

Predikant V ziet zijn persoonlijke voeding als een grote verantwoordelijkheid, want: “Wat kan ik nu voor anderen betekenen als ik zelf droog sta voor mijn gevoel?” (P. V, r. 237–328). Hij ervaart door het predikantschap ‘een hele grote vrijheid’ voor de indeling van zijn tijd en hij ziet bijvoorbeeld de ruimte voor zijn morgen- en avondgebeden als een voorrecht: “En dat stelt mij ook in de gelegenheid om mijn ambt uit te oefenen.” Het is eveneens ‘een kwestie van discipline’ voor hem: “Ik zeg het nog weleens tegen catechisanten: “Je bent een discipel, dus je moet ook discipline hebben” (P. V, r. 225–256). Predikant V is zich ervan bewust dat hij zijn persoonlijke spiritualiteit niet moet laten afhangen van de vraag of hij wel zin heeft om bijbel te lezen en te bidden. “Als ik het daarvan laat afhangen... ja, nou, dan blijft er niet heel veel van over” (P. V, r. 320–321). Predikant V maakt dus een scheiding tussen voeding dat voor hem persoonlijk is en voeding (al dan niet gevend) in de beroepspraktijk. Dit wordt bij hem ook zichtbaar door de twee bijbels die hij heeft:

Voor mezelf lees ik het liefst in de Statenvertaling, omdat dat de taal is die mij vertrouwd is en waarin ik me thuis weet. Dus daar gebruik ik bijvoorbeeld de bijbel voor die ik van mijn ouders heb gekregen of van de basisschool. En mijn werkbijbel is de Herziene Statenvertaling voor de beide gemeenten, dus daar maak ik gebruik van in mijn werk. Maar voor mezelf lees ik daar nooit uit. Dus ook een ander boek beetpakken betekent voor mij al met welk doel ik bijbel ga lezen (P. V, r. 723–727).

De voorwaarde van persoonlijke spiritualiteit voor de beroepsuitoefening speelt ook bij predikant Z een rol: “Dus als ik voor mezelf niet die persoonlijke spiritualiteit heb, dan droogt de rest op” (P. Z, r. 855). Dit heeft tot gevolg dat wanneer hij inspiratie mist, dit gebrek betreft op zichzelf: “Dat ik zelf weinig gevoed wordt, dat gebeurt volgens mij vooral in periodes dat ik dus ook minder daarmee bezig ben geweest” (P. Z, r. 215–216).

Een aantal predikanten verlangt er dus naar om voeding te ontvangen die uitsluitend voor hen persoonlijk bedoeld is, in die zin dat de voeding niet doorgegeven hoeft te worden en ook losstaat van de beroepspraktijk. Bij de een lukt dat ook beter dan bij de ander:

Voor mij is een van de grote uitdagingen eigenlijk sowieso de hele persoonlijke spiritualiteit als punt. (...) Hoe zorg je er nou voor als gemeentepredikant... Jij kent ook wel die driehoek van ambt, beroep en persoon. Maar dat je nou als persoon gevoed wordt zonder dat je dus gelijk met je hoofd al zit van “o, maar dat kan ik gebruiken voor een preek”. Snap je? Dat is soms zo moeilijk uit te schakelen (P. Z, r. 454–458).

Dat zei een collega een keer tegen mij: “Je moet ook vrij zijn om je leeg te kunnen maken en om weer vol te kunnen raken.” Om je van je innerlijke drijfveer niet te ver van af te... Dus waarom deed ik dit ook alweer? Om ook gewoon eens iets te lezen zonder dat het direct nut heeft voor een preek of een kring. En om je geest gewoon de rust te geven dat de Geest ook weer binnen kan komen in plaats van dat je alleen maar aan het geven bent, maar dat je ook weer kan ontvangen. Spiritualiteit heeft ook te maken met ontvankelijk zijn (P. K, r. 555–560)

Predikant Z zoekt verschillende momenten voor zijn persoonlijke spiritualiteit, bijvoorbeeld door piano te spelen of te wandelen (zie paragraaf 3.2.3 en paragraaf 3.2.5). Maar het blijft voor hem lastig om een scheiding te brengen in “dat je niet alleen maar professioneel bezig bent met bijbellezen of met spiritualiteit, maar ook voor jezelf en voor je eigen geestelijk leven, voor je eigen hart en ziel” (P. Z, r. 751–752). Wat hem weleens overkomt is dat als hij een (dag)boek leest en daarin een nieuw geestelijk inzicht heeft opgedaan, “dan komt het een paar weken later toch in een preek terecht” (P. Z, r. 713–714). Hoewel hij zich realiseert dat zijn persoonlijke spiritualiteit is vervlochten met zijn beroepspraktijk, blijft hij nieuwe vormen zoeken om zijn persoonlijke spiritualiteit fris te houden.

Hoewel predikant Z aangaande zijn persoonlijke spiritualiteit een zoektocht ervaart, heeft predikant V er geen moeite mee om zijn persoonlijke voeding voor zichzelf te houden:

Soms dat je dus wordt aangezet om iets uit te delen, soms ook dat ik ontvang en dat ik denk van: ha, dat houd ik dus lekker voor mezelf. Dat vind ik namelijk wel... Een neiging die af en toe te onderdrukken is alsof je alles wat je persoonlijk ontvangt dan ook gelijk weer instrumenteel zou moeten maken voor je beroepsuitoefening. (...) Nee, dat moet ik niet doen. [...] Want ik ben als persoon niet alleen ambt om het even zo te zeggen. Wat ik persoonlijk ontvang, mag ik instrumenteel maken, maar ik hoef dat niet. Ik mag het ook eens lekker voor mezelf houden en daar als persoon heel erg van genieten, zonder dat ik gelijk weer aan een ander ga lopen doorvertellen wat ik in mijn morgengebed in de bijbel heb gelezen. Daar hebben ze af en toe even helemaal niks mee te maken (P. V, r. 471–483).

Omgaan met eenzaamheid

Een aantal predikanten noemt het predikantschap een eenzaam beroep (P. B/S/V/Z). Predikant B zegt hierover: “Want als je het hebt over een eenzaam beroep, dan is het dat dus wel. Dus ik ben heel blij dat ik een naaste collega heb met wie ik wekelijks overleg heb en tussendoor soms ook wel. Dat je elkaar kunt scherpen en tegen elkaar aan kunt klagen soms – maar ook het daar met elkaar over kunt hebben” (P. B, r. 541–544). Predikant B waardeert daarom ook de werkgemeenschap waar zij deel van uitmaakt. Ze vindt de onderlinge ontmoeting fijn en ze waardeert het ook als je “je onmacht van gepaalde dingen kunt delen” (P. B, r. 548–549). Ze hoort dan eveneens dat het ‘bij de ander ook niet altijd vanzelf gaat’ en ze wordt ook weer geholpen met nieuwe creatieve ideeën.

Volgens predikant Z is het van belang hoe je met eenzaamheid omgaat. Hij geeft advies:

Lees als predikant 1 Koningen 19 regelmatig. Elia die denkt dat hij in zijn eentje is overgebleven en die gewoon bang wordt van het hele volk om hem heen, inclusief de leiders ervan, en onder een bremstruik gaat liggen en daar het avondmaal krijgt toegediend en stil wordt en daar ontdekt dat je echt niet de enige bent, maar dat God wel doorgaat. Dus zoek ook je medicijnen tegen de nare kanten van eenzaamheid (P. V, r. 593–597).

Het beroep kan eveneens ‘heel eenzaam zijn’ voor predikant Z: “Ik sta hier alleen, dus je moet het ook nog een beetje zelf zien uit te zoeken. Ik wil er niet te negatief over doen, maar ik denk – want dat is de andere kant van de medaille – ik denk dat gemeentes in onze tijd echt ontzettend hoge verwachtingen hebben, misschien ook wel onredelijk hoog. Dat ze veel te veel verwachtingen hebben alsof die 80 uur per week werkt” (P. V, r. 825–829). Dat brengt ons tot de volgende uitdaging.

Omgaan met verwachtingen

De geïnterviewde predikanten merken dat het bestaan van verschillende verwachtingen vanuit de gemeente hun inspiratie kan belemmeren. Soms kan een gemeente zoveel verwachtingen van de predikant hebben “alsof die 80 uur per week werkt” (P. Z, 829).

Ook predikant H laat zich vaak weer ‘meesleuren in alle drukte’. Ze irriteert zich hieraan, aangezien ze door de drukte worstelt met het vrijmaken van tijd voor haar persoonlijke spiritualiteit. Predikant H denkt dat als ze geen predikant was geworden ‘meer tijd voor de Heer’ had gehad (P. H, r. 540). Desalniettemin merkt ze dat eigenlijk iedereen te maken heeft met werk- en tijdsdruk: “Iedereen klaagt over dit verhaal. Dus dat is gewoon ook iets natuurlijk van de samenleving waar we mee te maken hebben, waar je ook als predikant tegenaan loopt. [...] Dus dat is eigenlijk wel voor iedereen een kwestie van keuzes maken (P. H, r. 542–545).

Predikant B ziet steeds meer het belang in van een vaste vrije dag. Ze vindt het namelijk lastig dat er altijd op haar een beroep kan worden gedaan, omdat ze ‘gewoon wel altijd bereikbaar en beschikbaar’ is:

Je kan altijd gebeld worden. Er wordt altijd van je gevraagd: “Zou je daar eens naartoe willen, want die heeft je al lang niet gezien.” Of: “Dan komen we bij elkaar om het een en ander voor te bereiden, wil jij er dan ook zijn?” Of: “We organiseren dat, maar dat moet geopend zijn, wil jij dat dan doen?” Dat het gewoon als een vanzelfsprekendheid... je bent een soort haarlemmerolie... je bent er gewoon altijd... Dat vind ik het uitputtende (P. B, r. 525–530).

Voor een deel heeft de inspiratiebelemmering omtrent verwachtingen te maken met het pastoraat: “Daar ligt een enorme claim voor iedere predikant” (P. H, r. 355–356). Meerdere predikanten worden belemmerd door die ‘oneindig’ veel pastorale behoeften van de gemeente:

Iedereen wil gewoon dat je koffie komt drinken of je handje komt vasthouden, dat je nog naar het ziekenhuis komt bij een heupoperatie. [...] Maar er is een claim in de gemeente dat je ook echt aanwezig moet zijn waar helemaal geen geestelijke noodzaak is. Nou, ik vind eigenlijk dat dat gewoon weg moet. [...] Als ik de hele morgen pastoraat heb gehad dan ben ik echt compleet leeg, dan ben ik echt helemaal gesloopt gewoon. Ik wil niet zeggen dat ik dan geestelijk kapot ben ofzo, maar alsof ik leeggezogen ben, alsof de hele Heilige Geest weg is. [...] Want dat vind ik wel echt geestdodend, dat je dan echt alleen maar op bezoek moet, als een soort dwang omdat de dominee overal geweest moet zijn (P. H, r. 356–475).

Ik word ongelooflijk gaar van de verplichting om ouderen, als ze 80 geworden zijn, rondom hun verjaardag te bezoeken. Omdat dat pastoraat is wat doorgaans nergens over gaat, maar dat ligt misschien ook aan mij. Ja, daar word ik echt zo moe van. Daar word ik ook niet geloviger van (P. V, r. 536–539).

Het is voor een aantal predikanten dan ook een uitdaging om niet te voldoen aan alle verwachtingen die er zijn. Het zou voor predikant H een uitdaging zijn “om harder te zijn en te zeggen: ‘Dat doe ik niet...’” (P. H, r. 558). Ook predikant V adviseert zichzelf en zijn collega-predikanten om ‘wars’ te zijn in plaats van de gemeente te ‘pleasen’: “Dan is het volgens mij belangrijker dat je als predikant dan maar een beetje eigenzinnig en eigenaardig bent. [...] Je moet de moed hebben om af en toe niet aardig te zijn, maar wel vriendelijk” (P. V, r. 572–584). Ook heeft predikant A gaandeweg geleerd om zich minder aan te trekken van bepaalde dingen in de gemeente: “Maar ik – heel raar gezegd – ik begin wat onverschilliger te worden. Sommige dingen gebeuren en die kunnen ook gebeuren zonder mij” (P. A, r. 406–407).

Predikant K merkt op dat hij het liefst terug wil naar de klassieke taken van het predikantschap – ‘prediken, pastor zijn en leraar zijn’: “De predikant wordt steeds meer een manager en de gemeente wordt steeds meer een project waar die dominee iets mee moet. [...] ‘De dominee van de toekomst is een ondernemer.’ Dan denk ik: o jee, ik moet nog {.} jaar, dat ben ik niet, ik ben een predikant, ik ben een herder en leraar, en ik ben een klassieke predikant” (P. K, r. 546–551).

Overigens hebben de meeste geïnterviewde predikanten ook zelf een verwachting ten aanzien van de gemeente, namelijk dat ze samen met elkaar het gemeentewerk verrichten (P. A/B/K/V/Z). Een predikant hoeft niet al het gemeentewerk in zijn eentje te verrichten. Bovendien hebben predikanten K en Z ook behoefte om met de kerkenraad goed af te spreken wat het taakveld van de predikant is. Predikant K zegt op het gebied van pastoraat bijvoorbeeld: “Dus ook gewoon door met elkaar af te spreken: waar gaan we de predikant nou op inzetten? [...] Dan moet de predikant op de kruispunten van het leven ingezet worden en niet meer met al die verjaardagen. Ja, dat verwachtingspatroon ligt er wel, daar moet je dan – vind ik heel lastig hoor – moet je daar dan maar lak aan hebben” (P. K, r. 584–589). Volgens predikant Z hebben de gemeentes ook nog wat te leren:

Dat moeten gemeentes toch ook wel echt leren: alle gemeenteleden moeten hun schouders eronder zetten. Als je wilt dat een kerk in het dorp toekomst heeft, dan moet iedereen daar dus een steentje aan bijdragen. Maar laat de predikant alsjeblieft doen waar die zelf goed in is en laat andere mensen de andere taken oppakken. Ik denk dat je dan de beste manier van leidinggeven aan de gemeente hebt. Maar dat je ook recht doet aan de kwaliteiten, de gaven en talenten die een predikant heeft gekregen. En dat je dan ook met elkaar ervoor waakt dat een predikant plezier in zijn werk houdt en energie en inspiratie. En volgens mij is een gemeente daar gezamenlijk voor verantwoordelijk en de kerkenraad ook (P. Z, r. 837–844).

Als voorbeeldfiguur transparant zijn en relativeren

Predikant Z realiseert zich dat hij vanuit zijn rol als predikant soms het voortouw moet nemen, terwijl hij zelf persoonlijk iets meer op de achtergrond zou blijven. Daarnaast merkt hij ook op dat hij in zijn rol als voorbeeldfiguur anderen eerder bemoedigt terwijl hij “misschien van nature nog wel iets meer zou somberen” (P. Z, r. 366–367). Hij voelt zich daar verantwoordelijk voor. Tegelijkertijd probeert hij ook transparant te zijn over zijn eigen geloofsleven richting gemeenteleden, waarbij hij dus zeker zich niet anders wilt voordoen dan hij is of weet: “Als die afstand heel groot is en mensen zien je alleen als een soort van rolmodel, als een voorbeeldfiguur die het dus allemaal weet, dan ben jij ook degene die dat soort van maar moet gaan dragen voor de hele gemeente en ook naar buiten toe moet gaan uitdragen” (P. Z, r. 402–404).

Predikant V kan het begrijpen als gemeenteleden hem zien als voorbeeldfiguur: “Omdat die de expressie van geloof zien in wat je doet” (P. V, 452–453). In het pastoraat ervaart hij overigens nog weleens dat op basis van zijn geloofsleven de rol van middelaar in zijn schoenen wordt geschoven: “Soms word je weleens, merk ik, door mensen vanuit hun pastorale behoefte geduwd in de richting van... Omdat ik zoveel in mijn mars heb als beroepsgelovige dat ik dan ook wel plaatsvervangend hun geloof kan geven haast” (P. V, r. 456–458).

Aangezien predikant V merkt dat er naar zijn levenswandel wordt gekeken, probeert hij de verwachtingen ook te relativeren of daarin mee te bewegen. Dit doet hij bijvoorbeeld door op Koningsdag met de fanfare in uniform te paraderen door de stad: “Ik vind het belangrijk dat we ons bewust ervan zijn dat we niet gemeente in het luchtledige zijn, maar hier concreet onze plaats hebben gekregen om tot zegen te zijn voor de stad” (P. V, r. 509–511).

De verzakelijking (en conflicten) te boven

Soms zegt predikant S voor de grap: “Als je je geloof kwijt wilt raken, word lid van een kerkenraad” (P. S, r. 625). Hoewel de andere predikanten hun geloof niet zijn kwijtgeraakt, merken ze wel degelijk dat de verzakelijking een inspiratiebelemmering is. Dit ervaren zij in het bijzonder in hun kerkenraad of in de werkgemeenschap (P. A/B/H/Z).

Predikant H zegt hierover: “Maar als je dus in de kerk tegen dingen aanloopt van mensen die gewoon in mijn ogen kerkje aan het spelen zijn, daar loop ik op leeg” (P. H, r. 274–275). Predikant S merkt eveneens een krampachtige houding van kerkenraden: “Want het sluipt erin: dit instituut moet overeind blijven. Dat zijn dingen waar je op kunt afbranden. [...] In dat instituut houden we ons bezig met de vraag wat de Eeuwige tegen ons te zeggen heeft” (P. S, r. 1184–1187). Predikant A zegt iets in dezelfde trant: “Of er wordt helemaal niet over het geloof gesproken, of dat er

eigenlijk gemeenteleden zeggen ‘ja, we doen het omdat het gebouw moet blijven staan’... dat zou mij leeg trekken” (P. A, r. 526–528).

Ook kunnen er zich conflicten voordoen in de kerkenraad waardoor predikanten worden belemmerd in hun spiritualiteit (P. H/A). Zo maakt predikant H weleens een kerkenraadsvergadering mee waar zij brandjes moet blussen: “Waar je echt bij jezelf denkt van: nou, mensen zitten hier echt voor hun eigen dingetje; dan loop je leeg” (P. H, r. 384–385). Predikant A heeft ten tijde van de coronacrisis via zoom een kerkenraadsvergadering meegemaakt waarin volwassenen elkaar de huid vol scholden: “Dus als pastor heb ik daar heel veel moeite mee gehad. Maar niemand wilde eigenlijk praten. Want het was zo verhard” (P. K, r. 333–334). Door deze gebeurtenis is predikant A ziek geworden en heeft hij overwogen om te stoppen als predikant, mede doordat hij vanwege zijn biografische achtergrond gevoelig is voor ruzies: “Als God de mensen zegent en de mensen inspireert met zijn Geest: waarom gebeurt dit nou?” (P. A, r. 404–405). Hoewel predikant A zich realiseert dat hij als professional wordt betaald om zijn werk te doen, zou hij graag geestelijk verbonden willen zijn met zijn kerkenraad – in plaats van zakelijk:

Ik wil niet de indruk wekken dat ik kerkenraadsvergadering moe ben. Ik ben er gewoon bij, hoor. Maar het gaat vaak om hele kleine dingen waar heel veel tijd aan wordt besteed. Terwijl het andersom zou moeten zijn. Wat voedt ons, wat draagt ons? En vanuit die voeding kun je ook beleid maken. Dat merk ik weleens, maar dat is overal wel zo, volgens mij. Dus mijn manier van leidinggeven is: mensen bewuster maken van de keuze die we maken als kerkenraad. Waar is die op gestoeld? Is God daarbij betrokken? (P. A, r. 813–818).

Volgens predikant A moet voorkomen worden om de geestelijke eenheid in kerkenraad te laten wankelen: “Het is nodig om elkaars kracht te zoeken om juist al die tegenstand, al die tegenmachters, de baas te kunnen te zijn. Ja... Dus waar staan we echt op? Onze bodem, waar putten we uit, wat is onze bron, waar plukken we de vruchten van, te midden van alle veranderingen die ook binnen en buiten de kerk plaats hebben?” (P. A, r. 648–651). Predikant A zou eveneens door de kerkenraadsleden bevraagd willen worden op zijn spiritualiteit. Gestelde vragen naar zijn voedingen kunnen bijvoorbeeld zijn: “Wat lees je nu? Wat maak je nu mee? Wat inspireert je nu zelf om hier te zijn, om hier te werken en waar kunnen we je bij helpen?” (P. A, r. 460–461). Desalniettemin merkt predikant A een zekere schroom bij zijn kerkenraadsleden en hij denkt dat zij geen belangstelling hebben voor zijn spiritualiteit.

Wanneer predikant B slijtage in haar geloofsleven ervaart, dan heeft dat vaak te maken met werk gerelateerde zaken in de gemeente. Zij vindt “in de kerk ook soms het geloof ver te zoeken” (P. B, r. 367–368). Vanwege het zo bezig zijn met praktische en zakelijke dingen is haar gemeente uit het oog verloren waar het uiteindelijk om gaat:

We zijn in de kerk zo bezig met praktische dingen, met het goede doen. [...] Nou, dat is natuurlijk geweldig dat dat gebeurt. [...] Maar ik denk: we hebben volgens mij ook nodig dat we met elkaar de Schriften openen en dat we met elkaar spreken over wat het geloof voor ons persoonlijk betekent. En natuurlijk vraagt geloof ook antwoord, dat je daadkrachtig bent met de daden. Maar het is natuurlijk ook het Woord. Ik bedoel... want dat doen ze op de korfbal natuurlijk ook: goede dingen, daar verzamelen ze ook geld in en daar zijn ze ook bezig voor de naaste. Maar dan denk ik: als kerk heb je volgens mij toch meer te bieden: dat je onderdeel uitmaakt van een gemeente in navolging van Jezus Christus, wat hij ons voorgeleefd heeft, hoe hij het gezicht van God heeft laten zien; dat we kind van God mogen zijn, wat dat betekent in het leven van iedere dag; dat je dat dus niet alleen hoeft te gaan. (...) Ik vind het zo schraal geworden – om dat woord maar weer eens te gebruiken. [...] Maar hier zijn we nu als gemeente heel erg bezig met de praktische hand- en spandiensten en heel erg bezig met het gebouw en met gezellige dingen voor de mensen – het moet vooral ook leuk zijn in de kerkdiensten –, maar wat het betekent om met je geloof in de wereld te staan, wat dat voor jou persoonlijk betekent, hoe het je verrijkt, wat je daar... Dat anderen zeggen: “God, maar wat betekent dat dan voor jou?” Dat is een beetje het ondergeschoven kindje (P. B, r. 385–412).

Predikant B denkt zeker dat haar geloofsleven te lijden heeft onder de verzakelijking in haar gemeente. Hoewel ze zich ervan bewust is dat het haar taak is om mensen weer te betrekken in datgene waar het volgens haar om draait, is ze soms wat verlegen en voorzichtig. Ze wil mensen ook niet kwetsen in hun enthousiasme omtrent hand- en spandiensten. Ze zou in de kerkenraad niet durven zeggen dat de leden toch wel vooral bezig zijn met “Zie het grote Babel dat wij gebouwd hebben” (P. B, r. 592). Al met al denkt predikant B dat de kerkenraad – maar ook zichzelf en haar collega-predikanten in de werkgemeenschap – iets zijn kwijtgeraakt, namelijk: “Om in alle openheid met elkaar over je geloof te spreken” (P. B, r. 569–570).

Predikant Z merkt eveneens dat er in zijn kerkenraad nog heel wat stappen te zetten zijn in het voeren van onderlinge geloofsgesprekken, maar deze beweging gaat volgens hem de goede kant op. In de werkgemeenschap worden volgens hem vooral praktische zaken besproken en blijft het ook aan de oppervlakte, “omdat niet iedereen de vrijheid voelt om zich aan elkaar te geven” (P. Z, r. 252–253). Aangezien predikant Z in de werkgemeenschap vooral het bidden met en voor elkaar mist, zoekt hij dit ook buiten de eigen kerkmuren om.

Afhankelijkheid van God

De meeste predikanten realiseren zich dat het predikantschap veel van hen vraagt “als het gewoon zwaar is en alleen maar zwaarder wordt – door omstandigheden om je heen, door werkdruk, doordat je een schaap met vijf, zes, zeven poten moet zijn en je komt niet meer toe aan je eigen spiritualiteit, van je eigen leven of wat dan ook” (P. Z, r. 813–816). Wanneer predikanten periodes van leegte ervaren, dan betrekken zij dat allereerst op zichzelf. Zij willen daarin ook bescheiden zijn (P. A/B). Predikant K betreft de periodes van leegte ook op zichzelf: “Ik heb wel leren aanvaarden dat dat ook bij mijn karakter hoort...” (P. K, r. 439). De ervaring van leegte kan bijvoorbeeld ook komen door het gebrek aan discipline in de persoonlijke spiritualiteit (P. H/V/Z). Daarnaast kunnen ook bepaalde omstandigheden in de beroepspraktijk een gebrek aan inspiratie veroorzaken. Zo werd bijvoorbeeld de ontmoeting en interactie met mensen als inspiratiebron tijdens de coronacrisis gemist (P. K/Z).

Als mogelijke oorzaak van de leegte spreekt een tweetal predikanten ook over de afwezigheid van God (P. A/Z). Zo zegt predikant Z: “En je zou ook nog [...] kunnen zeggen: een periode van droogte heeft te maken met dat God niets van zich laat horen ofzo, hè, omdat de Geest er niet in mee komt. Ik denk dat het wel eerlijk is en goed om dat ook als een mogelijke oorzaak aan te wijzen” (P. A, r. 225–228). Predikant A ervaart ook een geestelijke strijd wanneer ‘God zich onbetuigd laat’, maar hij heeft ook geleerd om het te aanvaarden: “Op een gegeven moment gewoon maar toegelaten dat God er dan niet is in mijn beleving” (P. A, r. 352–353).

De meeste predikanten weten door een periode van leegte heen te komen door gewoonweg vol te houden. Ook het delen van de leegte met collega-predikanten helpt hen om weer verder te kunnen gaan: “Dus dat je van elkaar weet, in grote lijnen, hoe het gaat, hoe je in het gemeentewerk zit, of er dingen zijn waar je tegenaan loopt, wat je dwars zit, dat je dat weet van elkaar en dat je bidt voor elkaar” (P. Z, r. 240–242). Maar uiteindelijk weten de meeste predikanten in hun werk zich afhankelijk van God zelf: in het besef dat het werk niet van hen afhangt maar van God.

Predikant V vindt zichzelf nog te jong om te kunnen verklaren waardoor hij soms periodes van leegte ervaart. Wanneer hij dit ervaart, wordt zijn relatie met God uitgedaagd, maar hij kan dan niet anders dan uitkomen bij Hem:

Daarnaast merk ik dat soort periodes van leegte echt... nou ja, ik heb af en toe een aanleg voor een behoorlijke neerslachtigheid en dat zijn voor mij periodes waarin heel erg spannend wordt voor “wat doet dit aan mijn omgang met God?” [...] Tegelijkertijd zijn er soms ook van die perioden waarin depressieve gevoelens de overhand nemen, die me juist in een nauwere relatie met de Heere brengen, omdat ik totaal mijn onvermogen besef en daarom niet anders kan dan bij hem uitkomen. (P. V, r. 309–315).

Predikant B realiseert zich dat God niet afhankelijk is van haar: “God is zo onnoemelijk groot dat hij niet te beschrijven valt en ook veel te groot voor mijn kleine geloofsleventje, daar is God niet direct van afhankelijk. Dus als het bij mij op een gegeven moment op een heel verschrikkelijk laag pitje staat, dan maakt dat voor God niet zo heel erg uit” (P. B, r. 362–365). Daarentegen is ze zelf wel afhankelijk van Hem. Wanneer predikant B een dieptepunt beleeft kan ze in een schietgebedje zich richten tot God: “Ja, waar ik het uiteindelijk dan toch wel van verwacht. Ik verwacht dan toch wel dat ik daar dan... Want dan denk ik ook: ja, Heer, ik ben toch uiteindelijk ook wel een werktuig in uw hand – hoe krakkemikkig soms ook –, dus u zult het ook wel een beetje met mij moeten doen, dus help me daar dan ook bij” (P. B, r. 463–466).

Spiritualiteit betekent voor predikant A dat hij door God gewild is en dat hij een bepaalde taak te doen heeft, hoewel die taak niet altijd duidelijk is. Achteraf begrijpt hij dan wel waarom hij iets gedaan heeft: “Maar soms gebeuren er dingen waar ik geen grip op krijg. En dat vind ik soms heel raar. En achteraf denk ik van: o ja, ik begrijp nu dat het zo gebeurd is” (P. A, r. 214–215). Vanuit zijn geloofsleven kan hij zeggen dat God humor heeft: “God heeft zijn eigen manier van werken en daar moet ik gewoon aan wennen. [...] Hoe God werkt is niet altijd naar mijn zin, maar het gebeurt. Dus ik kan er dan ook wel weer van genieten op een bepaalde manier” (P. A, r. 568–571). “God zijn gang laten gaan” is voor hem in die zin ook een uitdaging.

Predikant V is zich er eveneens van bewust “dat God wel doorgaat” (P. V, r. 596). Predikant H krijgt ook meer rust door ruimte te geven voor Gods leiding:

Dan zit ik weer te janken, maar dan denk ik: kom op... Wel weer een besef van: je staat in dienst van God zelf en hij leidt je, dus krijg je dit op je pad. Het besef dat je in zijn dienst bent. Je bent niet in dienst van mensen of de kerk, maar je bent in zijn dienst. Dus mijn tijden zijn in uw hand. Als ik op die manier kijk dan ben ik wel vaak nog relaxter (P. H, r. 573–577).

De meeste predikanten staan – al dan niet vanwege hun roeping – met een ontvankelijke houding tegenover God, omdat ze van Hem afhankelijk zijn (P. A/B/H/K/V/Z). Twee predikanten verwijzen tijdens het interview naar de uitspraak die aan paus Johannes XXIII wordt toegeschreven, namelijk: “God, het is uw kerk, ik ga slapen.”¹⁰¹ Dat probeert predikant Z ook te doen:

Het lukt niet altijd, maar vaak wel. Dus je geeft het ook uit handen en dus ook wel dat je beseft “het hangt niet van mij af” – dat vind ik echt een hele belangrijke. Het hangt niet van mij af, in de gemeente ook niet, het hangt ook niet van de kerkraad af. [...] Het is Gods kerk en Hij gaat er zijn weg mee – en die weg is goed. Ook al hebben wij er misschien andere verwachtingen bij (P. Z, r. 779 – 786).

Predikant B heeft door de jaren van het predikantschap heen ook geleerd dat het werk in de kerk niet van haar afhangt: “Want ik denk inderdaad dat als het van mij afhankelijk zou zijn of... dan zou er allang niet zoveel meer van overgebleven zijn [...] Dus het blijft werk van mensen, maar vooral ook werk van God” (P. B, r. 850–854).

¹⁰¹ Sake Stoppels, *Voor de verandering. Werken aan vernieuwing in gemeente en parochie* (Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2009), p. 204.

5. Conclusies en aanbevelingen

In dit slothoofdstuk geef ik een antwoord op de onderzoeksvraag: “Op welke manier speelt het predikantschap als beroep een rol in de spiritualiteit van de geïnterviewde predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland?” Aangezien de onderzoeksvraag nauw samenhangt met de vier deelvragen, zal ik de resultaten aangaande deze deelvragen betrekken in de beantwoording van de onderzoeksvraag. Vervolgens breng ik deze resultaten in gesprek met het theoretisch kader en de achtergrond van dit onderzoek, waarna ik op bescheiden wijze een aantal aanbevelingen doe voor academie en kerk.

5.1 BEANTWOORDING VAN DE ONDERZOEKSVRAAG

Voor dit kwalitatief onderzoek heb ik een zevental predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland geïnterviewd met het oog op het verstaan van spiritualiteit, de spirituele praktijken – in het bijzonder gerelateerd aan de beroepsuitoefening –, de ervaring van spiritualiteit tussen het private en publieke domein en de voordelen en uitdagingen die de beroepsuitoefening als gelovige met zich meebrengt.

Aangezien de meeste predikanten de term ‘spiritualiteit’ beschouwen als een containerbegrip, is een nadere definiëring voor hen geboden. Hoewel dit voor de meeste predikanten een uitdaging is, wordt (christelijke) spiritualiteit op zijn minst gerelateerd aan God, geloof en zichzelf. De predikanten zien de noodzaak om zelf gevoed te worden en kennen eveneens perioden van gebrek aan inspiratie.

Aangaande de spiritualiteit van de predikanten is er sprake van verschillende spirituele praktijken: inspiratie door kerkdiensten en preken; inspiratie door Schrift en gebed; inspiratie door natuur en lichamelijke beweging; inspiratie door architectuur en kunst; inspiratie door muziek; inspiratie door literatuur en studie; en inspiratie door ontmoeting met mensen. Een aantal van deze spirituele praktijken gaat ook gepaard met de beroepsuitoefening van de geïnterviewde predikanten. De predikanten worden gevoed door verschillende beroepskerntaken: het voorgaan in de kerkdiensten; de bediening van de sacramenten; de verkondiging van het Woord; het leiden van rouwdiensten; de vorming en de toerusting; het pastoraat; en het leidinggeven. Aangaande het voorgaan en de verkondiging wordt voornamelijk de voorbereiding ervan als voedend ervaren.

De geïnterviewde predikanten ervaren op verschillende manieren de kerntaken van het predikantschap, in die zin dat niet elke kerntaak even voedend is. Voor drie predikanten is het pastoraat de belangrijkste voedingsbodem, waarbij het delen van geloofservaringen door de pastoranten een belangrijke rol speelt. Een predikant wordt het meest gevoed door (de voorbereiding op) het ‘geheel van de kerkdienst’ en de vorming en de toerusting onder jongeren. Vanwege het ‘intermenselijk contact’ haalt ook een andere predikant zijn meeste inspiratie uit de vorming en de toerusting. Een andere predikant beleeft ‘plezier’ aan het pastoraat en het leiden van kerkdiensten. Al met al wordt duidelijk dat de inspiratie door de ontmoeting met mensen voor de meeste geïnterviewde predikanten een belangrijke voedingsbodem is in de beroepsuitoefening. De ontmoeting met mensen als spirituele praktijk betekent voor de meeste predikanten een open gesprek waarin ervaringen van mensen met het leven, het geloof en God ter sprake komt.

De predikanten kunnen aangaande hun spiritualiteit zowel een verwevenheid als een onderscheid tussen het private en publieke domein ervaren. Een van de zeven predikanten beschouwt het predikantschap als een ambachtelijk beroep en geenszins als spiritueel beroep. Zes van de zeven predikanten beschouwen zichzelf wel als een beroepsgelovige, in die zin dat hun geloof en roeping geïnvolveerd is in de beroepsuitoefening.

Het predikantschap brengt volgens de zes predikanten die zichzelf als beroepsgelovigen beschouwen een aantal voordelen met zich mee aangaande hun spiritualiteit: drie predikanten krijgen door het predikantschap (theologische) woorden aangereikt voor het geloof; drie predikanten ervaren het predikantschap als een stimulans om te geloven; de verhouding tot de

gemeente daagt de spiritualiteit van de predikant uit; en de predikanten ervaren door het predikantsbestaan heen een positieve ontwikkeling in hun spiritualiteit.

De predikanten die zichzelf als beroepsgelovigen beschouwen worden eveneens uitgeput door het predikantschap. Het predikantschap brengt daarom de volgende uitdagingen met zich mee: de aandacht voor persoonlijke spiritualiteit; het omgaan met eenzaamheid; het omgaan met verwachtingen; als voorbeeldfiguur transparant zijn en relativeren; de verzakelijking (en conflicten) te boven komen; en de afhankelijkheid van God erkennen door zich over te geven.

Al met al kan mijns inziens geconcludeerd worden dat het beroep van predikant een prominente rol speelt in de spiritualiteit van de meeste geïnterviewde predikanten, vanwege de verwevenheid tussen het publieke en private domein aangaande hun spiritualiteit. Het beroep van predikant is als voedingsbodem dus legitiem, maar niet uitputtend genoeg voor de spiritualiteit van de predikanten.

5.2 DISCUSSIES

In deze paragraaf breng ik de resultaten van het onderzoek in gesprek met het theoretisch kader en de achtergrond van dit onderzoek.

Benadering van het begrip spiritualiteit

Het is duidelijk dat spiritualiteit als concept verschillende fenomenologische en vakmatige betekenissen kan hebben. In dit onderzoek heb ik gekozen voor de werkdefinitie van Kaufman (zie paragraaf 1.4). Ik was in de veronderstelling dat deze definiëring toereikend genoeg zou zijn om de beroepsspiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland in kaart te brengen. Vanwege het open karakter van dit onderzoek hoefde deze werkdefinitie van christelijke spiritualiteit overigens ook niet overeen te komen met wat de predikanten zelf onder (christelijke) spiritualiteit zouden verstaan. Desalniettemin blijkt de werkdefinitie van Kaufman een vooronderstelling te hebben die blijkbaar niet voldoet aan de spiritualiteit van alle zeven predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland, namelijk een samenhang tussen individuele spiritualiteit en geïnstitutionaliseerde religiositeit. Het brandpunt van dit onderzoek was – evenals bij Kaufman – de individuele spiritualiteit binnen een geïnstitutionaliseerde religiositeit.¹⁰² Deze ‘theïstische’ spiritualiteit vormde dan ook het kader voor de analyse van de spiritualiteit van de predikant.¹⁰³ Een logisch gevolg hiervan is dan ook dat er gesproken kan worden over een verwevenheid tussen het private en publieke domein aangaande de spiritualiteit van de predikant. Uit het onderzoek blijkt daarentegen dat een van de zeven predikanten aangaande zijn spiritualiteit onderscheid maakt tussen het private en publieke domein, in die zin dat er bij deze predikant geen sprake kan zijn van beroepsspiritualiteit. Dit zou mogelijk kunnen betekenen dat er bij deze predikant geen samenhang is tussen spiritualiteit en religie. Mijns inziens is de werkdefinitie van christelijke spiritualiteit in dit onderzoek toereikend genoeg geweest om de spiritualiteit van predikanten in kaart te brengen. Desalniettemin blijkt uit dit onderzoek dat er ten aanzien van spiritualiteit een verschil in beroepsopvatting bestaat, waardoor een predikant ook buiten de scopus van dit onderzoek valt.

Hoewel de interviewrichtlijn van dit onderzoek mede gebaseerd is op de gegeven werkdefinitie van christelijke spiritualiteit, waren de interviews gericht op het verstaan van spiritualiteit door de desbetreffende predikant zelf en ook hun ervaring van spiritualiteit in het private en publieke domein. Een van de zeven predikanten ervaart aangaande zijn spiritualiteit dus geen verwevenheid tussen het private en publieke domein. Hierdoor werd ik meteen bepaald bij de persoonlijke betrokkenheid van mijzelf in dit onderzoek. Ik vraag mij namelijk af in hoeverre er in het predikantschap een onderscheid gemaakt kan worden tussen de gelovige persoon en het ambachtelijke beroep. Het geloof en de spiritualiteit van de persoon is mijn inziens essentieel in het

¹⁰² Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 32.

¹⁰³ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 32. En zie: Heelas en Woodhead, *The Spiritual Revolution*. En zie: Van den Belt, “Gereformeerde spiritualiteit,” p. 116.

predikantschap. Door deze noties was het voor mij een uitdaging om het open karakter van het interview te behouden en eveneens ook recht te doen aan de geïnterviewde predikant.

De beroepsspiritualiteit van de predikant

Aangezien Kaufman in haar eigen onderzoek ontdekt heeft dat de meeste predikanten gevoed worden door het predikantschap zelf, was ik benieuwd of dit voor predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland bevestigd kon worden. Bij de zes predikanten die zichzelf als beroepsgelovigen beschouwen – en dus een verwevenheid tussen het private en publieke domein ervaren aangaande hun spiritualiteit – is dit wel degelijk het geval. Als het gaat om de beroepsspiritualiteit van de predikant stelt Kaufman een belangrijke vraag: “Should pastoral spirituality be embedded in ministry itself, or does the pastor rather need to look for spiritual sources in addition to the ministry?”¹⁰⁴ Uit mijn onderzoek is in ieder geval gebleken dat het predikantschap een legitieme voedingsbodem is voor zes predikanten. Desalniettemin is het predikantschap voor hen niet alleen voedend, maar ook uitputtend. Doordat de meeste predikanten uit dit onderzoek ook naast de beroepsuitoefening van het predikantschap gevoed (willen) worden, is er eveneens sprake van intentionele spirituele praktijken. De aandacht voor de persoonlijke spiritualiteit door een vijftal predikanten is hiervoor evident.

Vanuit het aangegeven analytisch kader van Kaufman kan worden geconcludeerd dat in de spiritualiteit van de meeste geïnterviewde predikanten niet alleen sprake is van “vocational spirituality”, maar eveneens van “everyday spirituality” en “intentional practices”.¹⁰⁵ Uit dit onderzoek blijkt dat de beroepsspiritualiteit bestaat uit spirituele praktijken die gepaard gaan bij de kerntaken van het predikantschap. De spiritualiteit in het alledaagse leven blijkt onder andere uit de inspiratie door Schrift en gebed, natuur en lichamelijke beweging, architectuur en kunst, muziek en ontmoeting met mensen. De intentionele spiritualiteit in de marges van het alledaagse leven blijkt onder andere uit de inspiratie door geestelijke begeleiding, de ontmoeting met collega-predikanten en kloosterretraites.

Al met al kan geconcludeerd worden dat de beroepsspiritualiteit een legitieme en belangrijke spirituele voedingsbodem is voor de meeste geïnterviewde predikanten.

Het belang van spiritualiteit bevestigd

Vanwege enerzijds de krimp en anderzijds de roeping van de kerk heeft de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland onderzoek gedaan onder bijna honderd predikanten.¹⁰⁶ In dit onderzoek zijn er verschillende impressies opgedaan, waaronder: “een verregaande verzakelijking” in de kerkenraad; het predikantschap als ‘zijnsberoep’, in die zin dat predikanten het gevoel hebben “altijd ‘aan’ te staan en altijd aan het werk te zijn”; de toenemende druk door een verschuiving van verwachtingen vanwege veranderingen in de kerk en in de maatschappij; de noodzaak om vast te houden aan de kerntaken, namelijk “studie van Gods Woord, de verkondiging en het zijn van leraar en herder in de gemeente”; het blijven werken aan “je eigen spiritualiteit en vitaliteit van het eigen gebedsleven” vanwege het ‘zijnsberoep’ en de daarbij horende hoge verwachtingen; en de eenzaamheid en het gemis van gezamenlijkheid in de werkgemeenschappen.¹⁰⁷ Het is opmerkelijk dat deze impressies overeenkomen met de uitdagingen die door de geïnterviewde predikanten uit mijn onderzoek zijn genoemd.

In het negende hoofdstuk van *Voor de verandering* staat Sake Stoppels stil bij de spirituele kant van leidinggeven binnen de christelijke geloofsgemeenschap.¹⁰⁸ Een aantal van deze facetten komt overeen met de uitdagingen die door de geïnterviewde predikanten zijn genoemd. In het bijzonder

¹⁰⁴ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 59.

¹⁰⁵ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 58.

¹⁰⁶ Dienstorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, *Onderzoeksrapport van klassicale focusgesprekken met predikanten rond ‘vital roeping’* (2020).

¹⁰⁷ Dienstorganisatie Protestantse Kerk in Nederland, *Onderzoeksrapport van klassicale focusgesprekken met predikanten rond ‘vital roeping’* (2020).

¹⁰⁸ Stoppels, *Voor de verandering*, p. 202.

denk ik aan de aandacht voor “de spirituele basis van zelfdifferentiatie”, die volgens Stoppels ligt “in de verborgen omgang met God en de toewijding aan Christus”.¹⁰⁹ Ten aanzien van de predikant als solist denk ik aan het missen van “het besef dat men in spirituele zin samen gedragen wordt en ook samen draagt”.¹¹⁰ En wat betreft teamvorming kan er gedacht worden aan “de ruimte om samen God als uiteindelijke Bron van kerk-zijn te zoeken en te vinden en van daaruit richting te zoeken en leiding te geven”.¹¹¹ Ik heb persoonlijk van dit onderzoek (opnieuw) geleerd dat het een gevaar is om het predikantschap alleen als professie te zien. Als toekomstig predikant is het voor mij straks de kunst om alles in de beroepspraktijk te ondergaan voor het aangezicht van God die de werken van zijn hand niet loslaat (Psalm 138:8).

Uit mijn onderzoek blijkt dat de geïnterviewde predikanten zich realiseren dat de kerk allang geen vanzelfsprekende entiteit meer is in de Nederlandse samenleving. De uitdagingen die het predikantschap met zich meebrengt zorgen ervoor dat de meeste predikanten zelf hameren op het belang van spiritualiteit. Dit wordt enerzijds bevestigd door de aandacht voor de persoonlijke spiritualiteit van de predikant, anderzijds door de aandacht voor de gemeenschappelijke spiritualiteit (in de gemeente, de kerkenraad en de werkgemeenschap). In deze persoonlijke en gezamenlijke spiritualiteit spelen voor de predikanten de verhouding tot God en roeping een belangrijke rol. In die zin kan samen met Brouwer gepleit worden voor “een verworteling van [...] de professionaliteit van de predikant in zijn spiritualiteit”.¹¹² In het verlengde hiervan zou ik willen pleiten voor een gezamenlijke spiritualiteit die door de predikant én de gemeente beoefend wordt.

5.3 AANBEVELINGEN VOOR ACADEMIE EN KERK

Op een bescheiden wijze doe ik een aantal aanbevelingen voor academie en kerk. Bij de academie denk ik voornamelijk aan het terrein van de praktische theologie en in het bijzonder aan de discipline van christelijke spiritualiteit, maar ook aan mijn eigen opleiding aan de Protestantse Theologische Universiteit. Bij de kerk denk ik in het bijzonder aan de Protestantse Kerk in Nederland waar ik als predikant-in-opleiding samen met de geïnterviewde predikanten deel van uit maak. De aanbevelingen voor de kerk zijn overigens niet per se gericht aan de Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk in Nederland, maar in het bijzonder aan gemeentepredikanten en de kerkenraden van lokale gemeenten.

Aanbevelingen voor academie

Met dit empirisch onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland heb ik gehoor gegeven aan het desideratum van Kaufman.¹¹³ Op een bescheiden wijze heb ik mogen bijdragen aan het vullen van de lacune binnen en buiten de theologie en in het bijzonder in de discipline van christelijke spiritualiteit aangaande de Nederlandse context. Naar aanleiding van dit onderzoek realiseer ik mij dat het vormen van een werkdefinitie van christelijke spiritualiteit niet vanzelfsprekend is in een onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland. Voor het vervolg zou het interessant zijn om te onderzoeken hoeveel predikanten zichzelf als beroepsgelovigen zien, in die zin dat het geloof en hun spiritualiteit geïnvolveerd is in hun beroepspraktijk. Daarnaast heb ik met dit onderzoek de (beroeps)spiritualiteit van een zevental predikanten verkend. Hoewel de generaliseerbaarheid een punt van discussie zal blijven, is het waardevol om aan de hand van het analytisch model van Kaufman te ontdekken hoe andere predikanten – binnen en buiten de Protestantse Kerk in Nederland – hun spiritualiteit beleven. Wellicht zou op basis van dat onderzoek een bepaalde typologie voor de protestantse predikant in de Nederlandse context gemaakt kunnen worden.

¹⁰⁹ Stoppels, *Voor de verandering*, p. 202.

¹¹⁰ Stoppels, *Voor de verandering*, p. 226.

¹¹¹ Stoppels, *Voor de verandering*, p. 227.

¹¹² Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht*, p. 338.

¹¹³ Kaufman, *A New Old Spirituality*, p. 15.

Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt eveneens een bepaalde samenhang te bestaan tussen enerzijds de ervaring van spirituele schraalte en anderzijds de persoonlijkheid of het karakter van de predikant. Zo is de ene predikant bijvoorbeeld verlegen om een punt als spiritualiteit aan te kaarten op de agenda en heeft de andere predikant een bepaalde gevoeligheid voor ruzie vanwege zijn biografie. Wat betreft vervolgonderzoek zou het waardevol kunnen zijn om te verkennen in hoeverre er een correlatie is tussen de uitputting van het predikantschap en de persoonlijkheid van de predikant.

In de opleidingen die de Protestantse Theologische Universiteit aanbiedt vormt de spiritualiteit van de student een integratieve leerlijn. Uit mijn eigen ervaring kan ik zeggen dat de aandacht voor persoonlijke vorming en spiritualiteit voornamelijk aan bod is gekomen tijdens de cursussen van het Centrum voor Beroepsvorming en Spiritualiteit. Daarin ging het “niet alleen om de vraag wie wij zijn, maar ook heel concreet waar wij ons bevinden, hoe wij elkaar ontmoeten en welke spiritualiteit wij gestalte geven”.¹¹⁴ Met het oog op de toekomst zullen de studenten baat hebben bij een ‘geleefde spiritualiteit’ in ‘het huis’ van de Protestantse Theologische Universiteit.¹¹⁵ Het belang van de aandacht voor spiritualiteit wordt ook nog eens onderstreept door de benoeming van een nieuwe hoogleraar Beroepsvorming en spiritualiteit. Ik hoop dat studenten zich mogen laten inwijden of gidsen in de gemeenschappelijke spiritualiteit van de opleiding,¹¹⁶ maar dat de student eveneens beseft het belang van de persoonlijke spiritualiteit. Ten aanzien van predikant-in-opleidingen geef ik graag het advies mee die ik eens van Ad de Bruijne ontving: “Zoek naast je predikantswerk een spirituele bron.”¹¹⁷ Ik raad de Protestantse Theologische Universiteit dan ook aan deze les over te dragen in haar opleidingen.

Aanbevelingen voor de kerk

Hoewel er bij de meeste geïnterviewde predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland sprake is van een verwevenheid tussen het private en publieke domein aangaande hun spiritualiteit, is uit het onderzoek gebleken dat een vijftal predikanten doorheen de beroepsuitoefening het belang van persoonlijke spiritualiteit zijn gaan beseffen. Zij verlangen naar een geestelijke voedingsbodem dat losstaat van de beroepspraktijk. Deze persoonlijke spiritualiteit lijkt zelfs een ‘must’ te zijn om hun beroep uit te oefenen en anderen te inspireren. De aandacht voor de persoonlijke spiritualiteit van de predikant is dus geboden. Hier moeten niet alleen predikanten zelf aandacht voor hebben, maar ook de kerkenraden en werkgemeenschappen. Predikanten zijn er bij gebaat als er naar hun spirituele voedingsbodem wordt gevraagd, in ieder geval door de kerkenraad. Indien de inspiratiebelemmeringen aan bod komen (bijvoorbeeld tijdens een jaargesprek), kan wellicht het taakveld van de predikant aangepast worden, zodat de desbetreffende predikant over het algemeen meer gevoed wordt dan uitgeput door de beroepspraktijk.

In het verlengde van de aandacht voor de persoonlijke spiritualiteit van de predikant, pleit ik voor meer aandacht voor de gezamenlijke spiritualiteit. Het is van belang dat in kerkenraden en werkgemeenschappen de spiritualiteit gedeeld én beoefend wordt. De meeste predikanten uit dit onderzoek worden dikwijls gevoed wanneer zij in staat worden gesteld om een ontvankelijke houding aan te nemen. Daar kan heel de kerk, en in het bijzonder de kerkenraden, van leren. Daarom raad ik kerkenraden en gemeenten aan om spirituele praktijken gezamenlijk te beoefenen. En wanneer kerkenraadsleden hier enige schroom in ervaren, dan kunnen ze te rade gaan bij hun predikant.

¹¹⁴ Protestantse Theologische Universiteit, *Theologisch kleur bekennen*, p. 11.

¹¹⁵ Protestantse Theologische Universiteit, *Theologisch kleur bekennen*, p. 50.

¹¹⁶ Koos Tamminga, “Theologen en de waarheid, met Maarten Wisse en Ad de Bruijne” (Heilige Grond, podcastaflevering nr. 8, 11 maart 2022).

¹¹⁷ Ad de Bruijne, “Christelijke spiritualiteit in een post-seculiere context” (college, Christelijke Spiritualiteit, Theologische Universiteit Kampen, 8 oktober 2020).

BIJLAGE 1: Uitnodiging voor deelname aan onderzoek

Geachte predikant van _____, beste ds. _____,

Mijn naam is Alex de Vreugd en als student van de Master Gemeentepredikant aan de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam ben ik momenteel bezig met mijn masterthesis. In het huidige stadium van mijn onderzoek zou ik graag een beroep op u willen doen als respondent. Alhoewel deze weken vanwege vakanties en feestdagen ongeregeld kunnen verlopen, hoop ik dat u in staat bent om spoedig op deze mail te reageren in het kader van de voortgang van mijn onderzoek.

Het onderwerp van mijn scriptie betreft een kwalitatief onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland en in het bijzonder de manier waarop de spiritualiteit van de predikant wordt gevoed vanuit de beroepspraktijk. Het onderzoek probeert een antwoord te geven op de vraag op welke manier de beroepsuitoefening een rol speelt in de spiritualiteit van predikanten. Dit betekent dat het onderzoek zich dus richt op de spirituele voeding dat is gelegen in het alledaagse leven op het vlak van de professionalisering van het predikantschap (*vocational spirituality*).

Deze beroepsspiritualiteit van predikanten wordt empirisch onderzocht aan de hand van semigestructureerde interviews, waardoor het open en explorerende karakter behouden blijft. Een interview zal fysiek plaatsvinden en zal waarschijnlijk een uur tot anderhalf uur in beslag nemen. Op deze manier genereert een interview data voor mijn onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten. In de komende weken hoop ik, rekening houdend met de diversiteit van de onderzoekspopulatie, een zevental predikanten te interviewen.

Graag nodig ik u uit om deel te nemen aan mijn onderzoek. Met dit onderzoek naar de (beroeps)spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland wil ik een bijdrage leveren aan het vullen van een lacune binnen de discipline van christelijke spiritualiteit wat betreft het empirisch onderzoek naar de spiritualiteit van geestelijken. Dit kwalitatief onderzoek is niet alleen relevant voor de academie, maar ook voor de kerk. Door verschillende stemmen uit de kerk wordt namelijk de kwetsbaarheid van het predikantschap geconstateerd en wordt bovendien de noodzaak van een robuuste spiritualiteit onderstreept. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen vergeleken worden met bevindingen van andere onderzoekers en er kunnen eveneens lijnen worden getrokken naar academie en kerk.

Indien u bereidwillig bent om mee te doen aan dit onderzoek, hoop ik u een informatiebrief toe te sturen omtrent het onderzoek en de vertrouwelijke behandeling van de onderzoeksgegevens. Hopelijk heb ik u met deze mail kunnen overtuigen van de relevantie van het onderzoek en heb ik u eveneens enthousiast gemaakt om deel te nemen aan dit onderzoek. Mocht u vragen hebben, weet me te vinden via dit mailadres of onderstaand telefoonnummer.

Ik zie uit naar uw reactie!

Vriendelijke groet,

Alex de Vreugd
+316 18 42 50 98

Student MA Gemeentepredikant PThU

BIJLAGE 2: Informatiebrief

Amsterdam, _____

Aan de predikant van _____
mevrouw / heer ds. _____

Betreft: informed consent aangaande onderzoek “Beroepsspiritualiteit van predikanten”

Geachte ds. _____,

In verband met uw bereidwilligheid om deel te nemen aan het onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten geef ik door middel van deze brief informatie aangaande het onderzoek en het verlenen van toestemming.

Onderwerp van het onderzoek

Het onderwerp van het onderzoek betreft een kwalitatief onderzoek naar de spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland en in het bijzonder de manier waarop de spiritualiteit van de predikant wordt gevoed vanuit de beroepspraktijk. Het onderzoek probeert een antwoord te geven op de vraag op welke manier de beroepsuitoefening een rol speelt in de spiritualiteit van predikanten. Dit betekent dat het onderzoek zich dus richt op de spirituele voeding dat is gelegen in het alledaagse leven op het vlak van de professionalisering van het predikantschap (*vocational spirituality*).

Uitvoering van het onderzoek

De beroepsspiritualiteit van predikanten wordt empirisch onderzocht aan de hand van semigestructureerde interviews, waardoor het open karakter behouden blijft. Tijdens de interviews zullen diverse thematieken aan bod komen, waaronder de verwevenheid van het private en publieke domein, de verhouding tot God en de uiting en voeding van het geloof in termen van spirituele praktijken die intrinsiek verbonden zijn aan de kerntaken van het beroep van predikant. Een interview zal fysiek plaatsvinden en zal waarschijnlijk een uur tot anderhalf uur in beslag nemen. De interviews genereren data voor het onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten.

Belang van het onderzoek

Door deel te nemen aan dit onderzoek naar de (beroeps)spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland levert de desbetreffende predikant een bijdrage aan het vullen van een lacune binnen de discipline van christelijke spiritualiteit wat betreft het empirisch onderzoek naar de spiritualiteit van geestelijken. Het kwalitatief onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten is niet alleen relevant voor de academie, maar ook voor de kerk. Door verschillende stemmen uit de kerk wordt namelijk de kwetsbaarheid van het predikantschap geconstateerd en wordt bovendien de noodzaak van een robuuste spiritualiteit onderstreept. De uitkomsten van dit onderzoek kunnen vergeleken worden met bevindingen van andere onderzoekers en er kunnen eveneens lijnen worden getrokken naar academie en kerk.

Deelname aan het onderzoek kan ook een persoonlijk voordeel opleveren, namelijk een afspiegeling van de eigen (beroeps)spiritualiteit. Een mogelijk nadeel van deelname aan het onderzoek zou kunnen zijn dat de desbetreffende predikant de gegeven antwoorden bij nader inzien zou willen veranderen.

Deelname aan het onderzoek is vrijwillig. Wanneer een gestelde vraag tijdens het interview als persoonlijk wordt ervaren, dan blijft het de desbetreffende predikant vrij om deze wel of niet te beantwoorden. Op ieder moment kan de desbetreffende predikant zich terugtrekken uit het onderzoek zonder opgave van redenen.

Vertrouwelijkheid van onderzoeksgegevens

Het onderzoek wordt uitgevoerd door Alex de Vreugd in het kader van zijn masterthesis. De onderzoeksgegevens worden strikt vertrouwelijk door hem behandeld. Deelname aan het onderzoek omvat een interview dat als geluidsbestand wordt opgenomen en vervolgens wordt getranscribeerd. De geluidsbestanden worden bewaard tot het eind van het onderzoek en daarna vernietigd (uiterlijk september 2022). De rapportage van het onderzoek gebeurt geanonimiseerd waarbij er wordt gestreefd naar onherkenbaarheid van de predikanten. Na afronding van het onderzoek kunnen de verzamelde en verwerkte gegevens niet meer worden teruggetrokken.

De transcripties zullen geverifieerd worden bij de desbetreffende respondenten en vervolgens geanonimiseerd opgenomen worden als bijlagen van het onderzoek. Vanwege het vertrouwelijke karakter zullen deze bijlagen niet opgenomen worden in de publieksversie van het onderzoek. Een versie inclusief de volledige interviews zal in het bezit zijn van de bibliotheek van de Protestantse Theologische Universiteit en is enkel in te zien na toestemming van de daartoe bevoegde verantwoordelijke binnen de Protestantse Theologische Universiteit.

Hopelijk bent u met deze brief voldoende geïnformeerd aangaande de deelname aan het onderzoek naar de beroepsspiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland. Mochten er bepaalde zaken onduidelijk blijven, dan kunt u de onderzoeker contacteren. Uw toestemming kan worden bevestigd door middel van het invullen en ondertekenen van het informed consentformulier.

Vriendelijke groet,

Alex de Vreugd

Protestantse Theologische Universiteit
Amsterdam Groningen

Contactgegevens

Alex de Vreugd

T (+31)6 18 42 50 98

E a.de.vreugd@pthu.nl

Protestantse Theologische Universiteit

De Boelelaan 1105

1081 HV Amsterdam

BIJLAGE 3: Consentformulier

PThU

Informed consentformulier

Formulier voor onderzoek “Beroepsspiritualiteit van predikanten”

Toestemming

Vink aan wat van toepassing is

Deelname	JA	NEE
<ul style="list-style-type: none">Ik ga akkoord met deelname aan het onderzoek. Deelname omvat een interview dat als geluidsbestand wordt opgenomen en vervolgens wordt uitgeschreven (tekst).	☐	☐
<ul style="list-style-type: none">Ik begrijp dat mijn deelname vrijwillig is. Ik kan mij op ieder moment terugtrekken uit het onderzoek zonder opgave van reden.	☐	☐

Gebruik van de informatie in het kader van dit onderzoek

<ul style="list-style-type: none">Ik begrijp dat de resultaten van dit onderzoek anoniem zullen worden verwerkt. Mijn persoonlijke gegevens zullen worden vervangen door codes. Uitsluitend de onderzoeker zal toegang hebben tot de lijst waarmee codes gekoppeld kunnen worden aan persoonsgegevens.	☐	☐
<ul style="list-style-type: none">Ik stem ermee in dat mijn uitspraken, op anonieme wijze, kunnen worden geciteerd in de scriptie en zo mogelijk in een bepaalde vorm van onderzoeksoutput zoals een wetenschappelijke publicatie of verslag.	☐	☐

Ondertekening

Deelnemer

Naam

Handtekening

Datum

Onderzoeker

Alex de Vreugd

Naam

Handtekening

Datum

Protestantse Theologische **Universiteit**
Amsterdam Groningen

Contactgegevens

Alex de Vreugd

T (+31)6 18 42 50 98

E a.de.vreugd@pthu.nl

Protestantse Theologische Universiteit

De Boelelaan 1105

1081 HV Amsterdam

BIJLAGE 4: Interviewrichtlijn

Vorbereiding

- Interviewer neemt geprint exemplaar van het consentformulier mee.
- Interviewer neemt papier voor eventuele aantekeningen mee.
- Interviewer is zich bewust van zijn eigen rol als interviewer: de collegiale gemeenschappelijkheid vanwege het toekomstig predikantschap van de interviewer kan het interview mogelijk beïnvloeden.
- Interviewer is zich bewust van de locatie waar het interview wordt afgenomen.
- Interviewer is zich bewust van de lichaamstaal: dit kan tijdens het interview waargenomen en mogelijk benoemd worden. Na de afname van het interview wordt dit ook opgeschreven. In die zin heeft de interviewer aandacht voor de dimensies denken, voelen, willen (inductief) en doen (deductief vanuit voorbeelden en concretisering).
- Aangezien de verschillende modaliteiten binnen de *sample* niet een absoluut gegeven is, is de interviewer in de verificatie hiervan alert op de mogelijke fluïditeit. In het verlengde hiervan is de interviewer geïnteresseerd in de voedingsbronnen en (ambts)theologie enerzijds en de beleving van spiritualiteit anderzijds (met het oog op mogelijke correlatie).
- De geïnterviewde is vooraf op de hoogte gebracht van een paar vragen als richtlijn van het interview.

Opmerkingen vooraf

- Aan de geïnterviewde wordt verzocht om het consentformulier in te vullen en te ondertekenen.
- Om wenselijke antwoorden te voorkomen en eveneens een open en veilig klimaat te bieden, wordt benadrukt dat de interviewer niet werkt met een verwachtingspatroon of bepaalde ijkpunten.
- Het interview kent een open en explorerend karakter: slechts enkele vragen worden gesteld en er kan worden doorgevraagd naar aanleiding van de antwoorden.
- Het interview wordt als geluidsbestand opgenomen en vervolgens getranscribeerd.
- Het verbatim van het interview wordt geverifieerd bij de respondent.
- Na het interview heeft de respondent de mogelijkheid om – los van de transcriptie – aanvullingen toe te sturen.

Hoofdvraag van het onderzoek

- Op welke manier speelt het predikantschap als beroep (de beroepsuitoefening van het predikantschap) een rol in de spiritualiteit van de geïnterviewde predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland?
- Deelvragen: (1) spiritualiteit; (2) verhouding van het private en publieke domein; en (3) kerntaken van het predikantschap.

Vragen

Start

- Diverse gegevens van de *sample* wordt geverifieerd bij de respondent.
 - *Dienstverband* (fulltime/voltime en parttime/deeltijd); *leeftijd* (jong en oud) en *modaliteit* (Gereformeerde Bond, Evangelisch, Vrijzinnig, Confessioneel en Midden-orthodox).
- Betrokkenheid bij de kerk, de start van de opleiding theologie, bevestiging in het ambt en ervaring als predikant.
- Hoe ziet een gemiddelde werkweek er voor u over het algemeen uit?
- Wat betekent deze ruimte (waar het interview plaatsvindt) voor u?

(1) Spiritualiteit

- Wat verstaat u onder spiritualiteit? Hoe beleeft u spiritualiteit?
- Waar krijgt u inspiratie van? Hoe wordt uw spiritualiteit gevoed? Wat zijn inspiratiebronnen voor u? Kunt u een voorbeeld geven?
- Wat doet u bij gebrek aan inspiratie? Hoe gaat u om met deze worsteling of aanvechting? Waar moet ik dan aan denken? Wat doet u dan? Wat helpt? Wat hebt u nodig?
- Kunt u zich voorstellen hoe het geloof eruit zou zien als u geen predikant zou zijn geweest?
- Waarin verschilt het beroep van predikant van een ander beroep? Op welke manier ervaart u het predikantschap als een spiritueel beroep?

(2) Verhouding van het private en publieke domein

- Aanleiding van dit onderzoek naar beroepsspiritualiteit van predikanten uitleggen aan de hand van Kaufman: het beroep / de beroepsuitoefening van predikant is een legitieme voedingsbodem.
- Wat denkt u over u zelf als beroepsgelovige én als persoon?
 - Predikantschap is een beroep waarin het geloof is geïnvolveerd: uitputtend en/of voedend? Botst het of is het juist een eenheid?
 - Merkt u bepaalde verwachtingen als beroepsgelovige?
 - Verhouding tussen eigen spiritualiteit en de rol van professional als publieke representant van een geloofsgemeenschap: spanning en/of integratie tussen persoon en beroep?
- Wat zijn volgens u voordelen en uitdagingen van het predikantschap met betrekking tot uw eigen spirituele leven?

(3) Kerntaken van het predikantschap

- Verwijzen naar de werkweek van de geïnterviewde: welk deel van het predikantschap ziet u aan als het meest betekenis- of zinvol? En welke als het minst?
- Zijn er onderdelen van uw werk die uw inspiratie voeden?
- Hoe zijn deze kerntaken voedend, vormend en verrijkend voor uw spiritualiteit? Wat betekent dit voor uw spiritualiteit?
 - De openbare eredienst, de sacramenten (doop en avondmaal), de verkondiging, de preekvoorbereiding (waaronder lezen van de Schrift), pastoraat, ontmoeting met gemeenteleden, vorming en toerusting in de gemeente, leidinggeven (geestelijk leiderschap), missionair werk.

Aandachtspunten:

- Zijn er bepaalde spirituele praktijken verbonden aan deze kerntaken? Op welke manier is de spirituele dimensie ingebed (in bijv. de preekvoorbereiding)? (*lezen, bidden, liturgie*)
- Maakt u bij het lezen van de bijbel onderscheid tussen het lezen als predikant en als privaat persoon? Indien er onderscheid wordt gemaakt bij het lezen van de bijbel: waarom?
- Welke aspecten van de openbare eredienst en bij het voorgaan zijn belangrijk?
- De predikant kan in de openbare eredienst voorgaan, maar ook aan deelnemen.
 - Is de betekenis van de openbare eredienst en de verkondiging door de jaren heen veranderd?

(4) Slot

- Merkt u een bepaalde ontwikkeling in spiritualiteit gaandeweg de beroepsuitoefening van predikant?
 - Hoe beleeft u spiritualiteit vandaag de dag en bijvoorbeeld tien jaar geleden?
 - Wat springt er voor u uit? Wat heeft u verworven of juist kwijtgeraakt?
- Ben ik iets vergeten om te vragen of zou u nog iets willen toevoegen?

BIJLAGE 5: Codelijst

Categorie: Biografie

B – Beroepskeuze
B – Betrokkenheid kerk
B – Familie
B – Jeugd
B – Keuze voor predikantschap
B – Keuze voor theologie
B – Privé
B – Studeren
Citaten: 149

Categorie: Gebrek aan inspiratie

GI – Aanvaarden
GI – Droogte / schraalheid
GI – Niet herkenbaar
GI – Zelfonderzoek
Citaten: 40

Categorie: Gevoelens

G – Boos
G – Depressief
G – Eenzaamheid
G – Gespannen
G – Irritatie
G – Kippenvel
G – Plezier
G – Samen
G – Teleurstelling
G – Verwondering
G – Vreugde
Citaten: 48

Categorie: Spirituele praktijken

IB – Inspiratie door (bijbel)kring
IB – Inspiratie door architectuur
IB – Inspiratie door avondmaal
IB – Inspiratie door bevroegd te worden
IB – Inspiratie door bezoekwerk
IB – Inspiratie door bibliodrama
IB – Inspiratie door bijbel(verhaal)
IB – Inspiratie door boeken
IB – Inspiratie door catechese
IB – Inspiratie door collegialiteit
IB – Inspiratie door de ander
IB – Inspiratie door de Geest
IB – Inspiratie door doop
IB – Inspiratie door gebed
IB – Inspiratie door geestelijk begeleiding
IB – Inspiratie door kerkdienst bezoeken
IB – Inspiratie door kerkdienst leiden
IB – Inspiratie door kerkdienst voorbereiden
IB – Inspiratie door klussen
IB – Inspiratie door kunst
IB – Inspiratie door leidinggeven
IB – Inspiratie door liturgie
IB – Inspiratie door media
IB – Inspiratie door missionair werk
IB – Inspiratie door muziek
IB – Inspiratie door natuur

IB – Inspiratie door ouders
IB – Inspiratie door pastoraat
IB – Inspiratie door poëzie
IB – Inspiratie door predikant
IB – Inspiratie door preek te luisteren van collega
IB – Inspiratie door preekvoorbereiding
IB – Inspiratie door professoren
IB – Inspiratie door reizen
IB – Inspiratie door rouwdiensten
IB – Inspiratie door sport
IB – Inspiratie door te preken
IB – Inspiratie door theologie (studeren)
IB – Inspiratie door vrienden
IB – Inspiratie door vrije tijd
IB – Inspiratie door wandelen
Citaten: 576

Categorie: Inspiratie

I – Geraakt
I – Geven en ontvangen
I – Initiëren vs willen ontvangen
I – Opladen
I – Verrassingen
I – Zoeken
Citaten: 102

Categorie: Inspiratiebelemmeringen

BE – Door breedte
BE – Door conflict in kerkenraad
BE – Door houding in kerkenraad
BE – Door gebrek aan discipline
BE – Door gebrek aan gedeelde verbondenheid/bodem
BE – Door gebrek aan geloofsgesprek
BE – Door gebrek aan verandering
BE – Door gebrek aan verrassingen
BE – Door nadruk op ratio
BE – Door niet bevroegd te worden
BE – Door slijtage
BE – Door werkdruk
BE – Door zakelijke/praktische houding
Citaten: 178

Categorie: Invloeden

IV – Gemeente vs omgeving
IV – Secularisatie
IV – Vanuit context op gemeente
IV – Vanuit gemeente
Citaten: 76

Categorie: Kerntaken

K – (Bijbel)kring
K – Catechese
K – Kerkblad schrijven
K – Kerkdienst
K – Leidinggeven
K – Missionaire werk
K – Pastoraat
K – Preekvoorbereiding
K – Rouwdiensten

K – Studeren
K – Vergaderen
Citaten: 102

Categorie: Modaliteit

M – Confessioneel
M – Evangelisch
M – Gereformeerde bond
M – Midden-orthodox
M – Vrijzinnig
Citaten: 51

Categorie: Persoonlijk geloof

PG – Aanwezigheid van God
PG – Afwezigheid van God
PG – Belijden
PG – Beweging
PG – Delen
PG – Eerbied
PG – Ernst
PG – Gebrokenheid
PG – Geestelijke strijd
PG – Gods Koninkrijk
PG – Godsbeeld
PG – Inzicht
PG – Kind van God
PG – Kleingelovig
PG – Kritieke momenten
PG – Kwijtraken
PG – Leiding
PG – Navolging
PG – Onderdeel van groter geheel
PG – Overgave
PG – Plicht/verantwoordelijkheid
PG – Ratio
PG – Spanning
PG – Spreken van God
PG – Status van geloof bij een ander beroep (hypothese)
PG – Twijfel
PG – Vanzelfsprekend
PG – Vertrouwen
PG – Verzet
PG – Volharden
PG – Zwijgen
Citaten: 201

Categorie: Persoonlijkheid

P – Bescheiden
P – Eerlijk
P – Faalangst
P – Hekel aan ruzie
P – Karakter
P – Ongeduldig

P – Ontspannen
P – Onverschillig
P – Onzeker
P – Openheid
P – Somber
P – Verlegen
P – Vrijmoedig
P – Zelfbeeld
P – Zich aantrekken
Citaten: 56

Categorie: Predikantschap

PR – Ambacht
PR – Ambt
PR – Arbeidssatisfactie
PR – Authenticiteit
PR – Beschikbaarheid
PR – Betaald worden
PR – Eerste gemeente
PR – Erkenning
PR – Jaargesprek
PR – Nodig hebben
PR – Pastorie
PR – Spiritueel beroep
PR – Stimulans voor geloof
PR – Stoppen
PR – Ten tijde van corona
PR – Uitdagingen
PR – Uitputtend vs voedend
PR – Verantwoordelijkheid
PR – Verwachtingen
PR – Voorbeeldfiguur
PR – Voorbijganger
PR – Voordelen
Citaten: 358

Categorie: Reflectie op interview

RI – Belangrijk
RI – Gelaagdheid
RI – Goed
RI – Let op arbeidssatisfactie
RI – Uitputtende vragen
Citaten: 6

Categorie: Roeping

R – Roeping
Citaten: 33

Categorie: Spiritualiteit

S – Begrip
S – Belangrijk
S – Eigen ontwikkeling
S – Eigen verantwoordelijkheid
Citaten: 92

Bibliografie

- Albanese, Catherine L. *American spiritualities: A Reader*. Bloomington, IN: Indiana University Press, 2001.
- Belt, H. van den. "Gereformeerde spiritualiteit: Leven uit het Woord en door de Geest." In *Jan Hoek: Theoloog tussen preekstoel en leerstoel*, redactie door M. van Campen en P.J. Vergunst. Zoetermeer: Boekencentrum, 2015.
- Boeije, Hennie. *Analyseren in kwalitatief onderzoek, Denken en doen*. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers, 2014.
- Brink, G. van den, en C. van der Kooi. *Christelijke dogmatiek*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2012.
- Brouwer, Rein. *Pastor tussen macht en onmacht: Een studie naar de professionalisering van het hervormde predikantschap*. Zoetermeer: Boekencentrum, 1995.
- Campbell-Reed, Eileen R., en Christian Scharen. "Ethnography on Holy Ground: How Qualitative Interviewing is Practical Theological Work." *International Journal of Practical Theology* 17, nr. 2 (2013): pp. 232–259.
- Dam, Gideon van. *Dichter bij het onuitsprekelijke: Over geestelijke begeleiding voor en door pastores*. Baarn: Ten Have, 2003.
- Dienstorganisatie Protestantse Kerk in Nederland. *De toekomst open tegemoet, Beleidskader voor de dienstorganisatie van de Protestantse Kerk bij de visienota 'Van U is de toekomst'* (8 januari 2021).
- Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland. *De toekomst open tegemoet, Beleidskader in het kort* (22 april 2021).
- Dienstenorganisatie Protestantse Kerk in Nederland. *Onderzoeksrapport van klassicale focusgesprekken met predikanten rond 'vitale roeping'* (2020).
- Downey, Michael. *Understanding Christian Spirituality*. New York: Paulist, 1997.
- Dreyer, Elizabeth A., en Mark S. Burrows. *Minding the Spirit: The Study of Christian Spirituality*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005.
- Firet, Jacob. *Spreken als leerling: Praktisch-theologische opstellen*. Kampen: J.H. Kok, 1987.
- Hart, Joep de, Pepijn van Houweling en Willem Huijnk. *Religie in een pluriforme samenleving: Diversiteit en verandering in beeld, Deel 3: Buiten kerk en moskee*, redactie door Sociaal en Cultureel Planbureau (Den Haag, 2022).
- Heelas, Paul, en Linda Woodhead. *The Spiritual Revolution: Why Religion Is Giving Way to Spirituality, Religion and Spirituality in the Modern World*. Malden, MA: Blackwell, 2005.
- Heitink, Gerben. *Biografie van de dominee*. Uitgeverij Ten Have: Baarn, 2001.
- Holten, Johan van. *Rol en roeping: Een praktisch-theologisch onderzoek naar de rol opvatting van aanstaande, beginnende en oudere predikanten, gerelateerd aan hun roepingbegrip*. PhD Dissertatie, Protestantse Theologische Universiteit, 2009.
- Hughes, Mary Ellen. *Maintaining the Well-Being of Clergy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988.
- Huijzer, Richart. *De binnenkant van het ambt: Een groundedtheory-onderzoek naar de ambtsbeleving en levensbeschouwelijke identiteit van protestantse pastores in zorginstellingen, in dialoog met Paul Ricoeur*. Delft: Uitgeverij Eburon, 2017.
- Johannessen, Halvard. "Pastoral spiritualiteit I endring." *Halvårsskrift for praktisk teologi* 27, nr. 1 (2010): pp. 3–14.
- Kaufman, Tone Stangeland. *A New Old Spirituality? A Qualitative Study of Clergy Spirituality in the Nordic Context*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications, 2017.
- Keizer, J.A. *Aan tijd gebonden: Over motivatie en arbeidsvreugde van predikanten*. Zoetermeer: Boekencentrum, 1988.
- Kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland*. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019.

Kunz, A.J., en W. Reijnoudt-Klein. “Op weg met een auteur als reisgenoot: Onderzoeksverslag van het postdoc onderzoek naar de invloed van bronteksten op de persoons- en beroepsvorming van pabostudenten in de laatste fase van de lerarenopleiding voor basisonderwijs.” Gouda: Driestar hogeschool, 2021.

Lamm, Arno, en Emile-André Vanbeckevoort. *Wake Up! Gods profetische kalender in tijdslijnen en feesten*. Doorn: Uitgeverij Het Zoeklicht, 2014.

Louden, Stephen H., en Leslie J. Francis. *The Naked Parish Priest: A Survey among Roman Catholic Parish Clergy in England and Wales*. London: Continuum, 2003.

McGinn, Bernard. “The Letter and the Spirit: Spirituality as an Academic Discipline.” In *Minding the Spirit*.

Muynck, Bram de. *Een goddelijk beroep: Spiritualiteit in de beroepspraktijk van leraren in het orthodox-protestantse basisonderwijs*. Uitgeverij Groen: Heerenveen, 2008.

Osmer, R.R. *Practical Theology: An Introduction*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2008.

Peterson, Eugene H. *Dragende Delen, Pastor zijn op authentieke wijze*. Gorinchem: Ekklesia, 1993.

Plaisier, Arjan. *Zorg voor de ziel: Spiritueel leven vanuit de christelijke traditie*. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2020.

Pleizier, T.T.J. *Religious Involvement in Hearing Sermons: A Grounded Theory study in empirical theology and homiletics*. Delft: Eburon Academic Publishers, 2010.

Protestantse Theologische Universiteit. *Theologisch kleur bekennen: Instellingsplan Protestantse Theologische Universiteit 2021-2026* (7 september 2021).

Schneiders, Sandra M. “A Hermeneutical Approach to the Study of Christian Spirituality.” In *Minding the Spirit*.

———. “Approaches to the Study of Christian Spirituality.” In *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*, redactie door Arthur Holder (Malden, MA: Blackwell, 2005).

———. “Religion vs. Spirituality: A Contemporary Conundrum.” *Spiritus* 3 (2003) nr. 2.

———. “Spirituality in the Academy.” In *Theological Studies* 50 (1989) nr. 4.

———. “The Study of Christian Spirituality: Contours and Dynamics of a Discipline.” In *Minding the Spirit*.

———. “Theology and Spirituality: Strangers, Rivals, or Partners?” *Horizons* 13 (1986) nr. 2.

Sheldrake, Philip. *Spirituality: A Brief History*, 2nd ed. Wiley-Blackwell Brief Histories of Religion Series. Hoboken: John Wiley & Sons, 2013.

Shewman, Richard Douglas. *Grace Overflowing: Deaconal Spirituality in the Context of Marriage and Ordained Ministry*. PhD Dissertatie, Saint Mary Seminary and Graduate School of Theology, 2005.

Stoppels, Sake. *Voor de verandering, Werken aan vernieuwing in gemeente en parochie*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2009.

Swinton, John, en Harriet Mowat. *Practical Theology and Qualitative Research*, 2nd ed. London: SCM Press, 2016.

Voorberg, Rikko, Gerko Tempelman en Bram Kalkman. *Onzeker weten, Een inleiding in de radicale theologie*. Utrecht: KokBoekencentrum, 2022.

Waaijman, Kees. *Spiritualiteit: Vormen, grondslagen, methoden*. Kampen: Kok, 2000.

Wisse, Maarten. “Kleine encyclopedie van de theologie.” (Versie 3, Protestantse Theologische Universiteit, 30 september 2020).

Verklaringenblad

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: *Alex de Vreugd*

Titel masterthesis: *Het beroep van predikant als legitieme voedingsbodern:
Een kwalitatieve verkenning van de beroepsspiritualiteit
van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland*

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Amsterdam, 20 juni 2022

Handtekening:

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd.

Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

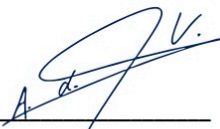
niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Amsterdam, 20 juni 2022

Handtekening:

Datamanagementplan

Datamanagementplan

1. Algemeen

NAAM STUDENT: Alex de Vreugd

NAMEN SCRIPTIEBEGELEIDER(S): Dr. H.M. van den Bosch

DATUM: 2 mei 2022

VERSIE: 2.0

2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

(WERK)TITEL ONDERZOEK / SCRIPTIE:

Een kwalitatieve verkenning van de beroepsspiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland

KORTE OMSCHRIJVING VAN ONDERZOEK EN ONDERZOEKSMETHODE(N):

Op welke manier speelt de beroepsuitoefening van het predikantschap een rol in de spiritualiteit van predikanten in de Protestantse Kerk in Nederland?

Drietraps benadering van Sandra Schneiders: "Thick description, critical analysis, and constructive interpretation."

TYPEN ONDERZOEKSDATA: Literatuur, interviews (geluidsopnamen), en transcripties

PERIODE WAARIN DATA VERZAMELD WORDEN: Mei 2022

3. Technische aspecten

HARD- EN SOFTWARE: ATLAS.ti

BESTANDSFOMATEN: DOCX, PDF

OMVANG VAN DE DATA (SCHATTING IN MB/GB/TB): 5 GB

OPSLAG DATA TIJDENS ONDERZOEK: *Transcripties van interviews worden opgeslagen op de Home-directory (H-schijf) van de Vrije Universiteit. Verschillende versies van mijn masterscriptie (zonder privacygevoelige data) worden op de schijf (500 GB Solid state SATA-schijf) van mijn iMac (versie 10.12.6) en in mijn cloud opgeslagen. Toegang tot de iMac en cloud kan enkel verleend worden door de beheerder (Alex de Vreugd).*

OPSLAG DATA NA AFLOOP ONDERZOEK: *Vanwege het vertrouwelijke karakter van de interviews zullen de transcripties niet volledig opgenomen worden in de publiekversie van het onderzoek. Een versie inclusief de volledige interviews (geanonimiseerde data) zal in het bezit zijn van de bibliotheek van de Protestantse Theologische Universiteit. Deze is enkel in te zien na toestemming van de daartoe bevoegde verantwoordelijke binnen de Protestantse Theologische Universiteit.*

4. Verantwoordelijkheden

BEHEER DATA GEDURENDE HET ONDERZOEK: De data wordt tijdens het onderzoek beheerd door student Alex de Vreugd. De supervisor heeft toegang tot het materiaal. De persoonlijke gegevens zullen worden vervangen door codes. Uitsluitend de onderzoeker zal toegang hebben tot de lijst waarmee codes gekoppeld kunnen worden aan persoonsgegevens. De transcripties van de interviews zullen allereerst bij de respondenten zelf geverifieerd worden. Na toestemming worden deze verslagen geanonimiseerd opgenomen als bijlagen van het onderzoek.

BEHEER DATA NA AFLOOP ONDERZOEK: Vanwege het vertrouwelijke karakter zullen de geanonimiseerde verslagen als bijlagen niet opgenomen worden in de publiekversie van het onderzoek. Een versie inclusief de geanonimiseerde verslagen zal in het bezit zijn van de bibliotheek van de Protestantse Theologische Universiteit en is enkel in te zien na toestemming van de daartoe bevoegde verantwoordelijke binnen de Protestantse Theologische Universiteit.

5. Juridische en ethische aspecten

EIGENAAR DATA: Na verificatie en toestemming van de respondenten, worden de geanonimiseerde verslagen bezit van de Protestantse Theologische Universiteit.

PRIVACYGEVOELIGE DATA: JA / NEE

INDIEN JA: HOE WORDEN ZAKEN ALS VEILIGE OPSLAG EN TOESTEMMING VAN BETROKKEN PERSONEN EN/OF ORGANISATIES GEREGLD?

Aan de respondenten wordt vooraf gevraagd om via een zogeheten Informed consent-formulier toestemming te geven voor het onderzoek en het gebruik en de opslag van de data. Deze data zal uitsluitend gebruikt worden voor mijn onderzoek. In de transcripties van de interviews worden enkel de namen van de predikanten en de desbetreffende gemeenten opgenomen. Na toestemming van de respondenten worden de verslagen in de masterscriptie geanonimiseerd.

6. Overige zaken

N.V.T.

=====
(In te vullen door thesisbegeleider:)

Goedgekeurd

Niet goedgekeurd, omdat: _____

Naam, handtekening: H.M. van den Bosch

Datum: 16 juni 2022

TOELICHTING

Ad 1. Algemeen

Noteer de datum waarop het datamanagementplan is ingevuld en noteer de versie bijv. 1.0.

In de loop van het onderzoek kunnen mogelijk zaken als de onderzoeksmethode wijzigen of bij nader inzien toch privacygevoelige issues gaan spelen. Wijzig dan naast de betreffende paragraaf ook de datum en het versienummer.

Vul alle velden in, of vermeld expliciet: niet van toepassing/n.v.t.

Ad 2. Algemene gegevens over het onderzoek / scriptie-onderwerp

Geef een korte omschrijving van het onderzoek en beschrijf welke onderzoeksmethoden gebruikt gaan worden.

Omschrijf het type onderzoeksdata, zoals schriftelijke bronnen (archieven, literatuur), transcripties, interviews (bijv. beeld- en geluidsopnamen), verslagen, vragenlijsten, enquêteresultaten, afbeeldingen.

Vermeld ook als het bijvoorbeeld ruwe data of afgeleide data betreft.

Ad 3. Technische aspecten

Wordt specifieke hardware gebruikt naast pc/laptop? Wordt specifieke software gebruikt bijv. voor data-analyse? Bestandsformaten kunnen bijvoorbeeld zijn: DOCX, TXT, XLSX, PDF, WAV, JPG.

De omvang van bestanden kan weergegeven worden in megabyte, gigabyte of terabyte. Geef in ieder geval een globale schatting indien bij aanvang van het onderzoek nog niet precies de omvang te bepalen is.

Sla data tijdens het onderzoek op de juiste (veilige) locatie op. Bijvoorbeeld privacygevoelige data op de Home-directory van de Vrije Universiteit. De H-schijf van de VU is overigens altijd de meest veilige opslaglocatie. Sla privacygevoelige data nooit in de cloud op. Gebruik clouddiensten uitsluitend voor het opslaan van standaard data, zoals een wetenschappelijk artikel in PDF. USB-sticks en de eigen laptop zijn eveneens ongeschikt voor opslag van (privacygevoelige) data. Deze kunnen immers verloren of gestolen worden of beschadigd raken.

Denk ook aan een goede, veilige en regelmatige back-up van de versies van je masterscriptie.

Na afloop van het onderzoek kunnen data gepubliceerd worden als onderdeel van de masterscriptie, bijvoorbeeld in een bijlage. Dat geldt met name voor kleine dataverzamelingen, die geen privacygevoelige gegevens bevatten. Via de bibliotheek PThU kunnen (geanonimiseerde) data als losse bestanden bij de scriptie worden gearhiveerd. Via de bibliotheek PThU kunnen bestanden met privacygevoelige data worden gearhiveerd in een speciaal daarvoor beschikbare data-opslag faciliteit van de VU (ArchStor/DarkStor).

Ad 4. Verantwoordelijkheden

In het kader van wetenschappelijke integriteit is het belangrijk om te beschrijven op welke wijze data veilig opgeslagen zijn en beheerd worden. Daarmee wordt o.a. de controleerbaarheid van de data gewaarborgd. Zie ook de Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit 2018 (te vinden op www.pthu.nl/Onderzoek-PThU/Academic_Integrity/).

Geef aan wie de data tijdens het onderzoek beheert. Dat zal veelal de student zelf zijn. Heeft echter de scriptiebegeleider ook toegang? Na afloop kan de student het beheer overdragen aan de PThU (bibliotheek).

Laat ook geïnterviewden weten, hoe (privacygevoelige) data worden beheerd en door wie.

Ad 5. Juridische en ethische aspecten

Omschrijf wie (mede-)eigenaar is van de data.

Indien er sprake is van privacygevoelige gegevens is het noodzakelijk zeer zorgvuldig om te gaan met de verzamelde onderzoeksdata. Denk daarbij aan persoonsgegevens (naam, adres, leeftijd, geslacht), maar ook aan het BSN of religieuze overtuiging.

Sla deze dus altijd veilig op (zie ad 3). Voorkom datalekken! Laat geïnterviewden weten hoe met de data wordt omgegaan. Vraag hen via een zogeheten *Informed consent-formulier* vooraf om toestemming te geven voor het onderzoek en het gebruik en de opslag van de onderzoeksdata. Geef aan dat je de verzamelende data uitsluitend gebruikt voor jouw onderzoek.

Anonimiseer zo veel mogelijk de data.

Ad. 6 Overige zaken

Vermeld hier onderwerpen die niet ondergebracht konden worden bij eerdere onderdelen.

Overleg te allen tijde met je begeleiders indien zaken niet helder zijn, je twijfelt over de juiste wijze van data verzamelen of over het opslaan van data. Of vraag advies aan de bibliotheek PThU.

PThU, Amsterdam/Groningen
(bestandsversie: 20190703)